

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**“ARAP BAHARI”NIN
DERİNLEŞTİRDİĞİ İRAN-SUUDİ
ARABİSTAN ARASINDAKİ GÜVENLİK
İKİLEMİ VE BU İKİLEMİN BÖLGESEL
REKABETE ETKİSİ**

Feyzanur BAYRACI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2023**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**“ARAP BAHARI”NIN
DERİNLEŞTİRDİĞİ İRAN-SUUDİ
ARABİSTAN ARASINDAKİ GÜVENLİK
İKİLEMİ VE BU İKİLEMİN BÖLGESEL
REKABETE ETKİSİ**

DANIŞMAN : Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN
JÜRİ : Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA

Feyzanur BAYRACI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2023

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**“ARAP BAHARI”NIN DERİNLEŞTİRDİĞİ İRAN-
SUUDİ ARABİSTAN ARASINDAKİ GÜVENLİK
İKİLEMİ VE BU İKİLEMİN BÖLGESEL REKABETE
ETKİSİ**

Feyzanur BAYRACI

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN

Yıl : 2023, Sayfa: XII+133

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN
: Prof. Dr. Toğrul ISMAYIL
: Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA

Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik kavramı önemli anahtar kavramlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak süreç içerisinde güvenlik kavramı dönemlerin ve koşulların farklılığına bağlı olarak meydana gelen tehdit ve risk unsurlarına göre şekillenmiştir. Kavramın şekillendiği dönemlerden birisi olan Soğuk Savaş döneminde ise güvenlik ikilemi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenlik yaklaşımlarından birisi olarak ortaya çıkan güvenlik ikilemi kavramı incelenerek, Orta Doğu coğrafyasının iki önemli aktörü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemine odaklanılmaktadır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde meydana gelen ve Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin bölge ülkelerini nasıl etkilediği ve İran ile Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemini derinleştirerek iki ülke arasındaki bölgesel rekabetin Yemen, Suriye ve Bahreyn’de nasıl varlık gösterdiği değerlendirilmektedir. Bu çalışmada öncelikli kavramsal çerçeve olarak güvenlik ikilemi kavramının geleneksel tanımı ele alınmış ve Soğuk Savaş sonrası kavram özelinde zenginleştirilerek yapılan yeni tanımlamaların teorik değerlendirmesi yapılmıştır. Teorik zemin oluşturulduktan sonra İran ve Suudi Arabistan’ın dış politikalarını belirleyen temel unsurlar ve güvenlik politikaları incelenmiştir. Ardından ikili ilişkilerin tarihsel seyrinde meydana gelen ulusal ve uluslararası olayların iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği ve rekabet düzeylerinde meydana gelen dalgalanmalar incelenerek, İran ve Suudi Arabistan

arasında dış ve güvenlik politikalarının farklılıkları ekseninde Körfez bölgesinde iki ülkeyi karşı karşıya getiren rekabet alanları değerlendirilmiştir. Aynı zamanda büyük güçlerin İnan ve Suudi Arabistan zerindeki etkisine yer verilmiştir. Son olarak Orta Doğu bölgesini derinden etkileyen ve bölge dinamiklerini değiştiren Arap Baharı sürecinin nasıl ortaya çıktığı ve bölge ülkeleri üzerindeki etkisine değinilmiştir. İnan ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sürecini nasıl algıladığı, bu süreçte bölge ülkelerinde meydana gelen değişikliklerin iki ülke arasındaki güvenlik ikilemini nasıl derinleştirdiği ve özellikle Yemen, Suriye ve Bahreyn'de iki ülkenin rekabetinin nasıl varlık gösterdiği değerlendirilmiştir. Son olarak ise bu çalışmanın kaleme alındığı tarihte İnan ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin Çin Halk Cumhuriyeti aracılığıyla nasıl bir boyut kazandığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik İkilemi, İnan, Suudi Arabistan, Arap Baharı

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND INTERNATIONAL
RELATIONS

ABSTRACT

MA THESIS

**THE SECURITY DILEMMA DEEPENED BY THE
“ARAB SPRING” BETWEEN IRAN-SAUDI ARABIA
AND IT'S IMPACT ON REGIONAL COMPETITION**

Feyzanur BAYRACI

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Zehra DOĞAN

Year : 2023, Pages: XII+133

Jury : Assist. Prof. Dr. Zehra DOĞAN
: Prof. Dr. Toğrul ISMAYIL
: Assist. Prof. Dr. Ömer ÖZKAYA

The security concept is one of the important key concepts in the field of international discipline. During history, the concept of security has been shaped according to the threat and risk elements that occur depending on the difference of periods and conditions. During the Cold War period, which is one of the periods when the concept was shaped, the concept of security dilemma emerged. In this study, the concept of security dilemma emerged as one of international security approaches during Cold War is discussed. This thesis study examines the security dilemma between Iran and Saudi Arabia, two important actors of the Middle East Geography. It is evaluated how the process that took place in the Middle East and North Africa (MENA) region and called the Arab Spring affected the countries of the region and how the regional rivalry between the two countries existed in Yemen, Syria and Bahrain by deepening the security dilemma between Iran and Saudi Arabia. In this study, the traditional definition of the security dilemma concept is discussed as the primary conceptual framework and the theoretical evaluation of the new definitions made by enriching the concept in the post-Cold War period has been made. After laying the theoretical basis, the main factors determining the foreign policies of Iran and Saudi Arabia and their security policies are examined. Then, examining how the national and international events that occurred in the historical course of bilateral relations affected the relations between the two countries and the fluctuations in the level of competition, On the axis of the differences in foreign and security policies between Iran and Saudi Arabia, the areas of competition that bring the two countries against each other in the Gulf region have been evaluated.

Furthermore, the influence of great powers on Iran and Saudi Arabia has been included. Finally, the emergence of the Arab Spring process, which deeply affected the Middle East region and changed the dynamics of the region, and its impact on the countries of the region were mentioned. It has been evaluated how Iran and Saudi Arabia perceived the Arab Spring process, how the changes in the countries of the region deepened the security dilemma between the two countries and how the rivalry between the two countries existed, especially in Yemen, Syria and Bahrain. Finally, it has been discussed how the relations between Iran and Saudi Arabia gained a changed through the Republic of China at the time this study was written.

Keywords: The Security Dilemma, Iran, Saudi Arabia, Arab Spring

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Uluslararası İlişkiler literatüründe yer alan, devletlerarasındaki korku, tehdit, tehlike, endişe algılarıyla gerçekleşen rekabet ve çatışmaların değerlendirilmesi bağlamında öneme sahip olan “güvenlik ikilemi” yaklaşımı ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu çalışmada Orta Doğu bölgesinin iki mühim aktörü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ve bu rekabete neden olan unsurlar incelenmektedir. Arap Baharı ile derinleşerek boyut değiştiren İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler güvenlik ikilemi bağlamında değerlendirilmektedir. Naçizane gerçekleştirilen bu çalışmanın Uluslararası İlişkiler literatürüne katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Feyzanur BAYRACI
KAHRAMANMARAŞ-AĞUSTOS-2023

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması, bir yüksek lisans sürecinin olağan seyri dışında ilerlemesinden kaynaklı olarak birçok kişinin ilgisi ve desteği ile gerçekleşmiştir. Nitekim lisansüstü eğitimim sürecinde ilk olarak Covid-19 salgını nedeniyle tez sürecim uzamak zorunda kalmış, ardından tez savunma sürecime çok yaklaşmışken 6 Şubat depremi ile adeta ikinci memleketim olan Kahramanmaraş'ın yıkımına şahit olup evimi, düzenimi, arkadaşlarımı kaybedip geleceğe yönelik hayallerim sekteye uğramışken, geçirdiğim trafik kazası ile boynum sakatlanmıştır. Yaşadığım tüm bu olumsuz durumlara rağmen inatla tezime sarıldığım için, akademiye duyduğum sevgi ve saygı için, tekrar ayağa kalkıp, yeniden başlayacak güce sahip olduğum için ilk teşekkürüm kendimedir.

Yüksek lisans eğitimim boyunca benim için her zaman bir danışmandan daha fazlası olan, tezimin her aşamasını büyük bir titizlikle inceleyen, bu süreçte akademik kaygılarımı dinleyen, beni yönlendiren ve desteğini esirgemeyen, her zaman bana zaman ayıran, birçok badireyi birlikte atlattığımız, tecrübeleriyle yolumu aydınlatan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Yüksek lisans derslerimiz süresinde bilgi birikimiyle, kıymetli yorumları, eleştirileri ve yönelttiği sorularla akademik gelişimime katkıda bulunan, güler yüzü ile sohbetini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL'a; tez jürimde yer almayı kabul ederek destekleyici ve değerli yorumlarıyla çalışmama katkı sağlayan Doç. Dr. Ömer ÖZKAYA'ya teşekkür ediyorum.

Hem lisans hem yüksek lisans eğitimim boyunca fikirlerinden ve duruşundan ilham aldığım, her hususta samimiyetle düşüncelerini benimle paylaşan kıymetli hocam Prof. Dr. Burcu ERŞAHAN'a; keşke daha önce tanıma fırsatı bulup değerli fikirlerinden daha çok ders çıkarma şansına sahip olsaydım dediğim Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU'na teşekkür ediyorum.

Bu süreçte bana inanan ve beni destekleyen tüm arkadaşlarıma ve özellikle de yüksek lisansın bana kazandırdığı, fikir ve görüşleriyle desteğini benden esirgemeyen, değerli dostum Murat Kağan TOPRAK'a teşekkür ediyorum. Aynı zamanda güler yüzü ve enerjisiyle bana mutluluk veren, depremde hayatını kaybeden ve beni derinden sarsan, iyi ki tanımışım dediğim Ecem KARAKURT'u özlemle anmak istiyorum.

Okuma alışkanlığımın mimarı, hayatım boyunca attığım her adımda ve aldığım her kararda arkamda duran babam Hikmet BAYRACI'ya, uzayan ve bitmeyecekmiş gibi görünen bu süreçte bile başarılı olacağımdan hiç şüphe duymayan, her yorulduğumda yaslandığım, dualarıyla ruhumu ferahlatan, beni her zaman cesaretlendiren, en büyük destekçim annem Neşe BAYRACI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Okuyan, araştıran, yazan ve üretmeye çalışan bir birey olarak yaşadığım deprem felaketinin ardından umudumun tekrardan yeşermesine neden olan, yeniden başlayabilmem adına bana bir şans veren, hiçbir desteği esirgemeyen ve her anlamda kendisinden feyz alabileceğim için kendimi şanslı atfettiğim Sayın Serkan ACAR'a minnetimi ve saygılarımı sunuyorum.

Feyzanur BAYRACI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ.....	V
TEŞEKKÜR.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
1. GİRİŞ.....	1
2. KOnu İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR.....	7
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	12
3.1. Geleneksel Güvenlik İkilemi.....	12
3.2. Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik İkilemi.....	17
3.3. Toplumsal Güvenlik İkilemi.....	22
3.4. Hücum-Savunma Teorisi.....	24
3.5. Silahlanma Yarışı.....	27
4. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN UNSURLAR.....	30
4.1. İran'ın Dış ve Güvenlik Politikasında Öne Çıkan Unsurlar.....	30
4.1.1. İran'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu.....	30
4.1.2. Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapı.....	35
4.1.2.1. İran İslam Devrimi.....	36
4.1.2.2. İslam.....	37
4.1.2.3. İranlılık.....	38
4.1.2.4. Şiilik.....	39
4.1.2.5. İran'ın Güvenlik Politikası.....	43
4.2. Suudi Arabistan'ın Dış ve Güvenlik Politikasında Öne Çıkan Unsurlar.....	48
4.2.1. Suudi Arabistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu.....	49
4.2.2. Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapı.....	51
4.2.2.1. Vehhabilik.....	51
4.2.2.2. Suudi Arabistan'ın Güvenlik Politikası.....	53
4.2.2.3. Petrol.....	56
5. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL BOYUTU.....	59
5.1. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Dönem.....	59
5.2. 1980-1988 İran-İrak Savaşı ve Soğuk Savaş Sonrası İkili İlişkilerin Seyri.....	61
5.3. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Sonrası İkili İlişkiler.....	65
6. GEÇMİŞTEN BUGÜNE İKİLİ İLİŞKİLERDEKİ REKABET ALANLARI: KÖRFEZ'DE LİDERLİK YARIŞI.....	69
6.1. Jeopolitik Rekabet.....	70
6.2. Mezhepsel Rekabet.....	72
6.2.1. Şii-Vehhabi Çatışması.....	74
6.3. Büyük Güçlerin İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Etkisi.....	75
7. ARAP BAHARI.....	79
7.1. Arap Baharı.....	79
7.1.1. Tunus.....	81
7.1.2. Mısır.....	84

7.1.3. Libya	85
7.1.4. Yemen.....	87
7.1.5. Bahreyn.....	89
7.1.6. Suriye	91
7.2. İnan ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharına Yaklaşımı	92
7.2.1. İnan ve Arap Baharı.....	94
7.2.2. Suudi Arabistan ve Arap Baharı	95
7.3. Orta Doğu Ülkelerine Yönelik Güç Mücadelesi.....	97
7.3.1. Yemen.....	98
7.3.2. Bahreyn.....	100
7.3.3. Suriye	102
7.4. 10 Mart İnan ve Suudi Arabistan Anlaşması	104
8. SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR	114
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 3.1. Saldırı Savunma Teorisi Çizelgesi	25
Tablo 4.1. Petrol, Çatışma ve Orta Doğu Petrollerinin Ekonomisi.....	57
Tablo.8.1. İnan'ın ve Suudi Arabistan'ın Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapısı.....	106

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekiller</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 4.1. İran'ın Jeopolitik Konumu	31
Şekil 4.2. Şii Hilali	34
Şekil 4.3. İran'ın Dini ve Mezhebi Yapısı,	40
Şekil 4.4. Suudi Arabistan'ın Jeopolitik Konumu	49

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARAMCO	: Arabian American Oil Company
CASOC	: California Arabian Standard Oil Company
GCC	: Gulf Cooperation Council
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
JCPOA	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SCAF	: Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu

1. GİRİŞ

“Arap Baharı’nın Derinleştirdiği İran-Suudi Arabistan Arasındaki Güvenlik İkilemi ve Bu İkilemin Bölgesel Rekabete Etkisi” başlıklı bu tez çalışmasında İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet yaratan unsurlar ele alınarak bu rekabet unsurlarının Arap Baharı süreciyle iki ülke arasındaki güvenlik ikilemini nasıl derinleştirdiği incelenmiştir.

Güvenliğin temin edilmesi geçmişten günümüze kadar bireyler, toplumlar ve devletler özelinde her zaman önceliğe sahip bir husus olmuştur. Bu bağlamda güvenliğin tesis edilmesi için yapılan eylemler sonucu bir güvenlik rekabete ortaya çıkmakta ve bu durum kısır bir döngü yaratmaktadır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler literatürüne giren ve Soğuk Savaş’ın bitmesiyle güvenlik kavramında meydana gelen değişikliklerle yeniden yorumlanan güvenlik ikilemi kavramı bu kısır döngüyü anlamlandırmak adına güvenlik çalışmaları için önem arz eden bir kavramdır.

Güvenlik ikilemi, Soğuk Savaş döneminde realist paradigmanın öğelerini taşıyan bir kavram olarak uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir. İlk olarak John H. Herz tarafından ortaya atılan, Herbert Butterfield ve Robert Jervis tarafından geliştirilen kavram, Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte yeniden yorumlanarak literatürdeki yerini almıştır. Bu bağlamda genel anlamıyla güvenlik ikilemi kavramını: Bir devletin kendi güvenliğini sağlamak adına gerçekleştirdiği güç kazanımının, bir diğer devlet tarafından tehdit olarak algılanması sonucu güvensizlik yaratmasının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak açıklamak mümkündür. Herz’e göre insan sosyal bir varlık olduğu için daima güvensizlik içerisindedir. Uluslararası ortamın anarşik yapısı nedeniyle insanlar sosyal yaşamlarında birbirlerinin niyetleri hususunda belirsizlik ve endişe hissetmektedirler. Herz, güvenlik ikileminin nihai kaynağını anarşik uluslararası ortama atfederek bireylerin birbirlerinin niyetleri üzerinden hissettikleri güvensizlik, belirsizlik, şüphe, endişe ve korku gibi duygulardan kaynaklı olarak yaşandığını ileri sürmüştür (Herz, 1951, 17). Butterfield ise bireylerin daima korku içerisinde olduğu varsayımından yola çıkarak, ötekiler tarafından algılanan güvensizlik hissiyle diğer tarafların düşmanca davrandığını ileri sürmektedir. Bu durum Butterfield’in güvenlik ikilemi yaklaşımının nihai kaynağını evrensel korkuya ve bireylerin niyetlerindeki belirsizliğe dayandığını göstermektedir (Butterfield, 1951, 21).

Bu bağlamda Herz’in ve Butterfield’in güvenlik ikilemi kavramını değerlendirirken birey odaklı yaklaşımlar gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Robert Jervis ise Herz ve Butterfield’in güvenlik ikilemi yaklaşımlarından yola çıkarak kavrama devletler bazında bir değerlendirme kazandırmıştır. Jervis’e göre bir devletin kasıtsız olarak kendi güvenliğini artırmak için gerçekleştirdiği eylemler diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu durum niyetlerinde kasıtsız olan ve

savunma amaçlı güvenlik önlemleri alan devletlerin, diğer devletlerle arasında belirsizlik ve korku duyguları hâsıl olması nedeniyle güvenlik ikilemi yaratmaktadır. Aynı zamanda Jervis, iki devlet arasında yaşanan güvenlik ikileminin uyumlu ideolojilere sahip olması, etnik yapılarının benzerliği, ortak kültürlerle sahip olmaları durumunun sonucunda ikilemin etkisinin azalabileceğini aksi olduğu durumlarda yani, iki devletin ideolojilerinin, değerlerinin, kültürlerinin uyumsuz olması halinde ise güvenlik ikileminin etkisinin artacağını öne sürmektedir (Jervis, 1978, 5).

Güvenlik ikileminin bu kavramsal ve kuramsal çerçevesi içerisinde Körfez bölgesinin iki önemli gücü olan, hem etnik hem de mezhepsel farklılıklara sahip İran ve Suudi Arabistan'ın güvenlik endişelerinin güvenlik ikilemi yaratıp yaratmadığı ise bu çalışmanın önemli bir hususunu teşkil etmektedir.

Güvenlik ikilemi kavramı literatüre her ne kadar Soğuk Savaş döneminde John H. Herz ile girmiş olsa da ilk güvenlik ikilemi örneğini Atina ile Sparta arasında MÖ 431-404 tarihinde gerçekleşen Peloponnesos Savaşları'nın teşkil ettiğini ve Thukydides tarafından tanımlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Antik Yunan tarihçisi Thukydides tarafından ele alınan Peloponnesos Savaşları, Atina ve Sparta'nın korku, belirsizlik ve tehdit algılamaları bağlamında gerçekleşmiştir. Nitekim ekonomik gücün büyük önem taşıdığı bir dönemde ticari olarak avantaj elde eden Atina'nın yükselişi, Sparta'yı endişeye sevk etmiştir. Bu bağlamda Peloponnesos Savaşlarının asıl nedeni, birbirlerine yakın coğrafyada bulunan Atina ve Sparta arasında, Atina'nın elde ettiği ekonomik avantajlarla gücünü artırmasına karşın Sparta'nın kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı hissettiği belirsizlik ve korku algılamaları bağlamında gerçekleşmektedir. Sparta'nın Atina'nın yükselişinden kendisine yönelik algıladığı tehdit nedeniyle Atina'ya karşı savaş ilan etmesinin, iki devlet arasındaki güvenlik ikilemi nedeniyle yaşanan ilk savaş olduğunu söylemek mümkündür.

Güvenlik ikilemi içerisinde bulunan Atina ve Sparta arasındaki güvensizlik, her ne kadar iki devlet arasında savaş yaşanması sonucunu ortaya çıkarsada Herz'in güvenlik ikilemi varsayımlarına göre güvenlik ikilemlerinin savaşları tetikleyebildiğini fakat her savaşın nedeninin güvenlik ikileminden kaynaklanmadığını vurgulamak gerekmektedir.

Devletlerin temel güvenlik amacı, egemenlik ve toprak bütünlüklerini tehdit ve tehlikelerden korumaktır. Dolayısıyla devletler varlıklarını sürdürebilmek için daima bir güvenlik arayışı içindedirler ve güvenliklerini sağlayabilmek adına bir takım politikalar izlemektedirler. Bu bağlamda devletlerin güvenliklerini sağlamak adına yaptıkları eylemlerin algılanma biçimi önem arz etmektedir. Devletlerarasındaki güvenlik ikilemi ise bu noktada belirsizlik, korku, tehdit ve tehlike algısı temelinde şekillenmektedir. Bu tez çalışmasında İran ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine yönelik algıladıkları belirsizlik, tehdit, korku ve tehlike unsurları bağlamında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Nitekim iki ülkenin de izlediği güvenlik politikaları,

gerek coğrafi yakınlıklarından gerekse de etnik ve mezhepsel farklılıklarından kaynaklı olarak birbirlerinden algıladıkları belirsizlik, tehdit ve tehlike algılamalarının değerlendirilebilmesi için önem arz etmektedir.

İran için öz kaynaklarına güvenmek, tehdit ve tehlikelere karşı savunmasını sağlayabilecek bir güce sahip olmak, bölge özelinde başat bir rol oynamak ve caydırıcılık önemli güvenlik amaçları olarak değerlendirilmektedir. Suudi Arabistan’da bölgede başat bir rol üstlenmek, bölgede herhangi bir gücün yükselmesine engel olmak, toprak bütünlüğünü ve iç istikrarını sağlayarak savunmasını geliştirmek, Arap politikalarının radikalleşmesine engel olmak ve etrafında yaşanabilecek çatışmalara engel olabilmek gibi güvenlik yaklaşımları benimsemektedir. Özellikle İran’ın caydırıcılık amacıyla gerçekleştirdiği nükleer faaliyetleri, yakın komşusu Suudi Arabistan tarafından kendi toprak bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Nitekim nükleer bir İran’ın hem küresel hem de bölgesel anlamda güç dengelerini değiştirebileceği yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple Suudi Arabistan, İran’ın nükleer faaliyetlerine karşı çıkmakta ama aynı zamanda da dış politikasında önemli bir yere sahip olan petrol ile kazancını büyük miktarda silahlanma faaliyetleri için kullanmaktadır. Bu bağlamda iki ülkenin birbirlerinden algıladıkları tehdit ve belirsizlik algıları neticesinde yaşanan silahlanma yarışı bir güvenlik ikilemi yaratmaktadır.

Bu bağlamda iki ülkenin de tehdit algısını öncelikle yakın çevresinden algıladığını ve bu tehdit algılamaları çerçevesinde güvenlik yaklaşımlarına yön verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İki ülkeyi esasen karşı karşıya getiren ve tehdit algılarını pekiştiren önemli bir nokta ise iki ülkenin de Körfez bölgesinde başat bir rol edinme arzusudur. Bu duruma iki ülkenin sahip olduğu etnik ve mezhepsel farklılıkları ile jeopolitik konumlarından kaynaklanan diğer rekabet unsurları da eklenince iki ülke arasında güvenlik ikilemi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Devletlerarasındaki rekabet unsurlarını ve bu unsurlardan doğan tehdit algılarını değerlendirebilmek adına güvenlik ikilemi önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran ve Suudi Arabistan, jeopolitik konumları, sahip oldukları doğal zenginlikleri, nüfusları, tarihleri, gelenekleri, mezhepleri ve etnik yapıları, dış ve güvenlik politikaları ile Orta Doğu bölgesinde önem arz eden Körfez’in iki komşu ülkesidir. Bu bağlamda İran ve Suudi Arabistan rekabetinin daha iyi anlaşılabilmesi için iki ülkenin de sahip olduğu ideolojilerin, dış ve güvenlik politikalarının ve bu unsurların birbirleriyle olan etkileşimlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. İran’ın dış politikasında öne çıkan İranlılık vurgusu, Şii mezhebi, Velayet-i Fakih Doktrini, devrim ihracı politikası ve gerçekleştirdiği nükleer faaliyetler ile Suudi Arabistan’ın dış politikasında öne çıkan Arap kimliği, Vehhabilik, petrol ve güvenlik politikaları hususları birbirlerine zıt iki uçta yer almaktadır. Orta Doğu bölgesinde başat bir güç olmak için rekabet eden İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet unsurlarının iç içe

geçtiğini yahut birbirleri ile ilintili olduğunu söylemek mümkündür. Zira mezhepsel rekabet jeopolitik rekabeti, jeopolitik rekabette güvenlik unsurlarını tehdit etmesi nedeniyle güç rekabetini tetikleyebilmektedir.

İran ve Suudi Arabistan jeopolitik yakınlıkları nedeniyle bağımsızlıklarını elde ettikleri süreçten itibaren bir iletişim içerisinde olmuştur. Özellikle İslam dininin iki farklı yorumuna sahip olan İran ve Suudi Arabistan, dış politikalarında izledikleri mezhepçi politikalar ile bölgede yer alan öteki ülkeleri de etkilemekte ve birbirlerine yönelik tehdit algılarını derinleştirerek rekabet alanlarını genişletmektedirler. Nitekim tarihin olağan seyri içerisinde gerçekleşen bazı ulusal ve uluslararası olaylar iki ülke arasındaki iletişimin artıp azalmasına, birbirlerine yönelik algıladıkları tehdit ve endişelerin dönem dönem derinleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkileri, 1979 tarihinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran ve Irak Savaşı, 11 Eylül 2001 yılında ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör eylemleri ve 2011 yılında başlayan Arap Baharı gibi önemli dönüm noktaları bağlamında incelemek mümkündür. Özellikle Arap Baharı'nın Orta Doğu bölgesinde yarattığı etki ile bölgede belirsizlik ve kaosun hâkim olması İran ve Suudi Arabistan rekabetinin derinleşerek farklı alanlara taşınmasına neden olmuştur.

Tunus'ta 2011 yılında bir seyyar satıcı olan ve Arap Baharı'nın trajik sembolü haline gelen Muhamed Buazizi'nin kendisini yakması ile başlayan Arap Baharı rüzgârı tüm Orta Doğu bölgesini etkisi altına almıştır. Özgürlük, adalet, eşitlik, insan hakları gibi reform talepleri ile ortaya çıkan halk hareketleri kısa sürede hükümet karşıtı protestolarla Orta Doğu ülkelerinde hızla kendini göstermiştir. Tunus'ta başlayıp Mısır, Libya, Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi ülkelere kısa süre içerisinde sıçrayan değişim talepleri, Orta Doğu bölgesinde adeta yıllar boyunca birikmiş olan bir öfkenin patlamasının tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki Arap Baharı sürecinde gerçekleşen halk ayaklanmalarının süresi, şiddeti ve sonuçları değişkenlik göstermekle birlikte her ülkeye aynı şekilde sirayet etmemiştir. Bazı ülkeler taleplerine erişirken bazı ülkeler de çıkan ayaklanmalar, hükümetin sert yaptırımları karşısında içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Nitekim Tunus, Mısır ve Yemen'de gerçekleşen halk hareketleri sonucunda hükümetler değişirken; Libya ve Suriye'de rejimler varlığını devam ettirenken yaşanan halk ayaklanmaları kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür. Arap Baharı süreci Orta Doğu bölgesinde özelinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Orta Doğu coğrafyasını derinden etkileyen Arap Baharı, Körfez bölgesinin iki başat gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasında var olan rekabeti hararetlendirerek çatışma alanlarını derinleştirmiştir. İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı'nı algılama biçimleri farklılık göstermiş ve her iki ülkede bölgede ortaya çıkan güç boşluklarını doldurmak için rekabet yarışı içerisine girmişlerdir.

Arap Baharı'nın bölge ülkeleri üzerindeki yansımaları, İran ve Suudi Arabistan için hem yeni fırsatları hem de yeni tehditleri beraberinde getirmiş, nitekim İran ve

Suudi Arabistan diğer Arap devletlerinin yaşadığı iç karışıklıklardan yararlanarak Orta Doğu bölgesindeki nüfuzlarını artırmak ve üstünlük elde etmek için çaba sarf etmişlerdir. İki ülke arasında tarih boyunca var olan rekabet, Arap Baharı'nın bölgede yarattığı kaos ile daha da şiddetlenmiş, her iki ülkenin de güvenliklerini artırmasına ve bölgedeki belirsizlik ortamında güç yarışına girerek daha fazla güç elde etme arzuları ile sonuçlanmıştır. İki ülke arasında artan güvenlik önlemleri nedeniyle hem derin bir belirsizlik oluşmuş hem de karşılıklı olarak birbirlerine yönelik algıladıkları tehdit ve endişeler derinleşmiştir. Bu durum İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan güvenlik ikilemlerinin Arap Baharı ile daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı Orta Doğu coğrafyasının iki önemli gücü olan ve tarihsel süreç içerisinde farklı alanlarda rekabet ve çatışma halinde bulunarak güvenlik ikilemi içerisinde bulunan İran ve Suudi Arabistan'ın, Orta Doğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharı süreciyle, içinde buldukları güvenlik ikilemlerinin nasıl derinleştiğinin incelenmesidir. Bu tez kapsamında İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin güvenlik ikilemi yaklaşımı ile değerlendirilmesinin nedeni, İran ve Suudi Arabistan'ın Körfez bölgesinde komşu olmalarından kaynaklı olarak jeopolitik, farklı mezheplere ve etnik kökenlere sahip olmalarından kaynaklı mezhepsel rekabet içerisinde bulunmalarından ve Orta Doğu bölgesinde söz sahibi olmak için bu rekabet unsurlarından beslenerek güvenlik önlemlerini artırmalarının iki ülkeyi güvenlik ikileminin temel varsayımlarından olan belirsizliğe sürükleyerek de tehdit ve endişe unsurlarını beslemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu tez çalışmasında; güvenlik ikilemi nedir? Orta Doğu bölgesinin iki önemli gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasında güvenlik ikilemi var mıdır? İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde güvenlik ikilemi yaratabilecek unsurlar nelerdir? İki ülke arasındaki güvenlik ikilemleri hangi hususlar üzerinde yaşanmaktadır? İran ve Suudi Arabistan'ın güvenlik endişeleri Arap Baharı ile nasıl bir noktaya taşınmıştır? Arap Baharı sürecinden etkilenen Orta Doğu ülkeleri, İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemini derinleştirmiş midir? İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemi işbirliği ile azalabilir mi? araştırma soruları ele alınmıştır. Bu doğrultuda yapılan araştırma neticesinde elde edilen bilgiler çerçevesinde şu hipotezler oluşturulmuştur:

- a. İran ve Suudi Arabistan, birbirlerine yönelik algıladıkları belirsizlik, tehlike, tehdit, korku ve güç birikimi gibi unsurlarla güvenlik ikilemi yaşamaktadır.
- b. İran ve Suudi Arabistan'ın güvenlik ikilemi algılamaları, aynı coğrafyada yer alan, etnik ve mezhepsel farklılıklara sahip olan, bölgede başat bir güç olmak için rekabet içerisinde olan iki ülke olmalarından kaynaklanmaktadır.
- c. Arap Baharı süreci, bölgesel güvenliğin bozulmasına ve bölgede aktif rol oynayan İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin artması ile güvenlik endişelerinin tırmanmasına neden olmuştur.

- d. İran ve Suudi Arabistan, Arap Baharı süreciyle rekabet alanlarını genişleterek bölgede hâkimiyetlerini güçlendirmek adına vekâlet savaşları yaşamıştır.
- e. Arap Baharı süreci İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikileminin derinleşmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmış olup tarihsel ve betimsel metodoloji kullanılmıştır. Çalışma için güvenlik ikilemi, toplumsal güvenlik ikilemi, silahlanma yarışı, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri, Arap Baharı ile ilgili kitap, makale, dergi, bildiri ve haber siteleri gibi yazılı materyaller incelenmiştir.

Bu kapsamda bu çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünü giriş kısmı oluşturmakta ve bu kısımda bu çalışmanın konusuna, önemine, amacına, bu çalışmada kullanılan yöntem ve çalışmanın sunuş planına ait bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise bu çalışmaya dair genel bir bilgi vermesi amacıyla konu ile alakalı yapılan önceki çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise kavramsal çerçeve oluşturularak çalışmanın temel yaklaşımını oluşturan güvenlik ikilemi kavramının geleneksel tanımına ve bu kavramın Soğuk Savaş sonrasında uğradığı değişimle ortaya çıkan yeni tanımlamalara yer verilmiştir. Aynı zamanda güvenlik ikilemi kavramı ile ilintili olan diğer kavramlara yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik endişelerinin ve temel rekabetin anlaşılabilmesi için mevcut jeopolitik konumlarına, etnik, dini ve mezhepsel yapılarındaki farklılıklara değinilerek, iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına dış ve güvenlik politikalarında öne çıkan unsurlara yer verilmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünde İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet unsurlarının daha iyi anlaşılabilmesi adına ikili ilişkilerin dönemler bağlamında tarihsel seyri incelenmiştir. İkili ilişkilerin dönüm noktaları oluşturan ulusal ve uluslararası olaylar incelendikten sonra çalışmanın altıncı bölümünde, Körfez bölgesinde giriştikleri liderlik yarışında İran ve Suudi Arabistan arasında ki karşılıklı rekabet alanları ele alınmıştır. Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde önemli rol oynayan ABD, Rusya ve Çin gibi önemli Büyük Güçler'in iki ülke arasındaki ilişkilerde etkisine yer verilmiştir.

Çalışmanın yedinci bölümde Tunus'ta başlayarak tüm Orta Doğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharı'na ve Arap Baharı'ndan Orta Doğu ülkelerinin nasıl etkilendiğine yer verilmiştir. Öte yandan İran ve Suudi Arabistan'ın rekabet alanlarını genişleten ve çatışmalarını derinleştiren Arap Baharı sürecine yönelik tutumları ve Arap Baharı'yla İran ve Suudi Arabistan'ın nüfuz sahibi olduğu Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi süreçten oldukça etkilenen ülkeler üzerinden güvenlik ikilemlerinin nasıl derinleştiği irdelenmiştir. Son olarak ise çalışmanın kaleme alındığı tarihte İran ve Suudi Arabistan arasındaki güncel ilişkilerin Çin Halk Cumhuriyeti aracılığıyla nasıl bir boyut kazandığı değerlendirilmiştir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Güvenlik ikilemi kavramı uluslararası ilişkiler literatürüne 1951 yılında John H. Herz tarafından kaleme alınan “Political Realism and Political Idealism” adlı kitapla girmiştir. Herz bu çalışmasında bireylerin doğasının temelinde hangi duygunun yer aldığı bir ehemmiyetinin olmadığını ve insani güvensizliğin esas nedeninin insanların sosyal varlıklar olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Herz’in birey odaklı psikolojik temeller üzerinden şekillenen güvenlik ikilemi yaklaşımına göre, bireyler güvenlikleri ile alakalı kaygılar taşıması nedeniyle kendi güvenliklerini sağlamak ve korunmak adına güç elde etmeye yönelmektedirler. Bu yüzden bireylerin gerçekleştirdiği bu güç edinimi diğer bireyleri güvensiz hale getirmek ve en kötü sonuca hazırlanmaya itmektedir. Bu bağlamda da niyetlerin emin olamayan taraflar arasındaki güç birikimi kısır bir döngü oluşturmaktadır. Herz aynı zamanda uluslararası sistemin anarşik yapısına atıfta bulunarak insanların birbirlerine karşı duydukları güvensizlik hissini “öldür ya da yok ol” veya “ilk önce saldır ya da yok olma riskini üstlen” gibi ikilemler ortaya çıkardığını ileri sürmektedir.

Güvenlik ikilemi yaklaşımı Herz’le aynı yıllarda “History And Human Relations” adlı çalışmasında Herbert Butterfield tarafından da ele alınmıştır. Butterfield bireylerin daima Hobbesçu korku (Hobbesian fear) içerisinde olduğunu ve bu yüzden tehlikelere karşı tedbir almaları zorunluluğunun ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Alınan bu tedbirlerin diğer bireyleri güvensizliğe sürükleyerek onları da tedbir almaya ittiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda Butterfield bu durumu tanımlamak için “mutlak çıkmaz” ve “indirgenemez ikilem” kavramlarını kullanmıştır.

Robert Jervis’de 1979 tarihinde “Cooperation Under the Security Dilemma” adlı eserinde Herz ve Butterfield’in güvenlik ikilemi yaklaşımlarından hareketle devletler bazında bir güvenlik ikilemi değerlendirmesi gerçekleştirmiştir. Herz ve Butterfield’den farklı olarak Jervis güvenlik ikileminin hem teknoloji ve coğrafya gibi fiziksel faktörlerden hem de yanlış algılamalar gibi psikolojik faktörlerden etkilenebileceğini değerlendirmiştir. Soğuk Savaş döneminde kavramsallaştırılmış olan güvenlik ikilemi kavramının Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından yeniden tanımlanması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Herz, Butterfield ve Jervis’in tanımlamalarından yola çıkarak kavram zenginleştirilerek yeniden yorumlanmıştır.

“The Security Dilemma and Ethnic Conflict” adlı eserinde Soğuk savaş sonrası dönemde ilk olarak Barry R. Posen güvenlik ikilemi kavramını ele almıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Avrasya da milliyetçi, etnik dini çatışmalar ortaya çıkmıştır. Posen bu çalışmasında güvenlik ikilemi kavramını ilk defa etnik çatışmalara uyarlamıştır. Rusya ve Ukrayna ile Balkanlar’da Sırlar ve Hırvatlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Posen, yakın insan gruplarının aniden kendi güvenliklerinden kendilerini sorumlu bulduklarında ortaya çıkan özel koşulları incelemektedir

Staurt J. Kaufman ise 1996 yılında yayınlanan “An International Theory Of Inter-Ethnic War” adlı makalesinde Posen’e benzer şekilde etnik çatışmalar ile güvenlik ikilemi üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Kaufman bu çalışmasında etnik savaşların üç faktörü olduğunu ve bu faktörlerin, kitlesel düşmanlık, siyasi elitlerin kuşatması ve güvenlik ikilemi olduğunu değerlendirmiştir.

Kaufman yine aynı yıl yayınlanan “Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War ” adlı makalesinde etnik savaşların nedenlerini inceleyerek açıklamak için bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Kaufman bu çalışmasında etnik gruplar arası güvenlik ikilemlerinin etnik savaşların ana nedeni olabileceğini ileri sürmektedir.

Roe, güvenlik ikilemi kavramının odak noktasını etnik kimlik vurgusuna yönlendirdiği ve 2002 yılında yazdığı “Misperception And Ethnic Conflict: Transylvania's Societal Security Dilemma” adlı makalesidir. Bu makale toplumsal güvenlik ikilemi ile etnik şiddet çatışmalarının incelenebileceği önermesini içermektedir. Roe, güvenlik ikilemini Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik kavramıyla birleştirmekte ve ortaya çıkan toplumsal güvenlik ikileminin, geleneksel şeklinin etnik gruplar arasındaki belirli dinamikleri göz ardı ettiğini iddia etmektedir. Örnek olay olarak ise, Transilvanya'nın Tirgu Mures şehrinde Macarlar ve Rumenler arasındaki etnik şiddetin toplumsal güvenlik ikilemi kavramıyla nasıl kısmen açıklanabileceğini incelemektedir.

Paul Roe tarafından 2004 yılında yazılan “Ethnic Violence and Societal Security Dilemma” adlı kitapta Roe, güvenlik ikilemi kavramının odak noktasını devletlerin egemenlik kaygılarından kimlik kaygılarına kaydırmıştır. Roe bu çalışmasında etnik şiddet olgusunun güvenlik ikilemi bağlamında nasıl anlaşılabilirliğini araştırmaktadır. Bu kitapta Roe, Hırvatistan'ın Krajina bölgesinde Sırlar ve Hırvatlar arasındaki etnik şiddet ile Romanya'nın Transilvanya bölgesinde Macarlar ve Romenler arasındaki etnik şiddeti örnek olarak incelemektedir.

Ken Booth ve Nicholas Wheeler tarafından 2008 tarihinde kaleme alınan “The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics” adlı bu kitapta güvenlik ikilemi kavramının ilk kapsamlı analizini temsil etmektedir. Bu bağlamda Booth ve Wheeler güvenlik ikileminin hem teori hem pratiğini korku, işbirliği ve güven hususlarıyla incelemektedir. Farklı tarihsel vakaları analiz ederek güvenlik ikilemlerinin hafifletilip hafifletilemeyeceğini ve hatta aşılıp aşılmayacağını değerlendirmektedir.

Shiping Tang ise 2009 yılında “The Security Dilemma: A Conceptual Analysis” adlı çalışmasında Herz, Butterfield ve Jervis'in çalışmalarına eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadır. Tang bu çalışmasında, güvenlik ikilemi kavramının varsayımlarını inceleyerek kavramın hatalarını ortaya koymaya çalışmakta ve bu hataları düzeltmek amacıyla öneriler sunmaktadır.

Özden Zeynep Oktav ise 2011 yılında “Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri” adlı kitabıyla Basra Körfezi'nin önemini

vurgulayarak bölge özelinde yeterince türkçe literatürün oluşmadığını ve bu çalışmasının bölgede yaşanan olaylara ışık tutacağını ileri sürmektedir.

Ali Perçemi tarafından 2012 yılında ele alınan “The ‘Arab Spring’: the view from Tehran” adlı çalışmada İran perspektifinden Arap Baharı incelenmiş ve İran’ın bölgedeki statükonun değişimi açısından Arap Baharı’ndan yararlanıp yararlanamayacağı sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaçla İran resmi makamlarının Arap Baharı’na yönelik yaptıkları açıklamalar söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu söylem analizleri, İran’ın kendi halkının yenilikçi taleplerini sert bir şekilde bastırmasına rağmen, diğer Arap ülkelerindeki yenilikçi talepleri desteklemesindeki çelişki göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Elde edilen bu veriler ışığında İran’ın Arap Baharı’nı bölgedeki statükocu güçleri zayıflatmak ve kendi revizyonist mücadelesine katkı sağlamak amacıyla kullandığı sonucuna ulaşılmış, ancak güncel şartlar doğrultusunda İran’ın bu amacını gerçekleştirmek için gerekli kapasiteye sahip olmadığı değerlendirilmiştir.

Sadettin Paksoy, Mustafa Paksoy ve Erdal Alancıoğlu tarafından 2013 yılında ele alınan “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı” başlıklı çalışmada Arap Baharı’nın ortaya çıkmasında küreselleşme olgusunun ne derecede etkili olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak küreselleşme kavramı detaylıca incelenmiştir. Bu inceleme ile birlikte küreselleşmenin ne olduğu, küreselleşmeyi nelerin tetiklediği ve küreselleşmenin boyutları ortaya konulmuştur. Ardından Arap Baharı’nın ortaya çıkmasının altındaki nedenler alt başlıklar halinde incelenmiştir. Sonuç olarak, küreselleşmenin dünyanın her yerinde mikro milliyetçilik akımlarını hızlandırdığı ifade edilerek, küreselleşmenin Arap Baharı’nın ortaya çıkmasında önemi bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bekir Halhalli tarafından 2014 yılında ele alınan “Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)” adlı çalışmada başlıkta belirtilen 10 yıllık dönemdeki İran Dış Politikası kapsamlı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmacının temel iddiası, İran dış politikasının Batı menşeli uluslararası ilişkiler teorileri perspektifinden değerlendirilmesinin yanlış olacaktır. Bu sebeple araştırmacı bu çalışmada İran dış politikasını dini kurumlar, dini doktrinler ve Şiiliğin karakteristik özellikleri perspektifinden değerlendirmeye çalışmıştır. Bu bilgiler ışığında sonuç olarak, 1979 devrimi ile birlikte yalnızca İran iç politikasında değil, İran dış politikasında da köklü değişimler yaşanmış, Batı’nın kapitalist ideolojisi ve SSCB’nin komünist ideolojisinin yanında İran’ın ideolojisinin üçüncü bir yol olarak ortaya çıkmış ve pragmatik bir dış politikadan ziyade kendince doğru olduğu düşünülen bir dış politika izlenmiş, 1989 yılında Humeyni’nin ölümü üzerine tekrardan pragmatik bir dış politika anlayışına geçilmiş, şeklindeki çıkarımlara ulaşılmıştır.

Murat Yorulmaz tarafından 2014 yılında ele alınan ‘‘ABD-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Güvenlik İkilemi (2001 – 2012)’’ adlı tez çalışması ise güvenlik ikilemi

bağlamında iki ülkenin değerlendirildiği önemli akademik bir çalışma olarak, üç ana bölümden oluşmaktadır. Yorulmaz, bu tez çalışmasında ABD ve Rusya Federasyonu arasındaki güvenlik ikilemini, kavramın geçirdiği değişim ve genişlemenin temel dayanak noktalarını eleştirel güvenlik yaklaşımı perspektifinde analiz ederek açıklamaktadır.

Daniela Huber ve Lorenzo Kamel tarafından 2015 yılında ele alınan “Arab Spring: The Role of the Peripheries” adlı çalışmada Arap Baharı ile alakalı literatürün genellikle büyük şehirlerdeki hareketlerin gelişiminin değerlendirilmesiyle oluşturulduğu ve bu durumun Arap Baharı’nın doğru anlaşılmasının önünde bir engel olduğu fikri öne sürülmüştür. Çalışmada bu fikri desteklemek amacıyla geçmişteki örnek olaylar, ülkelerin merkezi noktalarının dışında kalan bölgeler üzerinden değerlendirilmiş ve bu bölgelerin geçmişteki bu olaylara nasıl tepkiler verdikleri ortaya konulmuştur. Bu incelemenin ardından Arap Baharı’nın coğrafi, dinsel, toplumsal, cinsiyet ve etnik farklılıklar temelinde oluştuğu ve bu farklılıkların tohumlarının merkezlerden ziyade periferilerde ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Periferinin önemini ortaya koyan bu çalışmada bir diğer sonuç olarak da, Arap Baharı’nın bütüncül bir süreç olmadığı ve her ülkeye özgü birden çok Arap Baharı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Damla Kocatepe tarafından 2017 yılında ele alınan “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması” adlı çalışmada Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin neden var olduğu ve nasıl sonuçları olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler dönemlere ayrılarak incelenmiş ve bu dönemlerdeki ilişkileri belirleyen temel etmenler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, iki ülke arasındaki rekabetin nedeninin ideoloji, dini ve kültürel farklılıklar olduğu fakat en temel nedenin çıkar çatışmaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu iki ülke arasındaki rekabetin yalnızca bu iki ülkeyi etkilemediği, bölge ülkelerinin birçoğunu da doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Emin Saykal ve David Vestenskov tarafından 2019 yılında ele alınan “İran’s National Security and Operational Capability” adlı çalışmada İran’ın ulusal güvenlik algısı ve olası bir zorluk karşısında gerçekleştirebileceği operasyon kabiliyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmacılar bu kabiliyeti somut bir zemine oturtabilmek amacıyla İran-ABD ilişkileri örneği üzerinden çalışmayı kurgulamışlardır. Çalışmada cevaplamaya çalışılan en temel soru ise: “İran askeri stratejisinin saldırı mı? yoksa savunma mı?” olduğu sorusu olmuştur. Bu kurgu ve temel soru ekseninde ulaşılan sonuç ise: İran askeri stratejisinin ağırlıklı olarak savunma niteliği taşıdığı, İran’ın operasyonel kapasitesinin kendi bölgesi nazarında güçlü, fakat uluslararası anlamda zayıf kaldığı olmuştur.

Zahid Shabab Ahmed tarafından 2019 yılında ele alınan “Sectarianism and the Organisation of Islamic Cooperation” adlı çalışmada mezhepçiliğin yarattığı rekabetin İslam İşbirliği Teşkilatı’nı nasıl etkilediği incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada İslam İşbirliği Teşkilatı’nın gündemine taşınan üye ülkeler arasındaki rekabetlerin yaşandığı olaylar incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuç ise, özellikle Suudi Arabistan ve İran’ın İslam İşbirliği Teşkilatı’nı kendi jeopolitik çıkarları amacıyla kullanmaya çalıştığı ve bunu da gerçekleştirirken mezhepçi söylemleri sıklıkla dile getirdiği olmuştur. Ayrıca, ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda teşkilatı kullanmaya çalışmalarının teşkilatın meşruiyetine önemli ölçüde zarar verdiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Engin Koç tarafından 2020 yılında “Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri” adlı kitapta ilk olarak teorik olarak kavramsal çerçeve İran ve Suudi Arabistan’ın devlet kimliği ve dış politika ilişkileri incelenmekte ardından İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde statüko ve değişimin analizi ele alınarak son kısımda Devrim sonrası İran ve Suudi Arabistan’ın devlet kimliği ikili ilişkiler ve bölgesel politikalara etkisi üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Benjamin Houghton tarafından 2022 yılında ele alınan “China’s Balancing Strategy Between Saudi Arabia and Iran: The View from Riyadh” adlı çalışmada Çin’in İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabette nasıl bir dengeleyici rol aldığını ve Çin’in İran ve Suudi Arabistan ile olan ilişkilerinin bu iki ülke arasındaki rekabete ne derecede etki sağladığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 2019 yılında Suudi Arabistan’da gerçekleşen ve Suudi Arabistan’ın İran’ı suçladığı Suudi petrol tesislerine gerçekleştirilen drone saldırıları örnek olay olarak seçilmiş ve bu örnek olayda Çin’in nasıl bir yol izlediği mercek altına alınmıştır. Sonuç olarak, Çin’in özellikle son yıllarda bölgeye önemli bir aktör olarak dâhil olduğu ve bölge ülkelerinin dış politika oluşturmasında Çin’in Batı’ya karşı güçlü bir alternatif olduğu vurgulanmıştır. Çin, iki ülke arasında temelde dengeleyici bir tavır ortaya koymuş olsa da pragmatik hareket ederek Suudi Arabistan ile daha fazla yakınlaşmış ve ortaya çıkan bu senaryo doğrultusunda Çin’in, İran-Suudi Arabistan ilişkilerini dengelemekten ziyade dengeyi bozucu bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Güvenlik tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Zira güvenlik, insanoğlunun var olduğu dönemden beri kullanılan bir terim olması hasebiyle insanlık tarihiyle eşdeğer bir anlam taşımaktadır. Aynı zamanda devletlerinde var olma nedenlerinden birisi olan güvenlik kavramı farklı dönemlerde birçok farklı tanımlamayı içerse dahi genel olarak korkulardan, tehditlerden ve tehlikelerden uzak olmak anlamı taşımaktadır. Güvenlik ikilemi kavramı da Soğuk Savaş döneminde korku, tehdit, tehlike algılarının değerlendirilmesi bağlamında ortaya çıkan ve dönemin baskın kuramlarından realizmin etkisinde kalan bir kavramdır (Birdişli, 2020, 236).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme ile teknolojik gelişmelerin artması hem yeni tehditleri beraberinde getirmiş hem de hâlihazırda var olan tehditlere farklı boyutlar kazandırmıştır. Bu durumlar neticesinde güvenlik kavramının "derinleştirilmesi" ve "genişletilmesi" hâsıl olmuştur. Güvenlik ikilemi kavramı da Soğuk Savaş döneminin önemli kuramlarından olan realizmin etkisinde ortaya çıkan bir kavram olarak, Soğuk Savaşın son bulması ile derinleşen ve genişleyen güvenlik algısıyla geleneksel anlamı genişletilerek yeniden yorumlanmıştır (Karabulut, 2021, 55).

Çalışmanın bu bölümünde güvenlik ikilemi kavramı öncelikle ortaya çıktığı Soğuk Savaş dönemindeki hali ile geleneksel olarak tanımlanacaktır. Daha sonra kavramın Soğuk Savaş sonrası dönemde zenginleştirilerek yapılan yeni tanımlamalarına yer verilecektir. Son olarak güvenlik ikilemi kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına kavramla ilintili olan hücum-savunma dengesi ve silahlanma yarışı ele alınacaktır.

3.1. Geleneksel Güvenlik İkilemi

Savaşların nedenlerini tartıştığı bir çalışmasında Herbert Butterfield tarafından ortaya atılan, aynı dönemde John H. Herz tarafından kavramsallaştırılan ve daha sonra Robert Jervis tarafından geliştirilen "güvenlik ikilemi" kavramı Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Kavram ortaya çıktığı Soğuk Savaş döneminde disipline hâkim olan realist paradigmanın öğelerini yansıtmaktadır. Daha sonraki dönemlerde disiplindeki diğer teorilerle de bağdaştırılmış ve savaş, çatışma, silahlanma, saldırı, savunma gibi birçok konunun anlaşılması ve açıklanması için başvurulan bir kavram olmuştur (Bilgiç, 2011, 124). Öncelikle güvenlik ikilemi kavramının üç temel savunucusu olan John H. Herz, Herbert Butterfield ve Robert Jervis'in tanımlamalarını açıklamak kavramın temellerinin anlaşılması için önem arz etmektedir.

Güvenlik ikilemi kavramı ilk olarak 1951 yılında John H. Herz tarafından "Political Realism and Political Idealism" adlı kitapta kullanılmıştır. John Herz güvenlik ikilemi kavramının "Political Realism and Political Idealism" adlı kitabıyla

1950'lerin başında ilk defa kullanıldığını kabul etmekle beraber, kitabın ve kavramın taslağının aslında 1930'lu yılların sonunda ve 1940'lı yılların başında oluşturulduğunu öne sürmektedir (Herz, 2003, 5). Herz o yıllarda güç dengesi ve güç dengesinin modern devlet sistemindeki işlevinin tarihini incelerken, kendisine bu durumu nasıl açıklayabileceği hakkında bir soru yöneltmiş ve varoluşları ile karşılıklı bağımlılıklarına karşı müdahaleden koruma sağlayan, herhangi bir yüksek otoriteye sahip olmayan bir birimler sisteminin anarşik yapı içerisinde değerlendirilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de Herz, şüpheye, korkulara, silahlanma yarışlarına ve savaşa neden olan korunma araçlarını sağlama ihtiyacı fikrine odaklanmıştır (Herz, 2003, 8).

Aynı yıllarda "History And Human Relations" (Butterfield, 1951) isimli kitabını yayınlayan Herbert Butterfield 'da benzer bir konuyu ele almaktadır. Butterfield tarih boyunca yaşanmak zorunda kalınan bazı savaşları birer trajedi olarak betimlemektedir. Savaşların trajedik olmasının nedenini ise esasen savaşma niyeti taşımayan karar alıcıların savaşmak zorunda kalmaları durumundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Butterfield iki taraf arasında tarafların savaşmaktan kaçındığını ancak birbirlerinin niyetlerinden katiben emin olamayacaklarını ve bu nedenle de tarafların her birinin korku ve şüphe ile kuşatıldığını ileri sürmüştür. Butterfield bu tutumun insanları çileden çıkararak büyük bir diyalektik sıkışma olduğunu ileri sürerken bu durumu da "mutlak çıkmaz (absolute predicament)" ve "indirgenemez ikilem (irreducible dilemma)" şeklinde tanımlamıştır (Butterfield, 1951, 19).

Butterfield'e göre mutlak çıkmaz (absolute predicament)" ve "indirgenemez ikilem (irreducible dilemma) durumu, insanlar arasındaki çatışmanın temel yapı taşı oluşturulmaktadır. Yine bu durumda büyük savaşların, dünyaya bilerek zarar verebilecek büyük suçluların müdahalesi olmaksızın, çatışmadan kaçınan iki endişeli güç arasında çıkabileceğini savunmuştur. Zira bireyler sürekli olarak ötekenden kendilerine yöneltebilecek tehditlere karşı bir korku içerisindedir. Butterfield'in Hobbesçu korku (Hobbesian fear) olarak tanımladığı bu korku, bireyleri kendilerine yönelik tehlikelere karşı tedbir almaya itmektir. Ne var ki bu tedbirleri diğer bireylerde kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılayabilirler çünkü onlarda Hobbesçu bir korku içerisindedirler. Bu durumda hiçbir taraf içerisinde bulunduğu çıkmazın doğasını görememektedir. Çünkü her bir taraf ötekinin iyi niyetinden emin olamamakla birlikte ötekinin düşmanca davrandığını varsaymaktadır (Butterfield, 1951, 21-22).

Butterfield'in "indirgenemez ikilem (irreducible dilemma)" olarak tanımladığı bu durumdan bazı temel önermeler ortaya çıkmaktadır. Bu önermeleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Yaşanılan ikilemlerin nihai kaynağını evrensel günah ve korku oluşturmaktadır.
- Tarafların niyetleri hakkında belirsizlik söz konusudur.
- Tarafların yaptıkları eylemler kasıtsız olarak yapıyor olmalıdır.

- Yaşanılan ikilem trajedik sonuçlar doğurur.

Herbert Butterfield güvenlik ikileminin nihai kaynağını korkuya atfederken John H. Herz güvenlik ikileminin nihai kaynağını uluslararası sistemin anarşik yapısına atfetmiştir. Herz güvenlik ikileminin anarşi altındaki devletlerin birbirlerinin niyetlerine karşı hissettikleri korku ve belirsizlik nedeniyle devletlerin kendi güvenliklerini sağlayabilmek adına daha fazla güç biriktirmelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür (Herz, 1951, 17). John Herz güvenlik ikilemini şu şekilde açıklamaktadır;

‘Bir birlik içerisinde örgütlenmeden birbirleriyle yan yana yaşayan gruplar ve bireyler, başka gruplar ve bireyler tarafından saldırıya maruz kalma, tahakküm altına alınma, sindirilme ve yok olma gibi güvenlik kaygıları taşımaktadır. Bu endişeler sonucunda bireyler veya gruplar saldırılara karşı kendi güvenliklerini sağlamak ve başka grupların gücünün etkilerinden korunmak için daha fazla güç elde etmeye yönelirler. Bu durum diğer birey ve grupları daha güvensiz hale getirir ve onları en kötüsüne hazırlanmaya zorlar. Güç birikiminin adeta yarış haline geldiği böyle bir ortamda hiçbir birey ve grup kendini tamamen güvende hissedemeyeceği için güç birikiminin kısır döngüsü daima devam eder’ (Herz, 1951, 19).

Herz’e göre, insanın doğasının barışçıl mı, işbirlikçi mi, saldırgan mı, otoriter mi olduğunun bir اهممىيىتى yoktur. Herz için insani güvensizliğin itici gücü antropolojik, biyolojik, ontolojik yahut dinsel değildir. İnsani güvensizliğin asıl nedeni insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanları temel bir ikilem içerisine sokan şey ‘‘homo homini lupus’’ durumu ve sosyal yaşamında komşusunun niyetlerine ilişkin kaygılarıdır (Herz, 1951, 11). John Herz’ in özgün fikri olan güvenlik ikilemi aynı zamanda bazı psikolojik temeller üzerine şekillenmiştir. Buna göre güvenlik ikilemi, insanların gelecekları için duyduğu endişeler ve başkalarının kendilerini tehdit etme potansiyeline sahip oldukları bilgisinden kaynaklanan çıkmazlardır. Bu çıkmazlardan dolayı insanlar birbirlerine karşı güvensizlik ve şüphe içerisindedirler. Herz’e göre bu durum ‘‘öldür ya da yok ol’’ veya ‘‘ilk önce saldır ya da yok olma riskini üstlen’’ gibi ikilemler oluşturmaktadır (Herz, 1951, 3).

John Herz’in güvenlik ikilemi olarak adlandırdığı durumu dört madde şeklinde sıralamak mümkündür:

- Güvenlik ikileminin nihai kaynağı anarşidir.
- Güvenlik ikileminin nedeni niyetlerin belirsiz olduğu anarşik bir ortamda tarafların kendilerine yönelik gelebilecek tehditlere karşı hissettikleri korkudur.
- Güvenlik ikilemi her iki tarafın birbirinden tehdit algılayıp karşılıklı olarak güçlerini artırması sonucunda trajik bir hal alabilir.

- Güvenlik ikilemi savaşlara neden olabilir ancak tüm savaşların nedeni değildir.

Tüm bunların yanı sıra Herz'in yaklaşımına göre Nazi Almanya'sı ve diğer devletlerarasında yaşanan çatışmalar ve savaşlar Nazi Almanya'sının niyetinin belirli ve kötü olması durumdan dolayı güvenlik ikileminin geçersiz olduğu yönündedir. Uluslararası ortamın anarşik yapısından dolayı güvenlik arayışlarının paradoksal ve trajik doğasına vurgu yapan Herz güvenlik ikileminin gerçekleşmesi için kasıtsız bir eylem olunması gerektiğini vurgulamıştır (Aktaran Tang, 2009, 588).

John H. Herz ve Herbert Butterfield'in yanı sıra Robert Jervis'de 1970'li yıllarda güvenlik ikilemi kavramı üzerinde çalışmalar yapmıştır. Jervis yapısal olarak ele aldığı güvenlik ikilemini uluslararası politikadaki sorunlardan birisi olarak değerlendirmiştir. Jervis'e göre; bir devletin kendi güvenliğini artırmak için kullandığı araçlar diğer devletlerin güvenliğini azaltmaktadır ve uluslararası politikada bir devletin güvenlik kazanımı çoğu zaman kasıtsız olarak diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanabilir. Jervis iki devletinde hissettiği güvenlik ikileminin uyumlu ideolojilere sahip olması, etnik yapılarının benzemesi, ortak költürlere sahip olmaları durumunun sonucunda güvenlik ikileminin etkisinin azalabileceğini aksi takdirde yani, iki devletin ideolojilerinin, değerlerinin, költürlerinin uyumsuz olması durumunda ise güvenlik ikileminin etkisinin artacağını öne sürmektedir (Jervis, 1978, 5).

Jervis uluslararası sistem içerisinde rekabete yönelik bireysel tutumların önyargıyı nasıl etkilediğini açıklamak için Rousseau'nun "geyik avı" oyununu ele almaktadır. Bu bağlamda modern ulus devletlerin zihniyeti ile oyundaki avcıların zihniyeti arasında bir paralellik kurmaktadır. Bu duruma göre, eğer avcılar geyiği tuzağa düşürmek ve öldürmek için işbirliği yaparlarsa hepsi birden iyi ölçüde yiyecek elde edecektir. Ancak bir kişi bir tavşanın peşinden gitmek için görevini yerine getirmese geyik kaçacaktır. Bu durum gerçekleştiğinde geri kalan avcılar aç kalır. Her bir kişi çevresindeki herkesin işbirliği yapıp yapmayacağı hususunda şüphelidir. Bu durumda da işbirliği en az avantajlı seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Robert Jervis'e göre tüm avcılar denk tercih sırasına sahiptir. Devletlerin zihniyeti ile avcıların zihniyeti arasında paralellik kuran Jervis tercihleri şu şekilde sıralamıştır; (Jervis, 1978, 19)

- 1) geyiği tuzağa düşürmek (uluslararası analog, işbirliği ve silahsızlanmadır).
- 2) diğerleri görev yerlerinde kalırken bir tavşanı kovalamak (diğerleri silahsız durumdayken yüksek düzeyde sınırlarını korumak).
- 3) tüm tavşanları kovalamak (silahlanma rekabeti ve yüksek savaş riski).
- 4) bir başkası bir tavşanı kovalarken (diğerleri silahlıyken veya silahsızlandırılırken) orijinal konumda kalmak.

Öte yandan Robert Jervis güvenlik ikileminin devlet davranışları bakımından nasıl ortaya çıktığını kavrayabilmek adına özne güvenlik talepleri konusuna da dikkat çekmektedir. Buna göre, karar vericiler hissettikleri kırılğanlıklar doğrultusunda hareket

etmektedirler. Bu nedenle de Jervis, karar vericilerin öznel güvenlik gereksinimlerinin incelenmesi durumunun faydalı olacağını vurgulamıştır. Bu durumda güvenliklerini her şeyden daha üstün tutmaya çalışan devletler, etraflarından gelebilecek en ufak tehdide ve tehlikeye karşı daha duyarlı davranırlar ve silahlanma olasılıkları da daha yüksektir. Bunun bir sonucu olarak da, bir devletin etrafından algıladığı tehdit ne kadar büyükse, güvenlik ikilemi de o kadar muhtemeldir diyebiliriz. Jervis 'in öznel güvenlik taleplerinin incelenmesinde değindiği bir diğer noktada, bir devletin ötekinin işbirliği yapıp yapmayacağı hususunda ki tahmini sonucunda hissettiği tehdit algısıdır. Bu durumda bir devleti düşman olarak algılayan veya bir devleti kendisine tehdit olarak görmeye meyilli bir devlet, etrafını iyi gören ve tehdit algılamayan bir devlete göre daha hızlı ve güçlü bir tepki verecektir. Nitekim bir devlet bir başkasının yalnızca düşman olma ihtimalinin bulunmadığına, aynı zamanda onunla müttefik olabileceğine inandığında, birbirlerinin gücünün artmasını memnuniyetle karşılayacaktır (Jervis, 1978, 21). Bu durum iki devlet arasındaki güvenlik ikilemini azaltacak ve işbirliği olasılığını yükseltecektir. Herz ve Butterfield'in görüşlerinden farklı olarak Jervis güvenlik ikileminin coğrafya teknoloji gibi fiziksel faktörlerin yanı sıra yanlış algılama gibi psikolojik/algısal faktörlerinde etkili olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Jervis'te Herz gibi güvenlik ikileminin tüm savaşların nedeni olduğunu reddetmektedir (Tang, 2009, 590).

Jervis'in güvenlik ikilemi olarak tanımladığı durumun temel varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; (Jervis, 1978, 25).

- Güvenlik ikilemi yapısalıdır.
- Güvenlik ikilemi savunma amaçlı eylemlerin sonucunda gerçekleşir ve bu eylemler kasıtsızdır.
- Devletlerin niyetleri hususundaki belirsizlikleri ve korkuları güvenlik ikilemini tetiklemektedir.
- Niyetlerden emin olunamaması durumunda çatışmaya ve savaşa yol açabilir, bu yönüyle de trajiktir.
- Güvenlik ikileminin ortaya çıkmasında yanlış anlama gibi psikolojik faktörlerde etkilidir.

Herz, Butterfield ve Jervis'in yapmış oldukları güvenlik ikilemi tanımlamaları doğrultusunda güvenlik ikilemi ile çatışma ve savaş arasındaki nedensellik örüntüsü şu şekilde oluşmaktadır. Anarşinin hâkim olduğu uluslararası ortamda, birbirlerini tehdit etme niyeti taşımayan iki devlet yine de birbirlerinin gelecekteki niyetleri hakkında belirsizlik hissederler. Bu durumda iki tarafta gelecekte ötekinin güçlenebileceğinden korku duyar. Birbirlerine karşı korku içerisinde olan iki devlette kendi savunmasını artırmak adına bazı önlemler alır. Bu önlemler her ne kadar savunma amacı taşısa da iki devlette birbirlerinin niyetlerinden emin olamadıkları ve birbirlerine karşı korku duydukları için önlemlerini artırır. Bu durum korkuyu ve belirsizliği daha da

derinleştirir ve iki devlet arasında kısır bir döngü oluşur. Yaşanılan bu kısır döngü savaşa ya da çatışmaya dönüşebilir (Tang, 2009, 595).

Öte yandan Glenn Snyder 1984 yılında ‘‘The Security Dilemma In Alliance Politics’’ adlı eserinde güvenlik ikilemi kavramını yeniden ele almıştır. Herz’in ileri sürdüğü güvenlik ikilemi, her iki tarafın da savaştan kaçınma hususunda endişe taşıdığı bir trajedidir ve aslında tam da savaşı olası kılan politikaları takip etmektedir (Aktaran Colins, 2000, 24). Snyder’in güvenlik ikilemi tanımlaması, bu durumun nasıl gerçekleşebileceğini vurgulamakta ve aynı zamanda, 1980’lerin ortaları ve 1990’ların zorluklarından önce güvenlik ikilemi kavramının ne anlama geldiğine dair iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Snyder’e göre; hiçbir devlet ötekine saldırma arzusu taşımasa bile, hiç kimse ötekinin niyetlerinin barışçıl olduğundan veya böyle kalacağından emin olamamakta dolayısıyla taraflar savunma için güç biriktirme yoluna gitmektedir. Hiçbir devlet, öteki devletlerin güç birikiminin yalnızca savunma amaçlı olduğunu bilemeyeceğinden, her biri bunun saldırı amaçlı olabileceğini varsaymalıdır. Sonuç olarak, her bir tarafın gerçekleştirdiği güç artışları diğerleri tarafından eleştirilmekte ve bu durum kısır bir döngü haline gelmektedir. Devletler kısır döngünün başladığı zamandan daha fazla güvenlik sahibi olmazlar. Öte yandan bu kısır döngü devletlerin güçlerini sürdürmek zorunda kaldıkları için katlanılan yüksek maliyetlerle sonuçlanmaktadır (Snyder, 1984, 461).

Buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda anlaşıldığı üzere güvenlik ikilemi kavramının ilk tanımlamaları ve yorumlamaları Soğuk Savaş döneminde disipline hâkim olan realist paradigmanın öğelerini taşımaktadır. Bu dönemde kavramın ortaya konuş biçimi dikkate alındığında devlet merkezli ve askeri güç odaklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Buna karşın güvenlik ikilemi içine düşen devletlerin karar alma yöntemlerinde farklılıklar söz konusudur ve bu farklılıklar bireyler ile toplumun rolü bağlamında bir güvenlik ikileminin savaşa neden olup olmayacağı hakkında önem taşımaktadır. Soğuk savaşın izlerini taşıyan güvenlik ikilemi kavramı, soğuk savaşın bitimiyle beraber ortaya çıkan yeni güvenlik sorunları ile birlikte yeniden yorumlanmıştır.

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik İkilemi

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin tanımlanması ve ele alınması hususunda meydana gelen değişimler, bu dönemin dinamiklerini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Çift kutuplu sistemin sona ermesi, uluslararası güvenlik sisteminde yaşanan değişimleri de beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin başrolde olduğu, bölgesel ölçekli etnik-dini çatışma ve sorunların yoğun olarak yaşandığı, uluslararası terörizmin, nükleer silah tehditlerinin, ekonomik ve demokratik istikrarsızlıkların var

olduğu soğuk savaş sonrası dönemde güvenliğin yeniden düşünülmesi ve tartışılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Bakan, 2007, 36-37).

Güvenlik kavramının yeniden ele alındığı Soğuk Savaş sonrasında güvenlik ikilemi kavramında da yeni tanımlamalar ve değişiklikler gerçekleşmiştir. Kavramın yorumlanmasında yapılan değişikliklerin nedeni, yeni güvenlik sorunlarının yalnızca iki ülkeyi veya belirli bir bölgeyi değil, dünya siyasetini giderek daha fazla etkilemesidir. Bu yeni güvenlik sorunları arasında farklı etnik gruplar arasındaki iç savaşlar, zayıf devlet yapılarına sahip ülkelerde sıklıkla ortaya çıkan suç örgütleri, bu örgütlerin ulus ötesi eylemleri, komşu ülkeler arasında artan göç ve bu göçmen toplulukların yarattığı güvensizlik ve terörizm yer almaktadır (Bilgiç, 2011, 125-126).

Soğuk savaş sonrası dönemde ilk olarak Barry R. Posen güvenlik ikilemi kavramını ele almıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Avrasya da milliyetçi, etnik dini çatışmalar ortaya çıkmıştır. Posen 1993 yılında “The Security Dilemma and Ethnic Conflict” adlı eserinde güvenlik ikilemi kavramını ilk defa etnik çatışmalara uyarlamıştır. Rusya ve Ukrayna ile Balkanlar’da Sırp ve Hırvatlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Posen, yakın insan gruplarının aniden kendi güvenliklerinden kendilerini sorumlu bulduklarında ortaya çıkan özel koşulları incelemektedir (Posen, 1993, 27).

Posen’e (Posen, 1993) göre, güvenlik ikilemleri özellikle iki koşul geçerli olduğunda “yoğun” (intense) bir şekilde yaşanmaktadır. İlk koşul saldırı ve savunma için kullanılabilir askeri güç ve yeteneklerin benzer olduğu ve devletlerin birbirlerinin niyetlerini ayırt edemedikleri durumları ifade etmektedir. İkinci koşul ise saldırının savunmaya karşı etkinliğinden kaynaklanan durumları ifade etmektedir. Saldırı harekâtı savunma harekâtından daha etkilidir, devletler hayatta kalmak isterlerse saldırıyı seçerler. Bu, siyasi bir kriz durumunda önleyici savaşı teşvik edebilir, çünkü saldırının algılanan üstünlüğü, savaş olası görüldüğünde ilk saldırıyı teşvik etmektedir (Posen, 1993, 28-29).

Posen’in etnik çatışmaları analiz ettiği çalışmasından üç sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, güvenlik ikilemi, imparatorlukların yıkılmasının ardından ortaya çıkan gruplar arasındaki askeri çatışmaların olasılıklarını ve yoğunluklarını açıklama konusunda önemli bir yeteneğe sahiptir. İkincisi, güvenlik ikilemi gruplar arasında yaşanan çatışmalarla ilişkili risklerin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü ise yabancıların, çatışma olasılıklarını anlamak ve azaltmak için yerel grupların durumlarıyla alakalı stratejik değerlendirmelerde bulunması gerektiğidir. Bu durum yerel grupları daha az tehlike altında hissettirebilecek ve çatışma olasılıkları azalacaktır (Posen, 1993, 43).

Staurt J. Kaufman ise 1996 yılında yayınlanan “An International Theory Of Inter-Ethnic War” (Kaufman, 1996) adlı eserinde etnik çatışmaları güvenlik ikilemi kavramı ile birlikte ele almıştır. Kaufman’a (Kaufman, 1996) göre, etnik savaşların üç faktörü bulunmaktadır. Bu faktörler, kitlesel düşmanlık, siyasi elitlerin etnik kuşatması

ve bir güvenlik ikilemidir. Bu üç faktörün tümü mevcut olduğu takdirde, her bir faktör diğer iki faktörü tetiklemekte ve sonuç, en kötü durumda artan etnik bir şiddet sarmalı ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu şiddet sarmalı, uzun süredir devam eden etnik düşmanlığın seçkinleri etnik meseleler hususunda aşırı tedbir almaya ittiği kitlesel şiddet hareketiyle başlamaktadır (Kaufman, 1996, 90).

Kaufman yine aynı yıl yayımlanan ‘‘Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War ‘‘ (Kaufman, 1996) adlı makalesinde Moldova iç savaşını, etnik savaşların nedenleri üzerinden ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Kaufman etnik savaşların sonuçlanması için düşman kitleler, savaşan liderler ve etnik gruplar arası güvenlik ikilemlerinin gerekliliğini vurgulamıştır (Kaufman, 1996, 109). Yine bu faktörlerin, artan bir çatışma sarmalında birbirlerini güçlendirerek etnik savaşa neden olduğunu ve savaşan liderlerin kitlesel düşmanlığı körüklediğini, düşman kitlelerinde savaşan liderleri desteklediğini ve her iki durumunda birlikte diğer grupları tehdit ederek bir güvenlik ikilemi yarattığını ileri sürmektedir (Kaufman, 1996, 109).

Posen ve Kaufman’ın güvenlik ikilemini iç savaflara ve etnik çatışmalara uyarlamasının eksik yönlerini vurgulayan Anthony Vinci 2008 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında çökmüş ve parçalanmış devletler içerisinde yer alan özerk silahlı grupların varlığının da bir güvenlik ikilemi yaratabileceğini vurgulamaktadır (Vinci, 2008, 297). Posen, güvenlik ikilemi kavramını ilk olarak imparatorlukların çöküşünün ardından yerel anarşik durumlarda etnik çatışmalara uygularken, Vinci çökmüş ve parçalanmış devlet durumlarında hiyerarşik sistemin bozulduğunu ve ‘‘iç anarşinin’’ ortaya çıktığını, çökmüş veya parçalanmış bir devlet içindeki özerk silahlı grupların uluslararası sistemdeki birimler olarak görülmesi gerektiği savunmaktadır (Posen, 1993, 27; Vinci, 2008, 296-297).

Vinci, Posen ve diğerlerinin güvenlik ikilemi yaklaşımını, bir dış devletin bir iç silahlı gruba nasıl tepki verebileceğine ve bunun tersi olarak, bir iç silahlı grubun bir dış devlete nasıl tepki verebileceğine dair bir fikir sağlamadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Vinci, güvenlik ikileminin devletlerde olduğu gibi devlet dışı silahlı gruplarda da esasen aynı şekilde gerçekleştiğini ileri sürmektedir (Vinci, 2008, 310) Devletler ile silahlı gruplar arasında gerçekleşen güvenlik ikilemini ‘‘karma güvenlik ikilemi’’ (mixed security dilemma) olarak tanımlamaktadır (Vinci, 2008, 295). Vinci anarşik uluslararası sistem içerisinde silahlı grupların varlığının aşikâr olduğunu ve bu sebepten dolayı dış devletler ile silahlı grupların güvenlik ikilemine dâhil olduğunu savunmaktadır. Vinci ‘‘karma güvenlik ikilemini’’ devletler ve silahlı gruplar ya da silahlı gruplar ve devlet sınırlarının ötesinde bulunan diğer silahlı gruplar arasındaki bir güvenlik sorunu olarak tanımlamaktadır (Vinci, 2008, 310).

Öte yandan yine aynı yıllarda güvenlik ikilemi kavramı Ken Booth ve Nicholas Wheeler tarafından ‘‘The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics’’ (Booth ve Wheeler, 2008) isimli kitapta yeniden tanımlanmıştır. Bu yeni

tanımlama güvenlik ikilemi kavramını yeni düşüncelerle zenginleştirerek kavramı önceki tanımlamalardan farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Booth ve Wheeler uluslararası siyasette güvenlik ikilemi kavramının teorilerinin ve mantığının ilk kapsamlı detaylandırmasını gerçekleştirmişlerdir.

Booth ve Wheeler'e göre güvenlik ikileminin kökeninde, çözülemez belirsizlik olarak adlandırdıkları durum yer almaktadır (Aktaran Bluth, 2011, 1363). Bu belirsizliği insan ilişkilerinin "varoluşsal" durumu olarak tanımlamakta ve bireyler ile grupların varoluşunun günlük bir parçası olduğunu ileri sürmektedir (Booth ve Wheeler, 2008, 1). Booth ve Wheeler güvenlik ikilemini, devletler ve diğer aktörler arasında yaşanan ilişkilerde iki seviyeli stratejik bir çıkmaz olarak değerlendirmektedir. Her bir seviye karar vericileri kendi aralarında seçim yapmaya zorlayan iki ilgili ikilemden oluşmaktadır. Bu ikilemlerden birinci ve temel düzey yorumlama ikileminden, ikinci düzey ise yanıt vermenin en rasyonel yolu hakkında bir yanıt ikileminden oluşmaktadır. Yorumlama ikilemi, karar vericilerin güvenliğe etki eden konularda genellikle istenmeyen alternatifler arasında bir seçim yapmalarıyla karşı karşıya kaldıkları çıkmazlardır (Booth ve Wheeler, 2008, 2).

Yanıt ikilemi ise mantıksal olarak yorumlama ikilemi çözüldüğünde başlamaktadır. Buna göre karar vericilerin güvenliğe etki eden konularda nasıl tepki vereceklerini belirlemeleri gerekmektedir. Yanıt ikilemi, diğer aktörlerin güdeleri ve niyetleriyle ilgili yanlış şüphelere dayanıyor ise ve askeri olarak çatışmacı bir şekilde tepki gösteriyor ise, o zaman her iki taraf da başlangıçta bir şey amaçlamazken önemli düzeyde karşılıklı düşmanlık yaratma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Aktörler, karşılıklı düşmanlık sarmalı yaratacak şekilde yanıt verme ikilemini çözdüklerinde, güvenlik paradoksu gelişmektedir (Booth ve Wheeler, 2008, 2).

Booth ve Wheeler, Herz'in güvenlik ikilemini "güvenlik paradoksu" olarak yeniden tanımlamaktadır (Aktaran Bluth, 2011, 1363). Booth ve Wheeler'e göre güvenlik paradoksu, iki veya daha fazla aktörün, yalnızca kendi güvenliklerini iyileştirmeye çalıştıkları, sözleri veya eylemleri ile karşılıklı gerilimi artırarak her yerde daha az güvenlikle sonuçlanan bir durumu ifade etmektedir (Booth ve Wheeler, 2008, 5).

Shiping Tang ise 2009 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında güvenlik ikilemi kavramının temellerini atan Herz, Butterfield ve Jervis'in tanımlamalarından hareketle "BHJ Formülasyonu" olarak adlandırdığı bir yaklaşımla güvenlik ikilemi kavramının tanımlamalarını ve ayrıntılarını geliştirmeyi hedeflemiştir (Tang, 2009, 593). Tang'e göre güvenlik ikilemi en az sekiz temel varsayıma sahiptir. Bu varsayımlar; (Tang, 2009, 594-595).

- Uluslararası sistemin anarşik doğası güvenlik ikileminin nihai kaynağıdır.
- Uluslararası sistemin anarşik doğasında devletler birbirlerinin niyetlerinden emin olamazlar. Bu durumda devletler birbirlerine karşı korkma eğilimi içerisindeyler.
- Güvenlik ikilemi esasen kasıtsızdır. Gerçek bir güvenlik ikilemi iki savunmacı gerçekçi devlet (bir diğer devleti tehdit etme niyeti taşımayan yalnızca güvenlik elde etmek isteyen devletler) arasında gerçekleşebilir.
- Devletlerarasındaki niyetlerin belirsizlik ve korku taşıması, devletleri savunma amaçlı güç ve yetenek birikimine yönlendirmekte bu durum saldırganlık eğilimlerini kaçınılmaz olarak geliştirmektedir.
- Güvenlik ikileminin dinamikleri kendi kendini güçlendirebilir ve genellikle istenmeyen sarmallara (silahlanma yarışları vb.) neden olabilir.
- Güvenlik ikileminin dinamikleri, güvenliği artırmak için bazı önlemler alma eğilimindedir.
- Güvenlik ikileminde meydana gelen kısır döngüler bazı zamanlarda savaş gibi trajik sonuçlara yol açabilir.
- Güvenlik ikileminin ciddiyeti hem maddi faktörler hem de psikolojik faktörler tarafından düzenlenebilir.

Tang'e göre bu temel sekiz yön arasında gerçek bir güvenlik ikileminden söz edebilmek için üç temel zorunluluk bulunmaktadır. Devletlerarasında bulunması gereken bu temel zorunluluklar; anarşi, her iki tarafta da kötü niyetli niyetlerin olmaması ve bir miktar güç birikimidir. Diğer yönler, güvenlik ikileminin ya sonuçları ya da düzenleyicileri arasında yer almaktadır (Tang, 2009, 595).

Daha basit bir dille ifade etmek gerekirse, etnik savaş kitlesel düşmanlığı, siyasi elitlerin etnik kuşatmayı ve bir güvenlik ikilemini gerektirir. Üç faktörün tümü mevcut olduğunda, her biri diğer ikisini alevlendirmeye çalışır ve sonuç, en kötü durumda, artan bir etnik şiddet sarmalı olur. Bu sarmal iki yoldan biriyle başlayabilir. Bir dizi vaka, uzun süredir devam eden etnik düşmanlığın seçkinleri etnik meselelerde giderek daha aşırı pozisyonlar almaya ittiği kitlesel şiddeti içeriyor. Ortaya çıkan davranış bir güvenlik ikilemi yaratır ve etnik savaşa yol açar (Kaufman, 1996, 150)

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramında meydana gelen değişimler ve yeniliklerle beraber güvenlik ikilemi kavramı da yeniden yorumlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak Posen etnik çatışmaları güvenlik ikilemi perspektifinde değerlendirmektedir. Daha sonra Kaufman da Posen'e benzer bir perspektifle etnik gruplar arası çatışmalara odaklanmaktadır. Ken Booth ve Nicholas Wheeler ise güvenlik ikilemi kavramını devletler ve diğer aktörler arasında yaşanan ilişkileri odak noktasına almakta ve bu durumu stratejik bir çıkmaz olarak değerlendirmektedir. Shiping Tang, bu dönemde geleneksel güvenlik ikilemini yeniden yorumlamakta ama yine de geleneksel güvenlik ikilemine benzer bir şekilde

uluslararası sistemin anarşik yapısına atıfta bulunmakla beraber devletlerarasında gerçekleşen güvenlik ikilemine odaklanmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik ikilemi kavramında meydana gelen değişikliklerden en önemlisi geleneksel güvenlik ikileminin merkezinde yer alan odağın “devlet” aktöründen “toplum” aktörüne kaymış olmasıdır. Bu dönemde ötekenden hissedilen belirsizlik ve tehditler dış etkenlerden ziyade toplum içerisinde yaşanan etnik, dini çatışmalara ve kimlik sorunlarına odaklanılmaktadır. Bu bağlamda Paul Roe tarafından geliştirilen toplumsal güvenlik ikilemi kavramı önem arz etmektedir.

3.3. Toplumsal Güvenlik İkilemi

Buzan’a göre Soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tehditleri farklı sektörler temelinde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda güvenlik askeri, ekonomik, politik, çevresel ve toplumsal güvenliğe yönelik tehdit ve tehlikeler çerçevesinde incelenmelidir. Buzan’a göre toplumsal güvenlik kavramı, devletlerin ulusal kimliklerini geleneklerini, kültürlerini, dini yapılarını, resmi dillerini koruma kaygısından kaynaklanmaktadır (Buzan, 1991, 116-134).

Wæver devleti siyasi, askeri, ekonomik, politik ve çevresel güvenlik için referans nesnesi olarak görürken, toplumsal güvenlik için toplumu referans nesne olarak değerlendirmektedir (Wæver 1993, 23). Bu görüşten yola çıkarak devlet ve toplumsal güvenlik arasında bir güvenlik ikiliği olduğunu ve devletin kendi egemenliğini korumaya çalışırken toplumsal güvenlikte korunmaya çalışılan söz konusu durumun kimlik olduğunu vurgulamaktadır (Wæver, 1993, 67).

Waewer, toplumsal güvenliği bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan tehdit ve tehlikeye karşı savunulma durumu olarak tanımlamaktadır (Waewer, 2008, 153). Toplumsal sektörde temel kavram kimlik olup kavramın tanımı, uluslara göre yapılmamaktadır. Toplumsal güvenlik, tanım olarak, devletten bağımsız olarak kendi kendilerini yeniden üretebilen büyük ve kendi varlıklarını devam ettiren kimlik gruplarıdır. Ayrıca toplumsal güvenlik kavramı “kimlik güvenliği” olarak da anlaşılabilir (Waewer, 2008, 155).

Güvenlik ikilemi kavramı geleneksel güvenliği, yani devletin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ifade etmektedir. Soğuk savaş sonrasında önce Kopenhag Okulu daha sonra Paul Roe güvenlik ikilemi kavramını “kimlik” açısından kavramsallaştırmıştır (Olesker, 2011, 383).

Roe, “Ethnic Violence and Societal Security Dilemma” (Roe, 2005) adlı kitabında toplumsal güvenlik ikilemi kavramını geliştirmektedir. Geleneksel güvenlik ikilemi ve toplumsal güvenlik ikilemi kavramlarını bir arada değerlendirerek, devletlerarasında ortaya çıkan güvenlik ikilemlerinden toplumdaki topluluklar arasında ortaya çıkan güvenlik ikilemlerine odaklanmaktadır. Roe, bir grubun kendi

kimliğini güvende tutmak için gerçekleştirdiği eylemlerin diğer gruplarda tepkiye neden olması neticesinde her iki grupta da meydana gelen güvensizlik hissini bir toplumsal güvenlik ikilemi yarattığını savunmaktadır (Roe, 2005, 73).

Roe, güvenlik ikilemi kavramının odak noktasını etnik kimlik vurgusuna yönlendirdiği "Misperception And Ethnic Conflict: Transylvania's Societal Security Dilemma" (Roe, 2002) adlı çalışmasında geleneksel güvenlik ikilemi kavramıyla doğrudan bir benzetme yaparak, bir toplumsal güvenlik ikileminin dinamiklerini belirlemektedir. Bu bağlamda bir topluluğun kendi toplumsal güvenliğini sağlamak ve savunmak yani kimliğini güçlendirmek için aldığı tedbirler, diğer toplumlar tarafından kendi kimliklerine yönelik bir tehdit olarak yanlış algılanmaktadır. Bu durum neticesinde taraflar karşı önlemler almakta ve böylece birinci tarafın toplumsal güvenliği zayıflatılmaktadır. Dolayısıyla, reddedilmediği takdirde etnik şiddet ve çatışmaların yaşanmasına yol açabilecek bu eylemler ve tepki süreci devamlılığını sürdürebilir (Roe, 2002, 73).

Roe geleneksel güvenlik ikilemi kavramından yola çıkarak çatışmayı yönlendiren dinamikler, etnik şiddet, savaş ve çatışma çözümünü açıklamak ve daha nitelikli bir kavramsal araç sağlamak amacıyla üç tür güvenlik ikilemi ortaya koymaktadır. "Sıkı güvenlik ikilemi (tight security dilemma)", "düzenli güvenlik ikilemi (regular security dilemma)" ve "gevşek güvenlik ikilemi (loose security dilemma)" (Roe, 2005, 8).

Sıkı güvenlik ikilemi (tight security dilemma), uyumlu güvenlik gereksinimlerine sahip iki veya daha fazla aktörün, birbirleriyle olan ilişkilerinin doğasını yanlış algıladığında ve bu nedenden dolayı yanıltıcı bir uyumsuzluğa dayanarak karşı önlemler kullandığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Sıkı bir güvenlik ikileminin temeli, aktörlerin "uyumlu güvenlik gereksinimleri" ve "uyumsuz güvenlik gereksinimleri" olanlar olarak ayrılmasına dayanmaktadır (Roe, 2005, 16).

Düzenli güvenlik ikileminde (regular security dilemma), güvenlik arayanlar daha çok gerçek bir uyumsuzluğa göre hareket etmektedirler. Düzenli güvenlik ikilemlerinde sıkı güvenlik ikileminde ki gibi yanlış algılamalar söz konusu değildir (Roe, 2005, 21). Düzenli güvenlik ikileminde gruplar güvenlik aramakta fakat uyumsuz güvenlik gereksinimlerine sahip olmaktadır. Bu durumda grup kimliğinin sürdürülmesinin diğerlerinin güvensizliğine dayandırıldığı noktada grup varlığın kendisi, benliğin özerkliği ve tutarlılığı için bir tehlike olarak görülmektedir (Roe, 2005, 73).

Gevşek güvenlik ikilemi (loose security dilemma), yalnızca güvenlik isteyenler kadar güç arayanlara da hitap etmesi bakımından bu üç güvenlik ikilemi türü arasında en sorunlu olanıdır (Roe, 2005, 3). Gevşek güvenlik ikileminde güvenlikten ziyade güç devlet politikalarının ön saflarında yer almaktadır. Böyle bir güvenlik ikilemi durumunda taraflar güvenlik arayanlardan ziyade güç arayanlardır. Öte yandan düzenli ve gevşek güvenlik ikilemleri arasındaki çizgi bazen belirsizlik taşımaktadır. Çünkü

güvenlik arayanlar ile güç arayanlar arasında ayırım yapmak bazı durumlarda oldukça zor olabilmektedir (Roe, 2005, 156).

Bu bağlamda sıkı güvenlik ikilemlerinde, güvenlik arayanlar uyumlu güvenlik gereksinimlerine sahiptir. Düzenli güvenlik ikilemlerinde, güvenlik arayanların uyumsuz güvenlik gereksinimlerine sahip olması nedeniyle işler biraz daha karmaşıktır. Bununla birlikte, gevşek güvenlik ikilemlerinde, aktörlerin güvenlik arayışı içinde olup olmadıkları pekâlâ önemsiz sayılabilmektedir. Sonuç olarak Roe, sıkı güvenlik ikilemlerinin yanlış algılamalar sonucu çatışmayı tetiklediğini ve bu ikilem türünün “savaş dışında eylemlerle çözülebileceğini”, düzenli güvenlik ikilemlerinde tarafların güvenlik ihtiyaçları arasında uyumsuzluklar olduğunu ve bu ikilem türünün “savaş dışında çözümlenmesinin zor olduğunu”, gevşek güvenlik ikilemlerinde ise tarafların güvenlikten ziyade güç aradığını ve bu ikilem türünün “savaş dışında çözülemez” olduğunu savunmaktadır (Roe, 2005, 161).

3.4. Hücum-Savunma Teorisi

Uluslararası güvenlik, birçok faktör tarafından tehdit edilmektedir. Etnik çatışmalar, silahlanma yarışı ve ulusal çıkarların çatışması bu tehditler arasında yer almaktadır. Butfoya göre var olan bu tehditlerin temelinde “belirgin baskın saldırganlık” bulunmaktadır. Belirgin baskın saldırganlık, hücumun savunmadan üstün olduğu bir durumu tanımlamaktadır. Belirgin baskın saldırganlık durumunun gerçekleşmesi “güvenlik ikileminin” ortaya çıkmasına ve derinleşmesine neden olmaktadır. Burada, askeri yetenekleri güçlendirerek ulusal güvenliği artırma çabaları, diğer devletleri tehdit ediyormuş gibi görünmeye ve dolayısıyla askeri karşı hamleleri kışkırtma etkisine sahiptir (Butfoy, 1997, 38). Bu durum hissedilen güvenlikte endişeye neden olabilmektedir.

Sun Tzu M.Ö. 6. Yüzyıl da savaş ve askeri mücadeleleri ele aldığı “Savaş Sanatı” adlı eserinde devletlerin hücum ve savunma eylemleri hakkında bir takım fikirlere yer vermiştir. Sun Tzu’ya göre, savunmada kalmak güç yetersizliğinin bir göstergesiyken saldırı ise aşırı güç göstergesini temsil etmektedir (Tzu, 2008, 139). Sun Tzu’ya göre “Savunmada başarılı olanlar toprağın tüm derinliklerine saklanabilir, saldırıda başarılı olanlar ise göklerin en yüksek katmanlarında manevra yaparlar. Bu şekilde kendilerini koruyarak kesin zafere ulaşırlar” (Tzu, 2008, 10).

Jervis ise hücum savunma dengesini tartışırken devletlerin, öteki devletler tarafından saldırı amacıyla kullanabilecekleri güç kuvvetlerine harcadığı tutarı dengeleyebilmek için savunma güçlerine bu tutardan daha fazla mı yoksa daha az mı harcaması gerekmektedir? Devletler güvenliklerini artırmak için harçayabilecekleri bir doları olduğu takdirde bu tutarı saldırıya mı yoksa savunmaya mı harcamalıdır? Belirli bir güç birikimiyle saldırmak mı yoksa savunmak mı daha iyidir? Önce saldırmak ya da

ötekinin darbesini emmek için bir teşvik var mıdır? gibi birtakım sorular doğrultusunda hareket etmektedir (Jervis, 1978, 188).

Jervis'e göre hücumun savunmadan üstün olduğu bir durum dikkate alındığında ötekinin ordusunu yok etmenin ve bölgesini ele geçirmenin kendi ordusunu savunmaktan daha kolay olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan savunmanın hücumdan üstün olduğu bir durumda ise bölgeyi korumak ve tutmak, yok etmek ve ele geçirmekten daha kolaydır (Jervis, 1978, 187).

Jervis'in saldırı ve savunma dengesine dair yaklaşımının temelinde, bir devletin güvenliğinde meydana gelen artışın başkalarının güvenliğini tehdit ettiği güvenlik ikileminin merkezi yer almaktadır. Jervis'e göre bu önermede iki önemli değişken söz konusudur. Savunma silahlarının ve politikalarının saldırgan olanlardan ayırt edilemeyeceği ve savunmanın veya saldırının avantaja sahip olup olmadığıdır (Jervis, 1978, 186-187). Savunma silahları saldırgan silahlardan farklı olduğunda, bir devletin başkalarını daha az güvenli hale getirmeden kendisini daha güvenli hale getirmesi mümkündür. Ve savunmanın hücumu karşı avantajı olduğunda, bir devletin güvenliğindeki büyük bir artış, diğerlerinin güvenliğini yalnızca biraz azaltır ve statüko güçlerinin tümü yüksek düzeyde güvenlikten yararlanabilir ve büyük ölçüde doğa durumundan kaçabilir (Jervis, 1978, 187).

Tablo 3.1. Saldırı Savunma Teorisi Çizelgesi (Jervis, 1978, 211-214).

		<i>Saldırı Durumunda Avantaj</i>	<i>Savunma Durumunda Avantaj</i>
		1	2
Savunmadan edilemeyen pozisyonu	ayırt saldırı	Çift taraflı tehlike	Güvenlik ikilemi var Fakat güvenlik gereklilikleri uyumlu
		3	4
Savunmadan edilebilen pozisyonu	ayırt saldırı	Güvenlik ikilemi yok ama saldırı durumu olası (Statüko sahibi devletler saldırganlardan daha farklı politika izleyebilir)	Çift taraflı istikrar

Jervis saldırının mı yoksa savunmanın mı avantajlı olduğu ve saldırı pozisyonlarının savunma pozisyonlarından ayırt edilip edilemeyeceği hususunda dört olası dünya ortaya koymaktadır. Buna göre; (Jervis, 1978, 211-214).

- Birinci dünya, statükocu devletler için en kötüsüdür. Başkalarını tehdit etmeden güvenliği sağlamanın bir yolu yoktur ve savunma yoluyla güvenliği elde etmek oldukça zordur. Saldırının savunmaya göre avantajlı olduğu bu dünyada silahlanma yarışı muhtemeldir. Bu durumda devletler çift yönlü

tehlike hissetmekte ve güvenlik ikilemi oldukça etkili bir şekilde yaşanmaktadır.

- İkinci dünyada, saldırı ve savunma pozisyonları ayırt edilememekte fakat savunma avantajlı olduğu için güvenlik ikilemi etkili bir şekilde yaşanmaktadır. Öte yandan hissedilen etkili güvenlik ikilemi birinci dünyaya oranla daha az tehlikelidir. Bu durumda her iki taraf da makul subjektif güvenlik gereksinimlerine sahipse statükocu devletlerin uyumlu güvenlik politikaları benimsemesi oldukça olasıdır.
- Üçüncü dünyada güvenlik ikilemi olmayabilir ancak güvenlik sorunları mevcuttur. Devletler ötekini tehdit etmeyen savunma araçları da tedarik edebilmektedirler. Bu durum her daim güvenlik ikilemi yaratmamaktadır. Ancak saldırı durumunun avantajlı olduğu bu dünyada saldırganlık mümkün ve belki de kolaydır.
- Dördüncü dünyada çift taraflı istikrar söz konusudur ve bu iki kat daha güvenli bir dünya sunmaktadır. Saldırı ve savunma sistemleri arasındaki farklılaşma, güvenlik ikileminden bir çıkış yolu sağlamaktadır. Savunmanın avantajı, önceki paragraflarda tartışılan sorunları ortadan kaldırmaktadır. Statükocu bir gücün saldırgan güçler elde etmesi için cazip hiçbir neden bulunmamaktadır ve saldırganlar benimsedikleri duruşla niyetlerini açıkça bildirmektedirler. Bu durumda her iki taraf içinde güvenlik ikilemi asla söz konusu değildir.

Saldırı-savunma dengeleri, çatışma çıkma riskini ve silahlanma yarışına yönelik teşvikleri belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Jervis, bir sistemdeki saldırı savunma dengesinin saldırı yönüne doğru eğilmesinin güvenlik ikileminin şiddetini artırdığını savunmaktadır (Jervis, 1978, 194).

Öte yandan teknoloji ve coğrafya konuları saldırının mı savunmanın mı avantaja sahip olup olmadığını belirleyen iki önemli faktör olarak değerlendirilmektedir (Jervis, 1978, 194). Bu faktörler saldırı savunma dengesinde yapısal belirleyiciler olarak tanımlanabilmektedir. Saldırı savunma dengesinde saldırma eğiliminin avantajlı olduğu durumlarda, devletler kendi güvenliklerini sağlayabilmek adına saldırgan bir tutum benimseyebilmektedirler. Bu doğrultuda saldırmanın avantajlı olduğunu varsayan devletler bir diğer devleti işgal etmeye dahi yelteneceklerdir (Akgül Açıkmeşe, 2011, 52).

Mearsheimer, anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde hareket eden bir devlet için en iyi savunmanın saldırı olduğunu savunmaktadır (Mearsheimer, 2001, 33-34). Mearsheimer'a göre en iyi savunma saldırıdır ve ne yazık ki, devletler anarşi içinde hareket ettiği müddetçe güvenlik ikilemini iyileştirmek adına yapılabilecek çok az şey vardır (Mearsheimer, 2001, 19).

Saldırı eylemi savunma eylemine göre ne kadar kolaysa devletler o kadar çok birbirlerini tehdit altında hissetmektedirler. Bu tehditleri azaltmanın bir yolu olarak önleyici saldırı faaliyetlerini kullanmaya o kadar eğimli olmaktadır. Bu eğilim devletlerarasında meydana gelen güvenlik ikileminde kısır bir döngü oluşturmaktadır (Garfinkel ve Dafoe, 2019, 739).

3.5. Silahlanma Yarışı

Güvenlik ikileminin dinamikleri kendi kendini güçlendirebilen ve genellikle ilişkilerin kötüleşmesi ve silahlanma yarışları gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarabilen sarmallara neden olmaktadır. Silahlanma yarışlarının bir savaşın ortaya çıkmasını tetikleyip tetiklemediği önemli bir tartışma konusudur. Bu bağlamda bir silahlanma yarışı devletler arasında korku ve düşmanlığı artırabilir, ancak bu durumun bir savaşa neden olup olmayacağını ölçmek oldukça zordur.

Devletlerarasında hissedilen korku ve tehdit riskleri arttığında ülkeler savunma harcamalarını artırmaktadır. Ülkelerin savunma harcamalarını artıran sebeplerden biri de silahlanma yarışıdır. Silahlanma yarışı, iki devlet veya eyaletler arası birlikler arasında silah edinimi için dinamik bir süreç ve rekabet ortamı olarak tanımlanmaktadır (Intriligator ve Brito, 2000, 46). Bu süreçte, ilgili ülkelerin daha güçlü askeri kuvvetler inşa etmeye ve daha fazla silah edinmeye çalıştıkça askeri harcamalarının artacağı varsayılmaktadır (Tütüncü ve Şahingöz, 2020, 26).

Glaser, silah geliştirmenin ve edinmenin nedensel etkilerini tartıştığı “When Are Arms Races Dangerous?” adlı makalesinde silahlanma yarışlarının sonuçlarını değerlendirmektedir. Glaser, bir devletin silah geliştirmesinin hangi koşullar altında bir en iyi seçenek olduğunu ve devletlerin yapmamaları gerektiği halde silahlanma yarışına girip girmediklerini tartışmaktadır. Glaser’e göre bir devletin silahlanma politikası, kendi güdülerini ve güvenlik ortamının yarattığı kısıtlamaları ve fırsatları yansıtır. Güvenlik ortamı, maddi değişkenler (güç ve hücum-savunma dengesi) ve en önemlisi devletin düşmanının güdülerini ve hedefleri hakkındaki bilgileri olmak üzere bilgi değişkenleri tarafından belirlenmektedir (Glaser, 2004, 45).

Glaser’e göre silahlanma yarışları trajik olabilir, temel çıkar çatışmalarından yoksun devletler arasında meydana gelebilir, ancak yine de silah birikimi her devletin güvenlik için en iyi seçeneğidir. Bu durumlarda, silahlanma yarışı değil, uluslararası çevre gerçek tehlike kaynağını oluşturmaktadır (Glaser, 2004, 46). Butterfield “History and Human Relations” adlı eserinde benzer bir şekilde Pandit Nehruya atıfta bulunarak silahlanma yarışının ve hatta bu yarıştan kaynaklanıyor gibi görünen savaşın, daha çok trajik insani bir çıkmazdan ve Hobbesçu korku durumundan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Butterfield buradaki çıkmazı, silahlanma yarışı ve savaşın kendisi

olarak değerlendirmekte ve bu nedenle, insanın evrensel günahının bir sonucu olarak son çare olarak açıklamaktadır (Butterfield, 1951, 22).

Silahlanma yarışları bir devletin güvenlik ikilemi ile karşı karşıya kalması sonucunda artan savaş olasılığı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, hücum-savunma dengesinde hücum yönünde bir kayma, tüm devletleri silah yığınağı yapmaya zorlayabilir, ancak bir saldırıyı engelleme yeteneklerini azaltabilir ve tehlikeli pencerelerin olasılığını artırabilir; hasımların güdülerine ilişkin belirsizlik, devletlerin rekabet etmesini gerektirebilir, ancak bu rekabet, kötü niyetli güdülere işaret ederek güvenliklerini azaltabilir (Glaser, 2004, 48).

Öte yandan Roe silahlanma yarışlarını zorunlu bir güvenlik ikilemi gereksinimi olarak görmemektedir. Bu bağlamda Roe, güvenlik ikilemine uygun olarak, silahlanma yarışlarının dış tehdit algısı nedeniyle meydana geldiğini ve silah tedarikinin başkalarının askeri duruşlarına doğrudan bir tepki olabileceğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, silah yarışları her zaman zorunlu olarak güvenlik ikilemi dinamiklerinin bir ürünü olarak görmemekte ve silah edinme ile ilgili niyetlerin zorunlu olarak diğer devletlerle rekabete yönelik olduğu anlamına gelmediğini savunmaktadır (Roe, 2004, 14).

Silahlanma faaliyetlerinin başlangıcından bu yana bir silahın savunmaya yönelik mi yoksa saldırıya yönelik mi edinildiğinin doğru bir şekilde tanımlanması oldukça güç olmuştur. Öte yandan bu silahlanma faaliyetlerine nükleer silahların kullanımı da dâhil olmuş ve nükleer savaş başlıklarının neden olabileceği olası bir kitle imhası ve bu tür yıkıcı faaliyetleri dünyanın hemen hemen her yerinden ateşleyebilme olasılığı devletlerarasında hissedilen güvene yönelik ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Bir silahlanma yarışı güvenlik ikilemini güçlendirebilse de bu yarış güvenlik ikileminin bir kaynağını değil olası bir sonucunu oluşturmaktadır. Eski bir atasözüne göre, bir silahı savunma mı yoksa saldırgan olarak mı kabul ettiğiniz, parmağınızın tetikte olup olmadığına bağlıdır. Bu öznel yorum, pratikte daha karmaşık olmasına rağmen, ilke olarak uluslararası politikada aynıdır.

Bu teorik değerlendirmeler doğrultusunda çalışmanın sonraki bölümlerinde Orta Doğu ya da Körfez ülkesi olarak adlandırılacak İran ve Suudi Arabistan arasında özellikle ‘‘Arap Baharı’’ sonrası artan güvenlik ikilemi ve bölgesel rekabet ele alınacaktır. Özellikle ‘‘güvenlik ikileminin’’ geleneksel tanımları çerçevesinde bu iki devletin bölgede birbirlerine karşı duydukları güvenlik ikilemine odaklanılacaktır. Ne var ki çalışma içerisinde bu iki ülkeden etnik anlamda İran’ın Fars, Suudi Arabistan’ın Arap olması ve her iki ülkenin de Müslüman bir kimliğe sahip olmakla beraber mezhepsel anlamda Şii ve Sünni bir karaktere sahip olması güvenlik ikileminin toplumsal güvenlik boyutunu da göz önünde bulundurmaya zorunlu kılmaktadır. Zira her ne kadar her iki ülkede içeride etnik ve mezhepsel bütünlüğü koruyor olsa da Arap

Baharı sürecinde Yemen ve Suriye gibi ülkelerde yaşanan Şii-Sünni çatışması üzerinden bu ikilem kendini göstermekte ve bu iki devlet burada bir vekâlet savaşı yürütmektedir.

4. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN UNSURLAR

Orta Doğu bölgesinin iki önemli aktörü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin anlaşılabilmesi için dış politikalarının ve benimsedikleri güvenlik yaklaşımlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Nitekim hem İran'ın hem Suudi Arabistan'ın dış politika ve güvenlik yaklaşımlarında öne çıkan temel unsurların incelenmesi iki ülke arasındaki güvensizlik algılarından kaynaklanan güvenlik ikilemelerinin temeli için önem arz etmektedir.

4.1. İran'ın Dış ve Güvenlik Politikasında Öne Çıkan Unsurlar

Orta Doğu bölgesinin önemli bir aktörü olan İran'ın dış politikasında jeopolitik ve jeostratejik konumu ile sahip olduğu etnik ve mezhepsel kimlikler öne çıkan unsurlardır. Özellikle Orta Doğu bölgesinde başat bir güç olma arzusu taşıyan, etnik ve mezhepsel kimliği üzerinden bir dış politika yürüten İran, güvenlik politikalarını da bu bağlamda şekillendirmektedir. Bu unsurların daha iyi analiz edilebilmesi için çalışmanın bu bölümünde İran'ın dış politikasında önem arz eden unsurlara ve İran güvenlik politikasının temel unsurlarına yer verilmiştir.

4.1.1. İran'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Jeopolitik kavramı, ilk olarak Rudolf Kjellen tarafından 1899 yılında kullanılmış daha sonra aynı kavram Friedrich Ratzel, Sir Halford Mackinder, Alfred Thayo Mahan, Vidal de la Blanche, Nicholas Spykmon gibi pek çok bilim insanı tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir (Özey, 2017, 2). Jeopolitik, coğrafi faktörlerin devletlerin oluşumu ve varlığı ile devletlerarasındaki ilişkilerin üzerindeki etkisini inceleyen bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda devlet, coğrafya ve politika jeopolitik kavramı özelinde önem arz üç temel argüman olarak değerlendirilmektedir. Jeopolitik, bir devletin dış politikasının belirleyici unsurlarından birisi olarak bölgesel, ulusal, uluslararası ve küresel çapta mühim bir mazmun olarak değerlendirilmektedir (Haggman, 1998, 108).

Devletlerin dış politikalarında jeopolitik kodlar bulunmaktadır. Bu kodlar ülkelerin coğrafi konumundan kaynaklanan politikaları ve bu ülkelerin güç mücadelelerinde ürettikleri stratejileri ifade etmektedir. Bir ülkenin coğrafi konumu, nüfusu, kaynakların çeşitliliği, zenginliği ve savunma gücü gibi etkenler politika ve güç mücadelesi bağlamında önem arz etmektedir (Ametbek, 2017, 19). Colin Flint, jeopolitik kod kavramını “bir ülkenin dünyaya karşı takındığı tutumlar bütünü” olarak tanımlamıştır (Flint, 2006, 55). Her ülke bir jeopolitik koda sahiptir. Bu ülkelerin

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

birçoğu yakın komşuları ile ilgili endişe duymaktadır. Ülkeler dost mu yoksa düşman mı, sorun artan ticaret mi yoksa yakın istila mı? (Flint, 2006, 58). Bu bağlamda ülkelerin buldukları coğrafi konum ve sahip oldukları jeopolitik kodlar özelinde güvenlik ikilemleri tetiklenebilmektedir. Bir ülkenin oluşturmaya çalıştığı jeopolitik kod diğer ülkeler tarafından tehdit olarak algılanabilmekte ve ülkeler kendilerini güvenlik ikilemi içerisinde bulabilmektedir.

İran, Güneybatı Asya'da yer alan bir ülkedir. Hazar Denizi, Kafkaslar, Körfez bölgesi, Orta Asya, Irak, Türkiye, Pakistan ve Afganistan ile çevrili bir ülkedir (Efegil, 2012, 55). İran, doğu ve batı yönlerinde bir kara parçasına, kuzey yönünde bir iç denize sahipken güney yönünde ise Basra Körfezi'ne sahip bir ülkedir. Bu bağlamda İran, doğu ve batı ile kuzey ve güney arasında önemli bir geçiş koridoru konumunda yer almaktadır. İran, karaya kilitli (land-locked) bir ülke olmamakla birlikte Basra Körfezi ile Hint Okyanusu sayesinde dünyaya açılma imkânlarına sahip bir ülkedir (Bayazıt, 201, 73).

İran, nüfus bakımından dünyada 17. Sırada yer alan bir ülkedir. Ülkede yaklaşık 80 milyon insan yaşamını sürdürmektedir. İran'ın birçok önemli şehri bulunmakla beraber bu şehirleri Tahran, Meşhed, İsfahan, Şiraz, Tebriz, Karay, Kum, Ahvaz, Kirmanşah ve Orumiye olarak sıralamak mümkündür (Population, 2022). Nüfus bakımından oldukça kalabalık olan bu şehirler aynı zamanda stratejik olarak da önem arz etmektedir. İran için Tebriz şehri Kafkasya politikası bakımından, Meşhet şehri ise Orta Asya ve Afganistan politikası bakımından stratejik önem arz etmektedir (Ametbek, 2017, 24).

Şekil 4.1. İran'ın Jeopolitik Konumu (Atlas, 2018)

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Bölgesel jeopolitik bakımından İran, Batı Asya, Orta Asya, Güney Asya ve Kafkasların kesiştiği önemli bir konumda yer almaktadır. Körfez Bölgesi ve Hürmüz Boğazı'nı kontrol edebilme kabiliyetini elinde bulunduran İran bu anlamda küresel ekonomi için hayati önem taşımaktadır (Akkoyunlu, 2011, 72). Öte yandan Avrasya bölgesinin iç kısımlarında yer alan ülkeler, uluslararası sulara ulaşabilmek için İran'a ihtiyaç duymaktadırlar. Avrasya özelinde İran'ın stratejik konumu iki hususta önem arz etmektedir. İlk olarak Afganistan'da yaşanan istikrarsızlık dolayısıyla İran, İç Avrasya devletleri için zorunlu bir güzergâh konumunda bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin olan Hazar Denizinin güneyinde yer alan İran'ın coğrafi konumu nedeniyle stratejik önemi daha da artmaktadır (Ametbek, 2017, 22-23).

Hürmüz Boğazı'nda İran'ı jeopolitik olarak önemli kılan bir başka husustur. Orta Doğu petrollerinin çıkış kapısı konumunda bulunan Hürmüz Boğazının denetimini elinde bulunduran İran'ın stratejik önemini yadsımak imkânsızdır (Rigiderakhshan, 2020, 398). Önemli enerji kaynaklarına sahip olan İran, bu çıkış kapısını kapattığı anda küresel ekonomide dengeleri sarsabilecek güçte olan İran, aynı zamanda nükleer bir güce sahip olma yolunda ilerleyen bir ülkedir (Akkoyunlu, 2011, 72)

İran coğrafi konumu itibari ile Türk ve İslam dünyasının kalpgâhı konumundadır (Cavadbeyli, 2019, 13). Bu bağlamda jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan İran kendisini Körfez bölgesinin geleceğini tayin edebilecek tek güç olarak görmektedir. Körfez bölgesinde üstünlük elde etme arzusu İran'ın dış politikasını belirleyen önemli bir özelliktir (Efegil, 2012, 55).

Samuel Huntington'un belirttiği gibi İran; merkezi konumu, nüfusu, tarihi gelenekleri, petrol kaynakları ve ekonomi bakımından İslam Dünyası'nın başat gücü rolünü üstlenmek için en güçlü adaydır. Ancak, Müslümanların yüzde 90'ı Sünni, İran ise Şii'dir (Huntington, 1996, 178). Dolayısıyla Sünni Müslüman ülkeler İran'ın liderliğine boyun eğmeyecektir. İran, Pakistan ve Suudi Arabistan, kendilerini açıkça Müslüman ülkeler olarak tanımlamakta ve aktif olarak ümmete nüfuz etmeye ve liderlik etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumu gerçekleştirirken, kuruluşlara sponsor olmak, İslami grupları finanse etmek, Afganistan'daki savaşçılara destek sağlamak ve Orta Asya'nın Müslüman halklarını kazanmak için birbirleriyle rekabet etmişlerdir (Huntington, 1996, 178).

İran'ın coğrafi konumu ülkenin dış politikasındaki önemli bileşenlerden bir tanesidir. Bu bağlamda İran jeopolitiği toprak bütünlüğünün savunulması ve egemenliğin sürdürülmesi üzerine inşa edilmiştir (Shayan, 2013, 653).

İran jeopolitiği söz konusu olduğunda İran dış politikasında önemli bir yere sahip olan "Şii Hilali" kavramına da değinilmesi gereklilik arz etmektedir. Dış politika, devletler özelinde ulusal çıkarlar doğrultusunda yürütülmektedir. Bu nedenle İran dış politikasında yer alan Şiilik faktörünün "araçsalcılık" yöntemi ile değerlendirmek doğru olacaktır. Bu yönetime göre, etnik ve dini gruplara olan aidiyet

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

duyguları ve grup içi ilişkiler beklenen faydayla doğru orantılı bir şekilde gelişmektedir. Bu minvalde İran, Şii faktörünü kendisine fayda sağlaması bakımından dış politikasında bir araç olarak kullanırken, diğer ülkelerdeki Şii gruplar da kendilerine sağlanacak fayda doğrultusunda Şii kimliklerini ön plana çıkarmakta ve İran ile ilişkilerini geliştirmek için kullanılmaktadırlar (Salihi, 2011, 196-197).

İran'ın jeopolitik bakımdan yaptığı bir strateji olarak değerlendirilen Şii Hilali politikası, İran'ın kendi coğrafyasından Mısır'a kadar uzanan Orta Doğu bölgesinde Şiilik aracılığıyla teopolitik bir hâkimiyet kurmayı hedeflediği bir politika olarak değerlendirilmektedir (Ekşi, 2017, 47; Konukçu, 2018, 82). Coğrafi olarak İran'dan başlayan ve Orta Doğu'da Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin belirli bir kısmının harita üzerinde birleştirilmesiyle meydana gelen hilal biçimindeki şekil "Şii Hilali" olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra, "Şii Hilali" çevrelediği ülkelere göre birden fazla coğrafi bölgeyi kapsayabilmektedir. Bu bağlamda Orta Doğu'da şekillenen Şii Hilali; İran, Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'yi kapsarken daha geniş bir coğrafi bölgeyi çevreleyen Şii Hilali ise Azerbaycan'a, hatta Hindistan ve Pakistan'a kadar uzanabilmektedir (Özbay, 2010, 53).

Orta Doğu bölgesinde Şii nüfusunun büyük bir çoğunluğunun oluşturduğu ülkeler İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'dır. İran nüfusunun günümüzde yaklaşık yüzde 80'ini Şiilerin oluşturduğu tahmin edilmektedir (Büyükkara, 2013, 326). Öte yandan Suudi Arabistan, Lübnan, Yemen, Suriye, Umman, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerde de önemli oranda bir Şii nüfus barındırmaktadır. Ayrıca Nijerya, Komor Adaları, Fas, Fildişi Sahilleri, Sudan, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Senegal, Mali, Burkina Faso, Kenya, Uganda, Kamerun, Tanzanya, Gana, Güney Afrika, Malezya gibi ülkelerde de kısmen Şii nüfus bulunmaktadır (Büyükkara, 2013, 322-332)

Şii Hilali kavramı ilk olarak 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah tarafından ifade edilmiştir. Kral, Washington Post Gazetesi'ne verdiği bir demeçte; Sünni Arap ülkelerinin Şii Hilali tarafından kuşatıldığı, İran'dan başlayarak Irak'ı ve Suriye'yi içine alarak Lübnan'a kadar uzanan bir Şii hâkimiyet alanının oluştuğunu ifade etmiştir. Başkan Hüsnü Mübarek, Nisan 2006'da Dubai merkezli alArabiya televizyon ağına yaptığı açıklamada, Arap dünyasında büyüyen bir Sünni-Şii sürtüşmesi hakkındaki spekülasyonları "Şiiler her zaman İran'a sadıktır. Çoğu, içinde yaşadıkları ülkelere değil, İran'a sadıktır." sözleriyle daha da alevlendirmiştir. Abdullah, İran yanlısı partiler veya politikacıların yeni Irak hükümetine hâkim oldukları takdirde, İran'dan Irak, Suriye ve Lübnan'a uzanan yeni bir "Şii hareketin" veya "hükümetler hilalinin" ortaya çıkabileceğini ve İslam'ın iki ana gücünün geleneksel güç dengesini değiştirebileceğini belirtmiştir (Wright ve Baker, 08.12.2004).

Şii Hilali kavramını teorik olarak kavramsallaştırmaya çalışan Vali Nasr, Sünni hâkimiyeti altında barınan Şiilerin İran Devrimi ve Saddam rejiminin son bulması

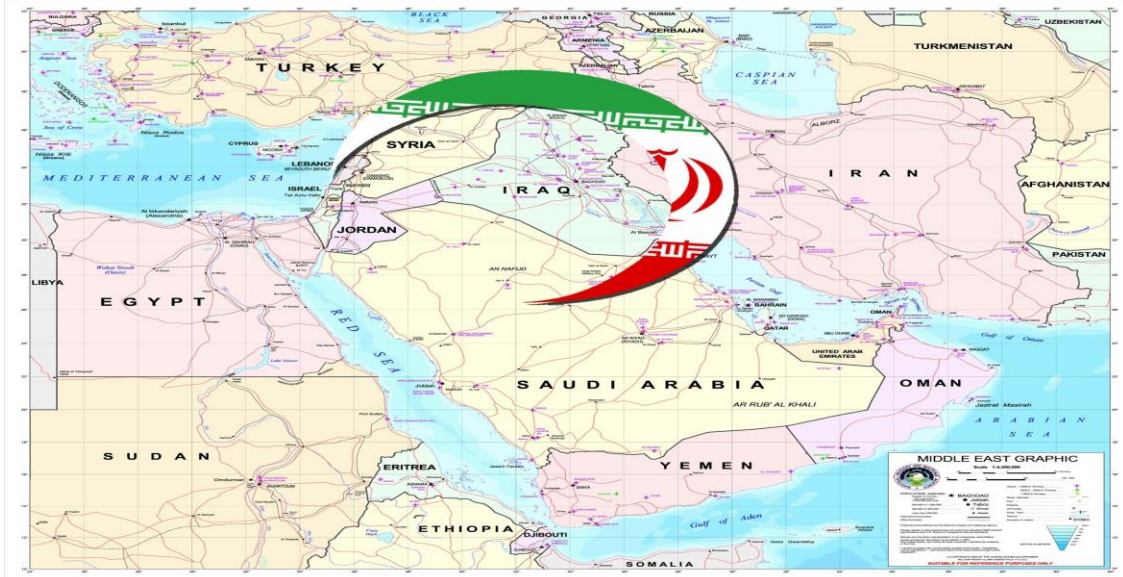
İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

sonrasında Orta Doğu bölgesinde bir Şii uyanışının gerçekleştiğini ve bu uyanışın Şii yoğunlukta nüfusa sahip olan ülkelerde ki siyaseti etkileyeceğini ve Orta Doğu bölgesinde Şiiler ve Sünniler arasında yaşanan mücadelelerin belirleyici bir rol üstleneceğini ifade etmektedir. Öte yandan Sünni Arap ülkeleri ve siyasal seçkinleri genellikle Şiileri, İran'ın "Truva atı" olarak değerlendirmektedir(Sanyürek, 2018, 1142).

1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında İran, Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanarak "rejim ihracı" politikası izlemeye başlamıştır. İran'ın bu politikasının asıl hedefinde, İran dışında yaşamlarını sürdüren Şii nüfus yer almaktadır. Şiiliğin bir dış politika aracı olarak kullanıldığı 1979 tarihinden bu yana bir Şii jeopolitiğinden söz edilmeye başlanmıştır (Şahin, 2006, 40).

İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, Müslüman dünyası üzerinde devasa bir etki yaratmış ancak diğer ülkelerde yaşayan Şiilerin üzerinde çok daha değerli bir yer edinmiştir. 1979'daki İran Devrimi'nin zaferinin bir sonucu olarak İran, dünyadaki birçok Şii için güvenli bir liman haline gelmiştir. Bu durum Şii nüfusa sahip olan birçok Arap ülkesini, daha fazla hak talebi konusunda alarma geçirmiştir (Haji-Yousefi, 2009, 115-116).

İran jeopolitiği söz konusu olduğunda Şii jeopolitiği de dikkat çeken önemli bir husustur. Şii jeopolitiği aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin mevcut halini muhafaza etmek için de egemen jeopolitiğin yapısal söylemi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'da sahip oldukları jeopolitik ve jeostratejik güç Şiilerin bölgede etkin bir aktör olmasına zemin hazırlamaktadır (Rigiderakhshan, 2020, 400).

Şekil 4.2. Şii Hilali (Shia Crescent, 2018)

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

“Şii hilali” bölge ülkeleri için ve özellikle de Suudi Arabistan için bir tehdit unsurudur. Bu nedenle, Şii jeopolitiğinde İran-Suudi Arabistan rekabeti öne çıkmaktadır. İran'ın Şii ve Suudi Arabistan'ın ise Vehhabi kimliğinden dolayı bu rekabet mezhepsel mücadele olarak algılanmaktadır. Arif Keskin'in bu durumu şu şekilde belirtmektedir:

“İranlılar Suudi Arabistan'da egemen olan Vehhabiliği kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmekte, Şii karşıtlığının Vehhabilikten kaynaklandığına inanmaktadır. Bu durumun bir göstergesi de Vehhabi olmayan Sünni grupların Şiiler konusunda Vehhabilerden farklı bir tutuma sahip olmalarıdır Günümüzdeki El-Kaide, Taliban ve Pakistan'daki bazı İslamcı grupların Şii karşıtlığı altında yatan nedenin de yine Vehhabilik olduğu düşünülmektedir. Bu köklü husumet nedeniyle Humeyni, İran'a “Saddam ile barışsanz bile Suudi ailesi ile barışmayın” vasiyetinde bulunmuştur” (Aktaran Ametbek, 2017, 49).

“Şii Hilali” üzerinden İran bir taraftan Suudi Arabistan'ı çevrelerken, diğer taraftan açıkça düşman olarak nitelendirdiği İsrail'e Lübnan Hizbullah'ı üzerinden müdahale etmektedir. Dolayısıyla bölgede İran'ın nüfuzunun artması bu nüfuzu tehdit olarak algılayan İsrail ve Suudi Arabistan'ı birbirine yakınlaştırmaktadır. Böylece “Şii Hilali”ne karşı İsrail-Sünni Arap Koalisyonu oluşmaktadır (Ametbek, 2017, 50).

4.1.2. Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapı

Etnik ve dini yapı bir ülkenin dış politikasını oluşturan önemli faktörlerden biridir. Homojen bir etnik ve dini yapıya sahip olmayan İran, zaman zaman ülke içerisinde yer alan çeşitli etnik grupların ayaklanma arzusu taşıyabileceklerini yahut bağımsızlıkları için kışkırtılabileceklerinin endişesini taşımaktadır. Bu durum İran'ın öteki devletlerle ilişkilerinde şüpheli bir tutuma sahip olmasına neden olmaktadır (Bardakçı, 2018, 179).

Bünyesinde çeşitli etnik grupları barındıran İran nüfusu Persler, Azeriler, Kürtler, Lurlar, Balochlar, Araplar, Türkmenler ve Türk boylarından oluşturmaktadır. 2016 yılı tahminlerine göre nüfusunun %99,6'sını Müslümanlar oluşturmaktadır. İran topraklarında %90-95 oranında Şii, %5-10 oranında ise Sünni nüfus barınmaktadır. Öte yandan nüfusunun küçük bir bölümü Zerdüş, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşmaktadır (CIA World Factbook, 2022).

Homojen olmayan bu etnik ve dini yapı İran dış politikasında önemli belirleyicilerden bir tanesiyken bu durumun etkisi 1990'lı yılların ardından artarak devam etmiştir (Sarıkaya, 2012, 18). Ülke içerisinde meydana gelen etnik sorunlar bir ülkenin iç politikasının bir parçasıyken kısa süre içerisinde uluslararası politikanın da bir parçası haline gelebilmektedir. Bu bağlamda İran'ın etnik, dini ve mezhepsel yapısının incelenmesi dış politikasında yer alan güvenlik yaklaşımları bakımından önem

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

arz etmektedir. İran'ın resmi dini olan İslam aynı zamanda İran'ın milli kimliğini de temsil etmektedir. Bu bağlamda İran'ın İslam vurgusunu anlamak için öncelikle 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devriminin incelenmesi önem arz etmektedir.

4.1.2.1. İran İslam Devrimi

İslam Devrimi, iki kutuplu dünya sisteminin hâkim olduğu soğuk savaş döneminde gerçekleşmiştir (Yeğin, 2014, 1). Bu bakımdan devrim, gerçekleştiği dönemin realitesine aykırılığı ve tarih boyunca gerçekleşmiş olan diğer liberal, sosyalist devrimlerden farklı olmasıyla nedeniyle önem arz etmektedir (Güzel, 2018, 53).

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi, İran tarihi içerisinde birçok ilki temsil etmektedir. İlk kez İslam tarihinde büyük çaplı bir halk hareketi neticesinde mevcut yönetime son verilmiştir. Öte yandan gerçekleşen bu devrim din âlimleri öncülüğünde mevcut yönetime son vermesi ve iktidarı ele geçirmesi sebepleri ile de önem arz etmektedir (Gündoğan, 2011, 95). Devrim ile birlikte İran toplumunun geniş bir kesiminin (İslamcılar, laikler, milliyetçiler, emekçiler ve etnik azınlıklar dâhil) desteği alınırken, Humeyni ve diğer önde gelen Şii din adamları hâkimiyetlerini sağlamlaştırmış ve İslami bir teokrazi kurulmuştur (Zunes, 2009, 5).

İran'ın İslam devrimi gerçekleşmeden önceki dış politika stratejisi batı ile ittifak içerisinde olma gayesi taşımaktadır (Firoozabadi ve Assadi, 2013, 158). Rıza Şah Pehlevi döneminde İran ile Batı arasında özellikle ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur. ABD petrol bakımından zengin olan İran ile yakın temasını 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimine kadar yürütmeyi başarmıştır. Devrim ile beraber yönetimde Şiiliğin hâkim olduğu teokratik bir yönetim biçimi benimseyen İran iç ve dış politikasında köklü bir değişim meydana gelmiştir. Bu bağlamda batılı devletler ile İran arasındaki ilişkiler yeniden inşa edilmiş ve devrim gerçekleşmeden önceki dönemde var olan iyi ilişkiler yerini batı karşıtı bir noktaya taşımıştır (Güzel, 2018, 51). İran İslam Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte batıya ait olan her şey yok edilmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda imama biat etmeyen muhalif gruplarında toplumdan ayrıştırılma sürecinin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Dundar, 2021, 143).

Devrimci hükümetler, dış politikaları bağlamında ulusal çıkar ve beka gibi geleneksel amaçlarını güvende tutmak ve devrimi himaye etmek için devrimci stratejiler izlemeye yönelmektedirler (Dehghanı ve Assadi, 2013, 158). Bu bağlamda İran, İslam Devriminin ilk yıllarında resmi bir politika olarak rejim ihracı politikası benimsemiştir (Onat, 2013, 240).

İran bir dış politika aracı olarak rejim ihracı politikasını kullanırken coğrafi sınırları dikkate almış ve her bölgeye yönelik farklı politikalar uygulamıştır. Nitekim İran, esasen Orta Doğu ve Körfez bölgesine yönelik rejim ihracı politikasını uygulamaya odaklanmıştır. Rejim ihracı politikası bağlamında Orta Doğu'da bulunan

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Şii gruplar ile iyi ilişkiler içerisinde bulunulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda İran 1990'lı yıllarda Bahreyn, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt gibi Orta Doğu ülkelerindeki Şii azınlıkları isyana teşvik etmiş bu gruplara mali ve askeri olarak destek sağlamıştır (Efegil, 2012, 63).

Tarih boyunca İran ve Suudi Arabistan bölgede her zaman güç ve liderlik için bir rekabet içerisinde olmuşlardır. İdeolojik bir güç olarak İran İslam Devrimi'nin zaferi bu rekabet ve çatışmanın şiddetlenmesine neden olmuştur (Moosavian vd., 2022, 14). Bu bağlamda devrim sonrasında İran'ın en çok ilişkilerinin zedelendiği ülke Suudi Arabistan olmuştur. Farklı İslami yorumlara sahip olan ve İslam'ı yayma arzusu taşıyan Körfez bölgesinin iki önemli devleti bu bağlamda sık sık karşı karşıya gelmiştir (Gündoğan, 2011, 69).

İslam Devrimi gerçekleşikten sonra İran, dış politika hedefleri doğrultusunda farklı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda İran'ın dış politika hedefleri kendi ulusal çıkarları ve İslam dünyasının çıkarları arasında kalmış ancak İran dış politikasında İslami ilkeler hâkim olmuştur (Soltani ve Amiri, 2010, 199).

4.1.2.2. İslam

İslam Devrimi sonrasında İran milli kimliğinin karşılığı İslam olmuştur. Devrimden sonra "İslam Cumhuriyeti" sıfatını kazanan İran ulusal kimliğini İslami bir kimliğe dönüştürmeye başlamıştır. Bu bağlamda dindar aydınlar İran'ın hem iç hem de dış politikasında İslami bir perspektiften şekillenmesinde etkili rol oynamışlardır. (Rigiderakhshan, 2020, 404)

Öte yandan İslam devriminden sonra İran, İslam'ı sömürülen halkların haklarını aramak ve diğer güçlü devletlerle savaşmak için bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda İranlılar Batılı devletleri tarih boyunca halkları sömürmekle ve tüm Müslüman kültürlerine tehdit unsuru olmaları bakımından suçlamaktadır (Yılmaz, 2020, 4). İslami değerlere yönelik bir dönüşüm sürecini İslami kimlik ile vurgulayan İran, İslam ülkelerinin ortak bir paydada buluşması gerektiğine ve batılı devletler ile ilişkilerin kısıtlı olması gerektiğini savunmaktadır (Yılmaz, 2020, 22)

İslam, yalnızca inanç ve ibadet eylemleri ile alakalı birtakım kurallardan ibaret olmamış aynı zamanda yaşam içerisinde tüm alanları ilgilendiren düzenlemeler de getirmiştir. İslam, bireylerin birbirleri ile bireylerin devletler ile devletlerin de diğer devletler ile olan ilişkilerini düzenlemek adına da prensipler belirlemektedir (Kılınç, 2008, 911). İslam faktörü dış politikada Pakistan, Suudi Arabistan gibi diğer devletler tarafından kullanılmış olsa da İran bu faktöre resmi nitelik kazandıran ilk ülkedir (Rustamov, 2004, 3).

Humeyni tüm Müslümanların tek bir millet olduğunu ve emperyalist devletler karşısında Müslümanların güçlerini birleştirerek ortak hareket etmeleri gerektiğini

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

vurgulamaktadır. Burada önemli olan husus ise İslam çerçevesi içerisinde Humeyni tarafından ele alınan bu yaklaşım biçiminin esasen Şii İslam anlayışını temsil etmesidir (Kalaycı, 2019, 18)

4.1.2.3. İrânlılık

İran dış politikasında önemli bir yere sahip olan İrânlılık kimliği ile birlikte İran, saf ırkın bir araya gelip ortak hareket etmesi sonucunda bir bütünlük kazanılabileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda İran ortak bir dili paylaşabildiği, kültürünün ve tarihinin benzerlik taşıdığı milletler ve devletler ile ortak eylemlerde bulunmayı makul bulmaktadır (Rigiderakhshan, 2020, 407). Ulus-devlet inşası sürecinde İran ulusal kimliğini ilgili bir şekilde tanımlayabilmek adına mücadele etmiştir. İran ulusal kimliği çok boyutlu bir doğaya sahipken milliyetçilik ve İslamcılık bu kimliğin iki temel bileşenini oluşturmaktadır (Saleh ve Worrall, 2015, 73).

Farklı etnik kökenlerin, dinlerin, dillerin ve mezheplerin İran'ın devlet inşası sürecine dâhil edilmesi İran ulusal kimliğinde birtakım karmaşıklıklara sebebiyet vermiştir. Bu yüzden ki İrânlılık kimliği çoğu zaman tutarlılık gösterememiş ve çekişmeli bir kimlik olmuştur. Bu durum hem rejim bakımından hem de ulusal kimlik bakımından süreç içerisinde aşırı değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur (Saleh ve Worrall, 2015, 74). İran tarihi Şiilik kimliği ve İrânlılık kimliği çerçevesinde milletleşmiştir. Aynı zamanda İran kimi yazarlar tarafından farklı milletlerin bir arada bulunduğu bir toplum olması nedeni ile "çok etnili (multi-ethnic)" bir imparatorluk olarak değerlendirilmiştir (Sarıkaya, 2012, 36).

İran tarihinde önemli bir yere sahip olan Persler İrânlılık kimliğinin şekillenmesi önemli rol oynamaktadır. Fakat Persler bile sürekli değişim halinde olan kimlik duygularıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Çeşitli kimlikleri bünyesinde barındıran İran, bu kimlikleri Fars egemenliğinde ki İrânlılık kimliğine dâhil etme hususunda zorluklar yaşayan bir devlettir (Saleh ve Worrall, 2015, 73).

Pehlevi döneminde İrânlılık kimliğinin merkez noktasına Fars kimliği alınarak İranizmin ideolojileştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu dönemde Pehlevi "Aryanist" ve "Panfarsist" bir milliyetçilik benimsemiştir. Bu dönemde Farsça ülkenin resmi dili ilan edilmiş, okullarda yerel dillerin kullanılması ve farklı dillerde gazete yahut kitap yayınlanması yasaklanmıştır (Sarıkaya, 2012, 13).

İrânlılık kimliğinin arka planında İran'ın köklü geçmişi ve derin alt yapısı yer alsa da 1979 ile 1989 yıllarını temsil eden Ayetullah Humeyni döneminden itibaren dış politikada siyasal İslamcı bir tutum benimsenmiştir. 1989 yılına gelindiğinde ise İran'ın dini lideri sıfatını kazanan Ayetullah Hamaney ile dış politikada Şii siyasal İslamcılık İrânlılık kimliği temelinde İran milliyetçiliği ile harmanlanmıştır (Rigiderakhshan,

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

2020, 397) İran milliyetçiliği hem devrim sürecine etkisi hem de devrim sonrası İran dış politikasındaki rolü itibariyle önemli bir yere sahiptir (Cingöz, 2018, 31).

Her ne kadar Fars milliyetçiliği esas alınarak ulus inşa süreci tamamlanmaya çalışılsa da İran halklarını ortak paydada buluşturup bir arada tutan esas bağ Şiilik olmuştur. Multi etnik bir yapıya sahip İran toplumunun %90-95'inin Şii olması İran halklarını ortak paydada buluşturan en önemli unsurdur (Cingöz, 2018, 31). Bu durumun yanı sıra İran'da ki Şiiliğin, Fars kültür eksenli olduğu da yadsınamaz bir gerçektir (Uyar, 2004, 3).

İslam Devrimi öncesi dönemde İran, ari ırk iddiası ile milliyetçilik inşasını Fars kimliği üzerinden tanımlamaktayken İslam devrimi ile birlikte kimlik algısı değişmiş ve değişen bu kimlik algısı İran dış politikasına da yansımıştır. Nitekim İran, devrimin ardından Şiiliğin bir devlet dini olduğu tek devlet olmuştur (Roy, 1994, 220).

Günümüzde tek Şii teokrasiye sahip olan İran, kimliğini Şii İslam kimliği üzerinden tanımlamaktadır. Bu bağlamda İran dış politikasında Şii gruplarında çıkarlarının önemsenmesi ve korunması ile bu grupların imkân buldukları takdirde ayaklanmaları desteklenmiştir. Öte yandan Şiiliğin, zerdüştlükten izler taşıması ve İran'ın milli dini olması sebebiyle Fars kimliğinin de arka planda varlığının sürülmesinde etkili olmuştur (Akbaş ve Baş, 2013, 21).

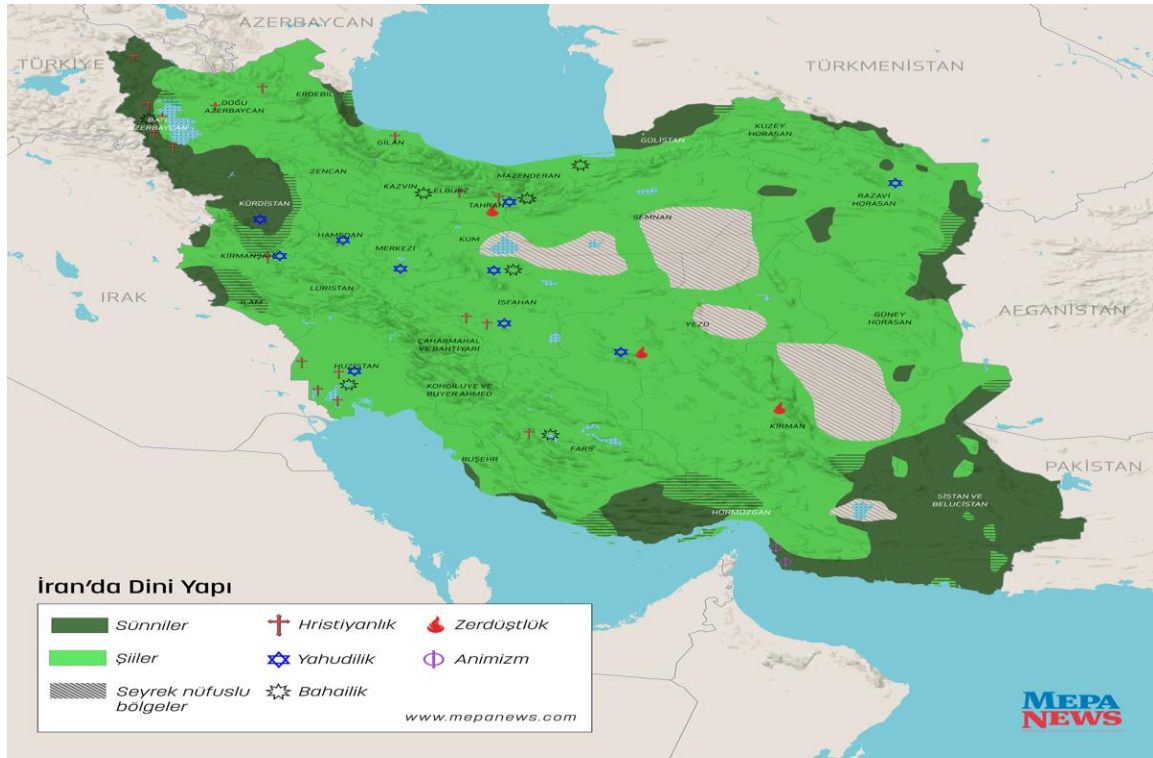
4.1.2.4. Şiilik

Arapça bir kelime olan ve "Müşayaa" kökünden gelen "Şia" kavramı bir kişiye uyanlar anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali'ye uyan topluluklara verilen bir isimdir (Rustamov, 2004, 34)

Şiilik kendi içerisinde üç ana mezhebe daha ayrılmaktadır. Bu mezheplerden Zeydiyye ve İsmailiyye mezhepleri daha az taraftara sahipken, İran devletinde yoğun bir şekilde var olan İsna'aşeriyye nispeten daha fazla taraftara sahiptir. İsna'aşeriyye fırkasının ise büyük çoğunluğunun takip ettiği resmi fihhi mezhep Caferiyye'dir. Bu nedendendir ki Şiilik söz konusu olduğunda akla ilk gelen mezhep Caferiyye'dir. Caferiler olarak da adlandırılan bu mezhep İmamiyye doktrinini (doğrudan Hz. Muhammed'in soyundan gelen on ikinci imamın geri dönüşünü bekleyen akım) esas alan kişilerden oluşmakta ve adını altıncı imam olan Ca'fer'üs-Sadık'tan almaktadır (Rustamov, 2004, 35).

Sert bir anayasaya sahip olan İran anayasasınının 12. ve 177. maddelerine göre İran'ın resmi dini İslam'dır. Aynı maddeler gereğince İran'ın resmi mezhebi Caferi-i İsna'aşeriyye'dir ve bu hükümler değiştirilemezdir. İran'da yasa ve kuralların İslamiyet'e uygun olması gerektiği, hükümet biçiminin cumhuriyet olduğu, bu cumhuriyetin amaçları ve inanç esasları da değiştirilemez hususlar arasında yer almaktadır (Kılınç, 2008, 921).

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Şekil 4.3. İran'ın Dini ve Mezhebi Yapısı, (Mepa News, 2021).

Şiilik, İran rejimi için en mühim unsurdur (Yılmaz, 2020, 25). Öte yandan Şiilik, Sünnilikten sonra gelen en büyük mezheptir. İran'da Şiiliğin yayılmasının başlangıcı Safeviler dönemine dayanmaktadır. Bu durum İran'da Şiiliğin asırlar öncesine uzanan bir tarihe sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle Şiiliğin, İran dış politikasında bir yayılma aracı olarak kullanılmasının Safeviler dönemine kadar uzandığını söylemek mümkündür (Ekşi, 2017, 48).

Safevi devleti kurulmadan önceki dönemde İran'ın merkez eyaletleri başta olmak üzere büyük bir kısmı mezhep olarak Sünniliği benimsemişken kırsal alanlar ve birkaç eyalet Şiiliği benimsemiştir. Safevi devletinin kurulmasına müteakiben resmi mezhep olarak Şiilik benimsenmiş ve bu inancın halka zorla benimsetilmesi sonucunda zaman içerisinde İran devletinin çehresi şekil değiştirmiş ve mevcut mezhebi denge bozularak Şiilik ön plana çıkmıştır (Kaplan, 2008, 199).

Safeviler döneminde mezhepsel olarak İran coğrafyasında mühim değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde Şiiliğin benimsenmesi bir sembol niteliği taşımış ve kültürel bir kimliğe dönüşmüştür (Rigiderakhshan, 2020, 402). Safevilerin tüm çabaları sonucu Şiilik, İran devletiyle özdeşleşmiştir (Kaplan, 2008, 200)

İslam dünyasında Şii inanç biçiminin değişim ve dönüşüm süreçleri diğer mezhepler gibi aniden olmamış süreç içerisinde yaşanan siyasi olaylar, iç savaşlar ve gerginlikler mezhepleşme sürecinde etkili rol oynamıştır (Karaoğlu, 2021, 30-31). Hz. Osman ile Hz. Ali dönemine yaşanan iç savaşların beraberinde Emeviler döneminde

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİS VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

gerçekleşen ve Hz. Hüseyin'in katledildiği Kербela olayı Şiiliğin mezhepleşme sürecinde etkili olmuştur (Kurun, 2017, 115).

İran'ın resmi ideolojisini temsil eden Şiilik, İran kültürünün asıl karakterini oluşturmaktadır (Onat, 2013, 225). İslam üst kimliği İran'da her ne kadar hâkim bir konumda olsa da İran Şii üst kimliğini korumaya odaklanmaktadır. Öte yandan İran'ın yaşadığı etnik kaygılar Şii üst kimliğine olan vurgusunun gittikçe artmasına neden olmaktadır (Onat, 2013, 226).

Şiilik ile İran arasında bir özdeşleşme bulunmakta ve İran devrimi Şiiliğe sıkı bir şekilde bağlı kalmaktadır. Bu anlamda reel bir İslam devriminin yaşandığı ve Şiiliğin devlet dini olarak kabul edildiği tek ülke İran'dır (Roy, 1994, 220). Aynı zamanda Modern Şii siyasi düşüncenin ana temasını Velayet-i Fakih anlayışı oluşturmaktadır.

Velayet-i Fakih kavramı ‘‘ fıkıhçının tasarruf yetkisi’’ anlamını taşıırken teo-politik mana da ‘‘ fakihin hükmetme otoritesi’’ anlamını taşımaktadır. Her ne kadar Humeyni'ye atfedilen bir görüş olsa da bu anlayış uzun yıllar öncesinde Ayetullah Ahmed Neraki ve farklı Şii din âlimleri tarafında da tartışılan ve üzerine düşünülen bir anlayış olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda yönetim biricik ve mutlak bir fakihe dayandırılarak velayet temelinde bir politika sistemi savunusu içermektedir (Çelik, Yılmaz, 2017, 149)

İran'ın siyasi ve idari yapısı üzerinde tesiri bulunan en önemli kurum Velayet-i Fakihtir (Sarıkaya, 2012, 21). Humeyni'nin Irak'ta sürgün dönemindeyken olgunlaştırdığı siyasi fikirleri İslam Devrimi ile birlikte uygulama alanı bulmuştur. Humeyni siyaset, devlet yönetimi ve din bilginlerinin bu yönetimde ki yeri ve etkisi ile ilgili düşüncelerini teorik olarak ‘‘ velayet-i fakih’’ kavramı üzerine kavramsallaştırmıştır. Humeyni yönetim biçiminin İslam dünya görüşünde önemli bir yere sahip olduğunu ve Kuran ile sünnetin yönetimle alakalı bir takım ilkeleri kapsadığı görüşü üzerinde durmuştur (Onat, 2013, 228).

Velayet-i Fakihin görev ve yetki alanları İran anayasasında ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Dini liderin yetki ve görevleri İran anayasasında en az 15 maddede vurgulanmıştır (Taflioğlu, 2013, 105). Velayet-i Fakih anlayışı çerçevesinde İran, kayıp imamın dönüşüne dek dünyada adaletin temin edilebilmesi için bir sorumluluk üstlenmiştir. Kayıp imam, müçtehitlere tüm İslam halklarının yönetilmesinin ve hükümetlerin kurulmasının görevini vermiştir. Peygamberlere ve imamlara özgü olan velayet yani mutlak otorite aynı zamanda fakihlere de verilmiştir (Kılınç, 2008, 925). Bu bağlamda İran tüm Müslüman toplumların savunucusu ve bu toplumların destekleyicisi olarak herhangi bir zorbalığa karşı olduğunu kendisine ilke edinmiş ve bu hususları İran anayasasınının 152. ve 154. Maddelerince desteklemiştir (Demirbaş, 2021, 184). Bu dönemde Velayet-i Fakih yasama ve egemenlik haklarına sahip yegâne bir konumunda yerini almaktadır (Shambayati, 2004, 273).

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİS VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

İran İslam Cumhuriyeti'nde hem anayasal olarak hem de devlet politikalarının yürütülmesi bakımından asıl yetki dini liderde bulunmaktadır. Dini lider ülke içerisinde ki genel politikaların belirlenmesi hususunda yetkiye sahipken aynı zamanda özel temsilcileri aracılığı ile de cumhurbaşkanının yetki alanları içerisinde de denetim yapabilmektedir. Velayet-i Fakih Kurumu yalnızca İran anayasası içerisinde yer alan ve İran halkını kapsayan bir kurum değildir. Esasen bu kurum ile İran, dünyada dini yaşantının merkez noktasına kendisini koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda dünyadaki tüm Müslüman halkların ve özellikle de Şiiilerin dini lideri olmayı hedeflemektedir (Dilek, 2011, 23).

Humeyni, fakihlerin imamlar, imamların Hz. Muhammed ve Hz. Muhammed'in de Allah tarafından görevlendirildiğini ifade etmektedir. Gaybet döneminden sonra siyasi yönetimde kimin vekil olacağına dair Şii inanç görüşlerinin açık ve net olduğunu ve velayet yetkisinin fakihlere verildiğini savunarak velayet-i fakih anlayışının meşruiyet alt yapısını oluşturmuştur (Çelik, Yılmaz, 2017, 150). Humeyni'nin görüşleri ile birlikte kayıp imamın gelmesini beklemek yerine yönetimde din bilginlerinin yer alması görüşü benimsenmeye başlanmıştır. Bu yönetimde yer alacak olan kişiler imamlara vekâlet edecek olan Şii ulemalar olarak belirlenmiştir (Kaymal, 2017, 186).

Velayet-i Fakihin siyasi hayattaki yansıması Rehberlik makamıdır. Bu makam İran İslam Cumhuriyetinde ki en üst makam temsil etmektedir (Sarıkaya, 2012, 21). Humeyni ilk olarak rehberlik makamı ile ilgili görüşlerini Irakta yer alan Nəcəf şehrinde verdiği din dersleri esnasında ortaya çıkarmıştır (Kılınç, 2008, 925). Rehberlik makamı, On iki İmam inancının bir tezahürü olarak son imamın gaybeti neticesinde Veliye Fakih'e imamın tüm yetkilerini ve sorumluluklarını aktaran teolojik ve ideolojik bir pozisyonudur. İran anayasal sisteminde en üst otoriteye sahip olan bu pozisyon yetki bakımından oldukça donanımlıdır (Sarıkaya, 2012, 21).

Velayet-i Fakih'in silahlı kuvvetlere ve askeri gücü komuta etme, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama gibi yetkileri bulunmaktadır. (Kaymal, 2017, 188). Aynı zamanda savaş ve barış ilan edebilme yetkisi de dini lidere verilen güçlü yürütme yetkilerinden birisidir. (Wimberly, 2015, 690) Demokrasilerde egemenlik meşruiyetini halktan alırken velayet-i fakih ile İran'daki yöneticilerin egemenlik meşruiyeti Şii inancının temelinde ki yükümlülüklerden alınmaktadır (Kaymal, 2017, 188).

Velayet-i Fakih anlayışında Fakih yasama, yürütme ve yargı süreçleri üzerinde geniş bir yetki alanına sahip olması ve son sözü söyleyebilme yetkisi bakımından dünyevi bir lider konumunda bulunmaktadır. Aynı zamanda on iki imamı temsil etmesi bakımından da önemi dini lider konumundadır. Humeyni'nin velayet-i fakih anlayışı şeriatı bir anayasa olarak esas alırken peygamberler ile onların haleflerini de bir yürütme organı olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda yürütme organının başındaki fakihe yönetimin ve kanunların uygulanmasında Peygamber ve Masum İmamlar ile eşit

düzyeyde olan dünyeyvi bir otoriteye sahip olma hakkı tanınmaktadır (Wimberly, 2015, 689).

İslam'ın gerektirdiği hükümler olmadan yönetimin meşruiyeti olanaksızdır. Buna göre, âlim müçtehitler yani Ayetullahlar ilahi hükümleri uygulama mesuliyetine sahiptirler. İnan İslam Cumhuriyeti Şia'nın günümüzdeki en büyük temsilcisi olarak bu anlayış doğrultusunda yönetilmektedir. İnan'da Ayetullahlar taklit edilmesi gerekli olan en yüksek makam anlamını taşıyan "Merci-i Taklid" konumunda yer almaktadırlar. İnan rejiminin resmi adı her ne kadar cumhuriyet olsa da Şii din âlimlerinin siyaset üzerinde ki vesayetini mümkün kılan "velayet-i fakih" ile yönetilmesi esasen "imamet" doktrinin de uygulandığını göstermektedir (Özarlan, 2005, 56-57).

Velayet-i Fakih İnan için Orta Doğu bölgesinde hem dini hem siyasi olarak yayılma arzusunun bir belirleyicisi ve meşruiyet sağlaması bakımından kullandığı önemli bir faktördür (Çelik ve Yılmaz, 2017, 156).

4.1.2.5. İnan'ın Güvenlik Politikası

İnan, 1990'lı yıllardan itibaren jeopolitik konumu nedeniyle Basra Körfezi ve Orta Asya bölgelerinde meydana gelebilecek herhangi bir bölgesel oluşumda başat bir rol üstlenmeyi hedeflemektedir (Coşkun, 2015, 18).

İnan her ne kadar ideolojik amaçlar doğrultusunda güvenlik politikalarını belirleme arzusu içerisinde olsa da ulusal çıkarları ve ulusal güvenliğini sağlama amacıyla farklı yaklaşımlar sergilemekte ve farklı güvenlik stratejileri doğrultusunda hareket etmektedir. Bu durum İnan'ın güvenlik stratejilerini ve faaliyetlerini değerlendirirken tek bir teorik perspektifte incelenmesinin doğru sonuçlar ortaya çıkarmayacağını ve çok boyutlu bir perspektiften değerlendirilmesi gerektiğini sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Jahangiri, 2019, 613).

Devletlerin güvenlik arayışlarını, egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini tehlikelerden ve tehditlerden koruma gayesi olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla bir devletin varlığını sürdürebilmesi adına güvenlik arayışı hayati önem taşımaktadır (Jahangiri, 2019, 614). İnan için kendi kaynaklarına güvenmek, kendi savunmasını sağlayabilmek, bölgesel bir güç olabilmek ve caydırıcılık en önemli amaçlar arasında yer almaktadır (Berk, 2006, 161).

İnan karşılaştığı tehditler ve riskler karşısında iç politikasında dengeyi sağlayabilmek dış politikasında ise hedeflediği amaçlara meşruluk kazandırabilmek adına güvenlikleştirme pratikleri ile hareket etmektedir. İnan maruz kaldığı tehdit veya risk unsuru karşısında saldırgan yahut savunma odaklı bir tutum olarak değerlendirilebilecek değişken bir yaklaşım sergileyebilmektedir (Jahangiri, 2019, 621-622). Pragmatik bir dış politika yaklaşımına sahip olan İnan, tehdit algılamaları bağlamında ulusal güvenlik stratejilerini yön vermektedir. İnan askeri, ekonomik, siyasi

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİS VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

ve nükleer kapasitelerini artırmayı ve bu faaliyetler ile de ulusal çıkarlarını korumayı hedeflemektedir. Nükleer bir güce sahip olmak ve savunma sisteminin güçlü olması İran için önem arz etmektedir. İran'ın ulusal güvenliğinin ana hedefi kendi kaynaklarının gücüne dayanmak ve caydırıcılıktır (Bulgur, 2021, 217).

İran askeri planlamalarını ve bölgesel stratejilerini rejimin güvenliğini temel olarak oluşturmaktadır. İran devleti kendi güvenliğine yönelik mütemadiyen bir tehdit ve risk algılamakta ve devletin güvenliğinin kendi sınırlarının dışından başladığını iddia etmektedir (Konukçu, 2018, 76).

İran, güvenlik stratejisinin büyük oranda savunma amaçlı olduğunu ve olanakların elverişli olduğu durumlarda savunma amaçlı, sınırlı bir taarruz faaliyetine ihtiyaç olmadıkça saldırgan askeri harekate girişmeyeceğini sürekli olarak vurgulamaktadır. Ancak İran saldırıya uğradığı takdirde kendisine zarar vermesine rağmen ağır kayıplar vermeye isteklidir. İran'ın bu söyleminin örneğini Aralık 2014 tarihinde Cumhurbaşkanı Ruhani şu şekilde ifade etmektedir;

“[İran'ın] askeri doktrini savunmaya dayanıyor ve biz saldırganlık için herhangi bir silah tasarlamıyoruz; bölge devletlerinin nasıl işgal edileceğine dair herhangi bir araştırma yapmıyoruz. Tüm araştırmalarımız, kendimizi nasıl savunabiliriz ya da düşmanı nasıl durdurabiliriz ” (Aktaran Saikal ve Vestenskov, 2020, 21).

Öte yandan İran, savunma stratejisine önem vermekte ve bu doğrultuda askeri stratejisini, rejimin güvenliği ve toprak bütünlüğünün sağlanması esaslarına dayandırarak bölgesel bir güvenlik yapısı oluşturmayı hedeflemektedir (Saikal ve Vestenskov, 2020, 21). İran'ın savunma stratejisi için caydırıcılık önemli bir husustur (Tabatabai, 2019, 8). Bölgesel olarak üstün bir güç olma arzusu ve caydırıcı bir güce sahip olmayı hedefleyen İran bu anlamda yapıcı bir kapasiteye sahiptir. Nitekim İran'ın nükleer güce sahip olma arzusu ve nükleer güce verdiği önem bu stratejisinden kaynaklanmaktadır (Bulgur, 2021, 222). Toprak bütünlüğü ve varlığının devamlılığı, rejimi koruma altında tutmak, caydırıcılık İran'ın temel güvenlik yaklaşımlarıdır. İran'ın savunma sistemlerini geliştirmekteki hedefi caydırıcılık etkisini artırma arzusundan kaynaklanmaktadır (Jahangiri, 2019, 631).

1980 yılında başlayıp sekiz yıl süren İran-İrak savaşı esnasında İran, toprak bütünlüğünü korumak ve ulusal güvenliğini sağlamak için verdiği mücadele de önemli bir deneyim edinmiştir. Bu deneyim İran'ın dünyaya karşı edindiği güvenlik algısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Tabatabai, 2019, 17). İran, Irak ile yaşadığı bu savaştan sonra askeri gücünü ve silah kapasitesini geliştirme yönünde adımlar atmış ve bu doğrultuda 1990'lı yıllardan bu yana nükleer faaliyetlerine ve balistik füze çalışmalarına verdiği önem giderek artmıştır (Sarıkaya, 2012, 18).

İran'ın güvenlik stratejilerinden bir tanesi de asimetrik savaş yöntemidir. Özellikle İslam devriminin gerçekleştiği dönemden sonra İran, savunma stratejisi olarak asimetrik savaş yöntemine önem vermektedir (Yegin, 2016, 13). İki ülke arasında

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

gerçekleşen ve düzenli ordular kullanılarak yapılan savaşlara konvansiyonel savaş adı verilmektedir. Fakat günümüz dünyasında savaşlar genellikle bir güç asimetrisi içerisinde gerçekleşmektedir. Savaş içerisinde bulunan iki tarafın güçleri hem nitelik hem de nicelik yönünden birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu tür savaşlara ‘‘asimetrik savaş’’ adı verilmektedir (Yalçın, 2020, 12-13)

İran kendisine yönelik muhtemel risk ve tehditleri konvansiyonel bir savaş yönteminden ziyade asimetrik bir savaş yöntemi kullanarak rakip devletler üzerinde bir caydırıcılık etkisine sahip olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda İran askeri ve silahlı güçlerini asimetrik olarak yapılandırmaya gayret göstermektedir (Dumlupınar, 2017, 86-87).

İran Silahlı Kuvvetleri düzenli ordu ve devrim muhafızları olmak üzere birbiri ile ilintili iki paralel ordudan meydana gelmektedir (Dumlupınar, 2017, 85). Aynı zamanda rejime bağlı olan Besic teşkilatı da İran’ın iç güvenliğinin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır (Sarıkaya, 2012, 18).

Devrim Muhafızları, Humeyni’nin talimatları doğrultusunda 1979 yılında devrimin hemen ardından resmi olarak kurulmuştur (Farzam, 2020, 4). Devrim Muhafızları Ordusu, kurulduğu tarihten itibaren İran’ın hem iç hem de dış politikasında belirleyici bir aktör konumunda bulunmaktadır (Farzam, 2020, 15). İslam devrimini korumak ve yayılmasını sağlamak ile rejimin gerekliliklerini yerine getirmek Devrim Muhafızlarının temel amaçları arasında yer almaktadır. Devrim Muhafızları’nın ‘‘devrimi ve devrimin getirdiği kazanımları muhafaza etmekle yükümlü’’ oluşu İran anayasasının 150. Maddesinde belirtilmektedir (Sinkaya, 2010, 120). Devrim Muhafızları, İran için şeri yapılanmanın temel dayanağını oluşturmakta aynı zamanda bu yapılanmanın bekası için önem arz etmektedir (Koca, 2020, 1737).

İran’ın silahlı kuvvetleri arasında yer alan Devrim Muhafızları, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı üzerinde bir koruma ve gözetim yetkisine sahip olması ve füze sistemlerinin yönetimi hususunda kontrolünün bulunması nedenleriyle İran için önem arz etmektedir (Yegin, 2016, 15). Öte yandan İran Anayasasında Devrim Muhafızları Ordusunun ülkenin doğal sınırlarını korumak, cihat etmek ve İslamın gerektirdiği yasal düzenlemeleri dünyaya yaymak gibi görevlerinin olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Devrim Muhafızları, İran dış politikasında sahip oldukları yetkilerin kapsamı nedeniyle önemli bir aktör konumunda yer almaktadır (Farzam, 2020, 8).

Devrim Muhafızları, bünyesinde hava, kara, deniz kuvvetleri, Besic ve Kudüs Gücü ile birlikte beş kısımdan oluşmaktadır (Koca, 2020, 1739). İslam devrimini korumak amacıyla kurulan gönüllü ve silahlı bir kuvvet olan Besic, ülkeye yönelik kültürel bir tehdit yahut saldırı ile mücadele etmek ve devrimci bir kültür oluşturmakla görevlidir (Yegin, 2016, 14). Devrim Muhafızlarının bir diğer kolunu temsil eden Kudüs Gücü ulusal çıkarların ülke dışında da korunması için faaliyet göstermekte ve bu doğrultuda gizli bir şekilde askeri, siyasi ve ekonomik eylemlerde bulunmaktadır.

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

İstihbarat, yasadışı grupların finansmanı, silah temin edilmesi, gizli diploması gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Yegin, 2016, 15).

İran İslam Cumhuriyetinin geleneksel ordusu, İran Ordusu yahut Artesh olarak adlandırılmaktadır. Bu ordu I. Dünya savaşının ardından Rıza Şah Pehlevi döneminde kurulmuştur (Bahgat, 2011, 20). İran Anayasasınının 143. Maddesine göre Artesh, toprak bütünlüğünü korumakla, bağımsızlık ve İslam Cumhuriyetinin düzenini muhafaza etmekten sorumludur (Koca, 2020, 1738). Artesh ülkeyi dışarıdan gelebilecek tehditlere ve tehlikelere karşı korumak ve savunmak için oluşturulmuş olan ulusal bir yapılanmadır (Katzman, 2011, 10).

Artesh, yabancı devletler tarafından gelebilecek tehditlere ve saldırılara karşı ülkeyi savunma vazifesi ile görevliken, Devrim Muhafızları İslam devrimini ve devrimin ideolojisini korumak ile yükümlüdür ve asimetrik savaş yöntemiyle faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Alfoneh, 2011, 33).

İran toplumu içerisinde yaşayan etnik grupların iç güvenlik için oluşturabileceği olası tehditler İran rejimi tarafından baskı altında tutularak kontrol sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda İran toplumunda ki etnik gruplar rejimin yaratmış olduğu baskıcı bir politikayla iç içedir. Baskıcı bir rejimle yönetilen ender devletlerden birisi olan İran günümüzde dahi infaz etme, tutuklama gibi eylemlerine devam etmektedir (Coşkun, 2015, 17). Aynı zamanda İran, bilhassa dini ve milli referanslarını kullanarak bölge halkları üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. İran, coğrafi konumu sebebiyle tehdit algısını ilk etapta çevresinden algılamaktadır. Özellikle farklı etnik ve mezhepsel özelliklere sahip olan komşu ülkeler İran için ilk tehdit unsurunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran, Suudi Arabistan ile hem bölgesel rekabet içerisinde olması hem de farklı etnik ve mezhepsel yapılara sahip olmaları münasebetiyle tehdit algılayabilmektedir (Saikal ve Vestenskov, 2020, 21). Bu bağlamda Suudi Arabistan gibi ülke içerisinde Şii azınlıkların bulunduğu ülkelerdeki grupları kolayca etkileyebilmekte ve ayaklanmalarını sağlayabilmektedir.

Öte yandan İran, güvenlik politikaları söz konusu olduğunda ön plana çıkan caydırıcılık unsurunu nükleer faaliyetlerle desteklemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda enerji kaynaklarının oldukça kıt olduğu günümüz dünyasında yeteri kadar nükleer enerjiye sahip olan bir ülke uluslararası arenada da dışa bağımlılığını azaltmaktadır. Bu durum nükleer enerjiye elde eden bir ülkenin rekabet avantajını da elinde bulunduracağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Akbaş ve Baş, 2013, 23). İran'ın ABD desteği ile 1957 yılında başlayan nükleer enerjiyi elde etme faaliyetleri günümüze kadar önemli bir gelişim süreci geçirmiştir (Uşaklı, 2009, 108).

Uranyum zenginleştirilmesi her ne kadar enerji sağlamak amacıyla kullanılmaya çalışılsa da nükleer bir bomba üretim safhasının önceki aşamalarından birini temsil etmektedir. Bu bağlamda nükleer enerji edinimi ve nükleer silah üretimi arasında bariz bir ayırım yapmak mümkün değildir (Fazlıoğlu, 2017, 7). İran İsfahan'da uranyum

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

dönüştürme santrali bulunmaktadır. Bu santralde ham uranyumun nükleer santrallerde kullanılmak üzere zenginleştirildiği iddia edilmektedir. Uranyum zenginleştirilmesi, mevcut durumda bulunan uranyumun binde 7 oranından yüzde 4 oranına yükselmesi manasına gelmektedir. Yükselen bu yüzde 4'lük oran enerji santralleri üzerinde zenginleştirilmenin gerçekleştirilmesi için yeterli bulunmaktadır. Öte yandan bu oranın daha da yükseltilmesi sonucu nükleer bir silahın ortaya çıkışı kaçınılmazdır (Birdişli, 2012, 37). İran'ın ihtiyaç duyduğundan daha fazla uranyum zenginleştirme işlemi gerçekleştirmesi diğer devletleri endişeye sevk edebilmektedir. İran her ne kadar barışçıl amaçlar içerisinde nükleer faaliyetlerini gerçekleştirme arzusu taşısaya da bu durum bölge ülkelerinde kuşkuya sebebiyet vermektedir (Birdişli, 2012, 43).

İran, kendisine tarihten gelen bir öncelik atfederek bölgesel daha sonra ise küresel bir güç olma rolü biçmektedir. İran, bu fikirden hareketle nükleer silaha sahip bir ülke olmayı mühim bir gereksinim olarak görmektedir. Bu gereksinim İran'a yalnızca bir nükleer güç değil aynı zamanda nükleer bir silaha sahip olma psikolojisi sağlamaktadır (Kıbaroğlu, 2013, 8). Nükleer bir güç olmakla esasen kastedilen şey nükleer bir silaha yahut bu silaha erişebilecek teknolojik güce sahip olma anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda diğer devletlerin İran'ın bu teknolojik güç birikimine yakınlaşması ve nükleer kapasitesini artırması ile alakalı risk altında hissetmekte ve tehdit algılamaktadır (Uşaklı, 2009, 113).

İran'ın nükleer faaliyetleri dış politikasında önemli bir unsurdur. İran'ın uluslararası ortamda ki duruşu, bölgesel güç arayışı, kendisini İslam toplulukları için bir lider olarak görmesi ve diğer ülkelerde ki Şii gruplar üzerindeki harekete geçirici etkisi İran'ın nükleer faaliyetleri konusundaki çabası ile birlikte değerlendirildiğinde İran'ın bu tutumu uluslararası ortamda bir tehdit unsuru olarak görülmektedir (Uşaklı, 2009, 109). Nükleer bir İran söz konusu olduğunda hem bölgesel hem de küresel alanda güç dengelerinin değişebileceği yadsınamaz bir gerçektir. İran'ın sahip olduğu nükleer gücü küresel manada daha saldırgan tutumlar sergilemek için İran'a cesaret verebilecek bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür (Fazlıoğlu, 2017, 42).

İran kendisini diğer devletler ile sürekli bir çatışma halinde görmekte ve bu yüzden de çatışmacı bir tutum sergilemektedir. Bu sebeptendir ki İranlı yetkililer tehdit algıladıkları takdirde diledikleri an geliştirdikleri nükleer teknolojiye fayda sağlayabilecek güce sahiptirler (Sinkaya, 2010, 89-90). İran'ın nükleer faaliyetleri, bölgede yer alan diğer ülkeler üzerinde zincirleme bir tepkiye sebebiyet vermesi bakımından endişe barındırmaktadır. Bu endişe diğer ülkelerinde nükleer silah edinme gereksinimi duyacağı yahut nükleer silahların satın alınması mecburiyetinde kalacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır (Acar, 2021, 78). Bu bağlamda İran'ın silahlanması veya silahlandırılması bölgede meydana gelebilecek bir silahlanma yarışının ateşlenmesine neden olabilecek kuvvettir (Barzegar, 2009, 27). Aynı zamanda bu silahlanma yarışı bölgede güvenlik ikilemi yaratılmasına sebebiyet vermektedir.

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

İran'ın gerçekleştirdiği nükleer faaliyetler genel olarak Arap kamuoyu tarafından bir tehdit ve risk unsuru olarak görülmektedir. Bu durumun sebebi ise İran'a yönelik herhangi bir tehdidin bulunmadığı ve İran'ın işgal edilmediği halde nükleer faaliyetlerini gerçekleştirmesi çabası ve karar alıcıların rasyonel bir tutum sergilememeleri düşüncesidir (Sinkaya, 2010, 90).

Körfez Bölgesinde savunma bakımından edinilen silahların artık saldırı amaçlı edinilmesi bölgede ki güvenlik istikrarının bozulmasına neden olmakta ve Orta Doğu bölgesinde silahlanma faaliyetleri farklı bir boyut kazanmaktadır (Pirinççi, 2011, 82). ABD ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen silah ticaretini, İran'ın silahlanma yarışını bölgede tetikleemesinin bir sonucu olarak örneklendirmek mümkündür. Suudi Arabistan İran'ın nükleer edinimlerini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamakta ve ABD, Suudi Arabistan'ın silahlanmasına destek olarak bölgedeki durumun aleyhine olmaması için çaba sarf etmektedir (Jane, 2017, 287).

İran'ın nükleer programı bölge ülkeleri içerisinde en çok Suudi Arabistan'ı endişelendirmektedir. Her iki ülke de hem İslam dünyasına liderlik etme arzusu hem de Basra Körfezi'nde başat güç olma arzusu taşımaktadır. Her ne kadar Suudi Arabistan İran'ın nükleer programına karşın tedirginlik hissetse de nükleer güçten arınmış bir Orta Doğu'yu savunmakta ve nükleer tedirginliğin karşısında ilk etapta güç kullanmamaya yönelik bir tutum sergilemektedir (Sinkaya, 2010, 93).

Suudi Arabistan, İran'ın nükleer faaliyetlerinden kendisine yönelik bir saldırı girişiminde bulunması yahut Şii toplulukları harekete geçirmesi nedenleriyle tehdit algılamasının yanı sıra Tahranın gerçekleştirdiği nükleer faaliyetler sebebiyle ABD ve İsrail'in olası bir İran saldırısından da endişe duymakta ve tehdit hissetmektedir. Suudi Arabistan böyle bir olasılık durumunda İran'ın misilleme yapabileceğinden ve bu misillemenin de doğrudan kendisini etkileyeceğinden kaygı duymaktadır (Pirinççi, 2011, 71).

Bu bağlamda İran'ın nükleer enerji edinimi yolunda gerçekleştirdiği faaliyetler Orta Doğu bölgesinde ve özellikle de Körfez'in diğer yakasında bulunan yakın komşusu Suudi Arabistan tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Algılanan bu tehdit aynı zamanda bir belirsizlik teşkil etmekte ve bu belirsizlik sonucu Suudi Arabistan, algıladığı tehdit nedeniyle nükleer silah edinim yoluna girebilmektedir. Bu durum iki ülke arasında hem silahlanma yarışına neden olmakta hem de güvenlik ikilemini derinden etkilemektedir.

4.2. Suudi Arabistan'ın Dış ve Güvenlik Politikasında Öne Çıkan Unsurlar

Suudi Arabistan'ın sahip olduğu yer altı zenginlikleri ile jeopolitik konumu, etnik ve mezhepsel yapısı dış politikasında belirleyici olan unsurlardır. Suudi Arabistan bu unsurlar doğrultusunda güvenlik politikalarına da yön vermektedir. Bu bağlamda

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

çalışmanın bu kısmında Suudi Arabistan'ın sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu, etnik ve mezhepsel yapısı, güvenlik politikaları ve dış politikasında önemli bir yer tutan petrol faktörlerine yer verilmiştir.

4.2.1. Suudi Arabistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 80,4'ü OPEC üyesi ülkelerde bulunmaktadır. OPEC petrol rezervlerinin büyük bir kısmı da Orta Doğu bölgesinde bulunurken Suudi Arabistan OPEC dünya ham petrol rezervlerinin yüzde 21,5'ini sahip bulunmaktadır (OPEC, 2021). Suudi Arabistan'ın sahip olduğu bu petrol rezervleri yaklaşık 266 milyar varildir (Ticaret Bakanlığı, 2022). Suudi Arabistan petrol üreticisi ve ihracatçısı olması bakımından dünyanın en büyük ülkeleri arasında yer almaktadır (Efegil, 2013, 105).

Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde nüfusu ve coğrafi büyüklüğü ile doğal bir etki alanına sahiptir (Domazeti, 2021, 1). Suudi Arabistan'ın nüfusu yaklaşık 35 milyondur (Dünya Bankası, 2020). Suudi Arabistan Orta Doğu bölgesinde bulunan öteki ülkelerin aksine homojen bir nüfus yapısına sahip olan tek ülkedir. Tüm Suudi halkı Arap ve Müslümandır (Efegil, 2013, 108).

Şekil 4.4. Suudi Arabistan'ın Jeopolitik Konumu (Nations, 2023)

1932 yılında bağımsızlığını kazanan Suudi Arabistan'ın komşu ülkeleri, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Yemen, Katar, Kuveyt, Irak, Ürdün, Ummandır. Suudi Arabistan topraklarının %95'i çöllerden ve yarı çöllerden oluşmaktadır (Domazeti,

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİS VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

2021, 3). Arap yarımadasının en büyük yüzölçümüne sahip olan Suudi Arabistan'ın doğusunda; Basra Körfezi, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri yer alırken güneyinde; Yemen, batısında; Kızıldeniz, kuzeyinde ise Ürdün, Irak ve Kuveyt yer almaktadır. Aynı zamanda İslam Dünyası için önem arz eden Mekke ve Medine kentleri Suudi Arabistan sınırları içerisinde yer almaktadır (Özey, 2017, 576).

Karasal alanda sahip olduğu boyutları ile Orta Doğu bölgesinin en büyük devleti olan Suudi Arabistan coğrafi olarak Asya bölgesinin de 5. büyük ülkesidir. Aynı zamanda Suudi Arabistan Arap coğrafyasının 2. ve dünyanın da en büyük 12. Ülkesi konumundadır (Şahin, 2022, 32).

Mekke ve Medine gibi İslam dünyası tarafından önem arz eden iki kutsal kente sahip Suudi Arabistan bu yönüyle İslam dünyası için de önemli bir ülke konumundadır (Domazeti, 2021, 1). Suudi Arabistan toprak sınırları içerisinde İslam'ın doğuş yerlerini barındırması sebebiyle özel bir gurur duygusu hissetmektedirler. Bu kutsal kentlerin koruyucusu olmaları bakımından Suudi Arabistan kendini İslam dünyası içerisinde İslamiyet'i ve İslamiyet'in getirdiği yaşam tarzını savunmakla yükümlü kılmaktadır (Efegil, 2013, 106). İslam dünyasında prestijli bir konuma sahip olan Suudi Arabistan, her yıl çok sayıda Müslümanı ülkesinde ağırlamaktadır (Achoui, 2006, 3). Öte yandan Suudi Arabistan sahip olduğu toprak büyüklüğü, ekonomi ve kendisine atfettiği İslamiyet'in koruyucusu rolü ile birçok bölgede etkinliğini genişletebilmektedir (Domazeti, 2021, 1).

Suudi Arabistan, Arap yarımadasının toplam yüzölçümünün üçte ikisini kapsamaktadır. Suudi Arabistan'ın sahip olduğu bu büyüklük ülkenin hem jeopolitik önemini artırmakta hem de yer altı kaynaklarının çeşitliliği nedeniyle ülkeye değer katmaktadır (Doğandor, 2019, 24-25). Suudi Arabistan konumu ile jeostratejik bir önem arz etmekte ve bu durumda hem bölgesel hem küresel güç mücadelesinde Suudi Arabistan'ı önemli bir aktör haline getirmektedir (Domazeti, 2021, 1).

Hem petrol hem de doğalgaz rezervleri bakımından oldukça zengin bir coğrafya olan Körfez bölgesi, Suudi Arabistan ve İran arasında bir rekabet alanı olagelmıştır. Bu rekabet yalnız Körfez bölgesiyle de sınırlı kalmamış iki ülke de Orta Doğu bölgesinde bir üstünlük kurma mücadelesi içerisine girmiştir (İnat vd., 2016, 8). Mekke ve Medine gibi İslam dininin ortaya çıktığı kentleri toprak sınırları içerisinde barındıran Suudi Arabistan, İslam dünyasında başat bir güç olma arzusu taşımaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan kendisini İslam dinini yaymakla yükümlü kılan İran İslam Cumhuriyeti'nden bir meydan okuma algılamaktadır (Bayraktar, 2020, 23).

Suudi Arabistan'ın açık denizlere erişebilmek adına Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi iki önemli güzergâhı kullanması gerekmektedir. Bu bakımdan her iki güzergâhında karşı kıyılarında bulunan ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmesi kaçınılmaz bir sonuç ortaya çıkarmaktadır (Çiçekçi, 2021, 505). Bu bağlamda Körfez bölgesinin iki önemli ülkesi Suudi Arabistan ve İran arasında yaşanan güvenlik ikileminin getirdiği sonuçlar

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

neticesinde Suudi Arabistan’ın Basra Körfezi’ndeki geçiş güzergâhı güvenliğine tehdit oluşturabilir.

Suudi Arabistan, Kızıl Deniz ile Basra Körfezi’ne kıyısı bulunması bakımından jeostratejik, petrol ihracatında önemli bir konumu bulunması bakımından jeoekonomik, Mekke ve Medine gibi kutsal kentlerine sahip olması bakımından dini anlamda öneme sahip bir ülkedir. Aynı zamanda Arap dünyası üzerinde ekonomik gücü ve siyasi konumu hasebiyle de önemli bir bölgesel güce sahiptir (Çomarlı ve Türkman, 2020, 184; Kalaycı, 2017, 108).

4.2.2. Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapı

Suudi Arabistan, Hz. Muhammed’in dünyaya geldiği Mekke şehrini topraklarında barındırması sebebiyle Müslümanlığın beşiği olarak adlandırılmaktadır. Her yıl İslam dünyasının hac ve umre ibadetlerini gerçekleştirmek için akın ettiği Suudi Arabistan Müslümanlar için önemli bir ülkedir (Özey, 2017, 578). Öte yandan halkın milli kimlik esasları yalnızca Müslüman olmaları ile kısıtlı bulunmamakta ve Suud Hanedanı’na bağlılıkları da milli kimliklerinin esasları için önem arz etmektedir (Khan, 2019, 117). Din unsuru Suud Hanedanı’nın ülke yönetimi için önemli bir meşruiyet kaynağı sağlamaktadır (Nevo, 1998, 34).

Din faktörü bir ülkede yaşayan bireylerin özel ve kolektif kimliklerini şekillendirirken aynı zamanda ulusal değerlerini de şekillendirmektedir (Khan, 2019, 118). Bu bağlamda Suudi Arabistan dış politikasında dini değerler esas alınarak İslam devletleri ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflemektedir (Diriöz, 2012, 97). Suudi Arabistan’ın kuruluşu ile İslam dini yakından bağlantılıdır (Sevinç, 2017, 171). Öte yandan İslam’a bağlı Sünni ve Hanbeli mezheplerinin alt kolunu oluşturan Vehhabilik, Suudi Arabistan devletinin resmi mezhebidir.

4.2.2.1. Vehhabilik

Vehhabiliğin kurucusu Muhammed İbni Abdülvehhab’dır. Vehabbilik temelini Hanbeli mezhebinin Selefî geleneğinden almaktadır (Akdoğan ve Kalaycı, 2014, 158). İbni Abdülvehhab, İbni Teymiye ve İbni Hanbelin selefî geleneğini geliştirerek bu geleneğe yeni bir bağlam kazandırmıştır (Akdoğan ve Kalaycı, 2014, 163). İbni Teymiye’nin sahip olduğu İslam anlayışı aynı zamanda Vehhabiliğin de temel prensiplerini oluşturmaktadır. Suudi Arabistan bu temeller üzerine kurulmuştur (Kocaoğlu, 2017, 340).

Vehhabi hareketi 1744 tarihinde İbni Suud ile İbni Abdülvehhab arasında ittifak gerçekleşmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu bağlamda Vehhabi hareketi hem siyasi hem de askeri destek elde etmeye başlamıştır (Akdoğan, Kalaycı, 2014, 166). İbni

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Abdülvehhab ve İbni Suud arasında gerçekleşen ittifak iki önemli sonuç ortaya çıkarmaktadır. Arap yarımadasının büyük bir çoğunluğunun siyasi efendisi olarak Suud Hanedanının kurulması ve eşzamanlı olarak Vehhabiliğin yayılması (Nevo, 1998, 37). Vehhabilik, bir devlet dini olarak hem devleti savunmak hem de yönetici hanedanın çıkarlarını korumak adına kullanılmıştır (Nevo, 1998, 40) Öte yandan Vehhabilik, devleti yöneten hanedanın meşruluğunu sağlayan bir araçtır (Bodur, 2003, 17). Bu ittifak neticesinde günümüzde Suudi Arabistan sınırlarının kontrolünün El Suud ailesinde bulunmasında önemli bir etkisi vardır (Sevinç, 2017, 171).

Bu ittifak, Abdülvehhab'ın dini meşruiyet iddiasına ve İbni Suud'un bu iddiaları savunmak amacıyla cihad yapmak için hazır bulunmasına dayanmaktadır (Seyedi Asl ve Şahin, 2022, 91). Bu ittifak hem Suud emirliğinin bir devlete dönüşme sürecinin ilk adımı hem de Vehhabiliğin temelini oluşturan Hanbeli mezhebinin resmi mezhep olarak bir devlet tarafından kabul görmesinin ilk örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Vehhabilik ile Suudi Arabistan birbirlerinden ayrı değerlendirilmemelidir (İğde, 2004, 355).

Ulema ve umara yani devlet adamları ile din adamları arasında gerçekleşen bu ittifak, dinin devlet yönetiminde bulunan aileye meşruluk kazandırmak ve ortak bir kimliği pekiştirmek adına bir araç olarak kullanılmasının önemli bir örneğini temsil etmektedir (Nevo, 1998, 37). İbni Suud ve İbni Abdülvehhabın görüşmelerinden iki nesilden daha kısa bir süre sonra bölgede bir imparatorluk ortaya çıkmıştır (Nevo, 1998, 38).

Vehhabilik ilk ortaya çıktığı dönemlerde kendileriyle aynı görüşü paylaşmayanları ötekileştirmiş ve onlara karşı cihad etmenin gerekliliği fikrinden hareketle etrafındaki kabileleri güç kullanma suretiyle Vehhabi yönetimi altına almıştır. Bu durum Arap siyasi kimliğinin oluşturulma girişimi olarak önem arz etmektedir. İlk Vehhabi-Suudi devletinin kuruluşu ve dini temel alan siyasal hareketler için tetikleyici bir vaka olmuştur (Bodur, 2003, 13-14).

Suudi Arabistan ulusal politikasının inşası esnasında Vehhabi din insanları önemli bir role sahip olmuşlardır. Mezhepleşme, Suudi Arabistan rejiminin devamlılığı bakımından önemli bir role sahiptir (Khan, 2019, 121). Abdülvehhab, devlet ve dinin birbirlerinden ayrılamayacağı düşüncesini benimsemektedir. Bu bağlamda dinin siyasetle desteklenmediği takdirde tehlikede olacağını, bir devletinde dine dayalı olmadan varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmektedir (Bodur, 2003, 13).

Arap yarımadasının orta kesimlerinde yer alan Necid bölgesinde ortaya çıkan Vehhabilik, Selefi ekolünün günümüzdeki en katı ve sert yorumudur. Buldukları coğrafya sebebiyle Arapların kendilerini dış dünyadan izole ettikleri bir bölge içerisinde yaşam sürdürmenin de etkisiyle oldukça tutucu ve katı geleneklere sahip olan Vehhabilik, İslam dini ile birlikte harmanlanarak gelişmiş ve günümüzdeki şeklini almıştır (Deniz, 2018, 67). Vehhabilik aşırı tutucu, sert ve tekil bir mezhep olduğundan

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

kendisi dışındaki tüm dünya görüşlerine kapalı ve kendisinden farklı olanları ötekileştiren bir düşünce sistemine sahiptir (Deniz, 2018, 69).

Vehhabilik oldukça yalın bir doktrindir. İslam’ın temellerini ve peygamberin sünnetlerini esas almaktadır. Vehhabiliğe göre, Kuran-ı Kerim’in tüm mecaz anlamlarından sıyrılarak yalın haliyle özümsemesi gerekmektedir. Yalnızca Hz. Muhammedin sözü kabul edilmeli, bunun dışında kimsenin sözü esas alınmamalıdır. Öte yandan farz namazı ibadetini yerine getirmeyenler ve zekât vermeyenler her ne sebepten olursa olsun kâfir olmaktadır (Kocaoğlu, 2017, 343-344).

1992 anayasasına göre, Suudi Arabistan siyasi sisteminin ana konumunda bulunan kral, devletin ve hükümetin başını temsil etmektedir. Anayasanın ilk maddesine göre, Suudi Arabistan İslami Arap Devletidir. Temelini Kuran-ı Kerim ve peygamber sünnetinden almaktadır. Vehhabilik Suudi Arabistan’ın resmi mezhebini temsil etmesine rağmen anayasada bununla ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır (Sevinç, 2017, 172).

Suudi Arabistan izlediği mezhepçi politika ile diğer devletlerde yaşayan ve mezhepsel olarak kendi ideolojisine yakın olan toplumları çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmaktadır (İnat vd., 2016, 8). Suudi Arabistan, siyasi ideolojisinin temelini oluşturan Vehhabiliği İslam âlemindeki toplumlara yaymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Suudi Arabistan, batılılaşmayı ve Şiiliği kendi siyasi ideolojisine bir tehdit olarak algılamaktadır (Efegil, 2013, 109).

4.2.2.2. Suudi Arabistan’ın Güvenlik Politikası

Bölgesel olarak Suudi Arabistan’ın güvenlik yaklaşımı, Körfez bölgesinde başat bir rol üstlenmek, Orta Doğu bölgesinde bir gücün yükselişe geçmesini engellemek, Arap politikalarının radikalleşmesine engel olmak ve çevresinde çıkabilecek sıcak çatışmaları engel olmaktır (Acar, 2018, 147). Aynı zamanda Suudi Arabistan savunma stratejisine önem vermekte ve bu doğrultuda iki cepheli savunma anlayışını benimsemektedir. Bu duruma göre, Suudi Arabistan hem Kızıldeniz hem de Basra Körfezi’nde meydana gelebilecek iki çatışma veya savaş durumunu da eşzamanlı olarak yönetebileceği bir strateji benimsemektedir (Domazeti, 2021, 37).

Güvenlik hususunda gerçekleştirilen yatırımlar, ordunun güçlendirilmesi ve askeri donanımlarının iyileştirilmesi Suudi Arabistan’ın dış politika araçları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan, ABD için önemli bir pazar konumunda yer almaktadır (Çomarlı ve Türkman, 2020, 185). Aynı zamanda bölgesel istikrar ve güvenlik hususlarına dış politikasında oldukça önem veren Suudi Arabistan, ABD’yi kendisine büyük bir güvenlik sağlayıcısı olarak görmektedir (Diriöz, 2012, 99). Suudi Arabistan güvenlik yapısının önemli bir unsurunu oluşturan askeri güçleri ordu, ulusal muhafızlar, hava kuvvetleri, deniz kuvvetleri ve hava savunma kuvvetleri olmak

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

üzere beş ana kola ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan, iç güvenlik ve paramiliter güçler ile küçük bir stratejik füze gücüne sahip bulunmaktadır (Cordesman ve Obaid, 2004, 2).

Suudi Arabistan iç güvenliği Ulusal Muhafız Örgütü tarafından sağlanmaktadır. Suudi Arabistan silahlı kuvvetleri gelişmiş silahlarla ve yabancı uzmanların denetimleri ile eğitim almaktadır (Arı, 2004, 95). Suudi Arabistan Ulusal Muhafız Örgütü aynı zamanda “Beyaz Ordu” olarak da adlandırılmaktadır. Bu birim kraliyet ailesinin korunması, iç güvenliğin sağlanması ve dış tehditlerden savunma hususlarından sorumludur. Aynı zamanda petrol sahalarının korunmasında faaliyet göstermektedirler (Domazeti, 2021, 37). Silahlı kuvvetler içerisinde önemli bir konuma sahip bulunan hava kuvvetleri ise en etkili ve caydırıcı birimdir. Öte yandan Suudi Arabistan istihbarat ve keşif uçaklarını da bünyesine katarak hava kuvvetlerini güçlendirmektedir (Doğan, 2020, 5).

Suudi Arabistan Basra Körfezi bölgesinde yer alan ve Sünni yönetime sahip ülkeler arasında en mühim askeri güce sahip ülkedir (Diriöz, 2012, 97). Petrol gelirleri nedeniyle yüksek kazanç elde eden Suudi Arabistan bu kazancı silahlanmak için yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Kalaycı, 2017, 108). Suudi Arabistan’ın silahlanma faaliyetlerine önem vermesi bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmakta ve aynı zamanda bölgede bir silahlanma yarışını tetikleyebilmektedir. Bu bağlamda savunma faaliyetlerine önem veren İran, bölgede rekabet içerisinde olduğu Suudi Arabistan’ın silahlanması nedeniyle kendisine yönelik bir tehdit ve risk algılamaktadır. Bu durum iki ülke arasındaki güvenlik ikilemini tetiklemektedir.

Öte yandan İran’ın nükleer faaliyetleri de Suudi Arabistan ile İran arasında güvenlik ikilemi yaratmaktadır. Bu nedenle İran’ın nükleer faaliyetlerini tehdit olarak algılayan ve güvensizlik içerisinde hisseden Suudi Arabistan da nükleer faaliyetlerine önem vermektedir.

Günümüzde dünya genelinde hâlihazırda aktif olan 440 nükleer reaktör bulunmaktadır. Nükleer silaha sahip ilk kuşak devletlerden sonra gelen yeni nesil nükleer adayları arasındaki en istikrarlı ilerlemeyi Orta Doğu devletleri gerçekleştirmiştir. Günümüzde Orta Doğu coğrafyasındaki devletler nükleer enerjinin geliştirilmesine büyük ilgi göstermektedir. Bu devletlerin nükleer enerjiye ulaşmadaki temel amaçları iki kategoriye ayrılmaktadır; ilk kategori enerji ihraç eden devletler olmakta ve bu devletler nükleer enerjiyi, ellerinde bulunan petrol ve doğalgazı yeniden yönlendirmeyi ve ekonomilerini çeşitlendirmeyi sağlamak için arzulamaktadırlar. İkinci kategorideki enerji ithal eden devletler ise nükleer enerjiyi, petrol ve doğalgaza bağımlılıktan kurtulmak için arzulamaktadırlar (Rodina, 2021, 3). Suudi Arabistan bu ilk kategoride yer almakta ve ülke ekonomisini çeşitlendirebilmek, artan elektrik talebi, prestij, cazip yatırım ortamı yaratma ve istihdamı artırma gibi nedenlerden dolayı nükleer enerjiye erişmeyi arzulamaktadır (Rodina, 2021, 5).

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Suudi Arabistan'ın nükleer enerjiyi geliştirme noktasındaki ilgisi 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Suudi Arabistan 1977 yılında Kral Abdulaziz Bilim ve Teknoloji Şehri'ni kurarak nükleer enerji konusunda ilk ciddi adımını atmıştır. 1988 yılında ise Atom Enerjisi Araştırma Enstitüsü'nü kurmuştur. 2000'li yıllara kadar nükleer çalışmalar genellikle bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan'ın nükleer faaliyetlerinin temelleri 1960'lı yıllara dayanıyor olsa da en sağlam adımlar son on yılda atılmıştır (Rodina, 2021, 1). 2016 yılının Nisan ayında Suudi Arabistan, Suudi Vizyonu 2030 olarak adlandırmış olduğu bir ulusal program yayınlamıştır (Rodina, 2021, 6). Krallık bu yayınlamış olduğu program ile sürdürülebilir kalkınmasının temel direğinin nükleer enerji programlarının olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (National Policy for the Atomic Energy Program of the Kingdom of Saudi Arabia, 14).

Suudi Arabistan'ın nükleer güce erişme arzusunun arkasında yatan nedenler sadece ekonomik ve sosyal nedenler değildir. Güvenlik problemi de bu nedenlerin arasında yer almakta ve hatta çok daha ön plana çıkmaktadır. Suudi Arabistan ile İran arasındaki gergin tarihsel ilişkilerin varlığı, Suudi Arabistan açısından İran'ın nükleer gücünün bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur (Moosavian, vd., 2022, 14). Suudi Arabistan ve İran, 1979 İran Devrimi'nin Suudi hegemonyasına meydan okumasından beri Orta Doğu'da bir liderlik mücadelesi yürütmektedir (Burkhard, vd., 2017, 10). Bu sebeple de Suudi Arabistan nükleer enerji programı, İran ile rekabet halinde olan bir olguya dönüşmüştür (Taner, 2020).

Suudi Arabistan'ın İran'ın nükleer programına ilk tepkisi, İran'ın nükleer faaliyetlerinin durdurulması çağrısında bulunan Basra Körfezi İşbirliği Konseyi şeklinde olmuştur. Suudi Arabistan, Körfez İşbirliği Konseyi üyeleriyle birlikte İran'ın nükleer programını çevresel bir tehlike olarak değerlendirmektedir (Moosavian vd., 2022, 14).

Suudi Arabistan ekonomik açıdan büyük bir zenginliğe sahip olsa da stratejik açıdan zayıf bir potansiyele sahiptir. Bu sebeple rakip olarak gördüğü İran'ın nükleer potansiyelini geliştirmesiyle birlikte Suudi Arabistan kendisine yönelik bir tehdit algılayarak durumu dengelemeye çalışmakta ve nükleer tesisler kurma çabası içerisine girmektedir (Ataman, 2011, 528).

Suudi Arabistan'ın uzun yıllardır planlamış olduğu ancak bir türlü tam anlamıyla gerçekleşemeyen somut nükleer faaliyetleri 2015 yılında İran'ın Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA) adındaki nükleer planını tamamlamasının ardından gerçekleşmeye başlamıştır. Suudi Arabistan bu gelişmeyle birlikte boş tehditler savurmak yerine, gerekli fiziksel altyapıyı inşa edip, gerekli teknolojiyi elde ederek nükleer silah üretme alanındaki gizli kapasitesine yatırım yapmaya başlamıştır (Miller ve Volpe, 2018, 27-28). Bu yatırımlar doğrudan bir nükleer silah elde etme programından ziyade enerji çeşitlendirmesi adı altında gerçekleştirilmeye başlandı. Hatta 5 Mart 2018 tarihinde Velihaht Prens Muahammed bin Salman; Suudi Arabistan nükleer silah satın almak

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

istemiyor, ama eğer İran böyle bir silah geliştirdiyse biz de en kısa sürede aynısını yapacağız, diyerek bu konudaki kararlı tutumunu ortaya koymuştur (Stewart vd., 2020, 6).

Suudi Arabistan'ın nükleer çalışmalar konusundaki kararlı tutumlarına rağmen nükleer silahları yerli olarak üretme yarışına girmesi pek mümkün değildir. Çünkü böyle bir hareket Krallığın, ABD ile stratejik bir kopuşuna sebebiyet verebilmekte, uluslararası itibarına büyük zararlar verebilmekte yahut Krallığın uluslararası aktörler tarafından büyük yaptırımlara maruz kalmasına neden olabilmektedir (Kahl, vd., 2013, 8). Ayrıca Suudi Arabistan'ın nükleer silah üreteceği tesislerin güvenliğini sağlaması sorunundan ve eğer nükleer silah üretmek isterse Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'ndan (NPT) ayrılması gerektiğinden bu durum şu an için Suudi Arabistan'a büyük maliyet oluşturacaktır. Her ne kadar İran'dan tehdit algılıyor olsa da Suudi Arabistan'ın nükleer silah üretme potansiyelinin bütün bu gerekçelerden dolayı çok zor olduğu söyleyebilmek mümkündür (Burkhard vd., 2017, 3).

Suudi Arabistan nükleer güvenliğin geliştirilmesi, nükleer terörizmle mücadele, nükleer teknolojinin barışçıl olmayan kullanımından kaynaklanan bölgesel ve uluslararası güvenlik tehditlerinden insanlığı korumak için yerel ve uluslararası düzeyde büyük çaba sarf etmektedir (National Policy for the Atomic Energy Program of the Kingdom of Saudi Arabia, 6)

4.2.2.3. Petrol

Dünyada kanıtlanmış olan ham petrol rezervlerinin %16'sına sahip Suudi Arabistan aynı zamanda dünyanın 4. en büyük doğal gaz rezervlerine de sahip bulunmaktadır. Öte yandan Suudi Arabistan, Orta Doğu bölgesinde yer alan en büyük petrol tüketicisi konumundadır. Orta Doğu ülkelerinin gelişimi için büyük önem arz eden petrol, Körfez bölgesinde yer alan ülkelerin yalnızca balıkçılık ve ticaretle alakadar olan ufak topluluklar olarak kalmamasını sağlamıştır. Petrokimya sanayi sayesinde Körfez ülkeleri kişi başı milli gelirin oldukça yüksek olduğu bir toplum haline gelmiştir (Ataman, 2011, 512).

1933 yılında Amerikalıların bölgede gerçekleştirdiği arama faaliyetleri sonucunda petrolü bulmasıyla beraber Suudi Arabistan önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir (Domazeti, 2021, 10). Petrol faaliyetleri 1923 yılında başlamış olmasına karşın ilk ticari petrol faaliyetleri 1938 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde İbn-i Suud özellikle Amerikan şirketleriyle işbirliği yapmayı tercih etmiş ve bu işbirliklerinin yönetilmesi için "California Arabian Standard Oil Company (CASOC)" kurulmuştur. Petrol üretiminin ve faaliyetlerinin zaman içerisinde artış göstermesi ile birlikte "COSAC" isminin yerini "Arabian American Oil Company (ARAMCO)" almıştır (Şeker, 2022, 123). 1980 yılında ise Suudi Arabistan şirketin tamamını almış ve "Suudi

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN DIŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

Arabistan Petrol Şirketi (Saudi Aramco)’’ kurulmuştur (Şeker, 2022, 124). Saudi Aramco günümüzde hala Suudi Arabistan’ın Ulusal Enerji Firması durumundadır (Diriöz, 2012, 98).

Suudi Arabistan topraklarında petrol faaliyetleri başlamadan önce ülkenin en mühim gelir kaynağı hac ziyaretleriye topraklarında petrol bulduktan sonra ekonomisini petrole dayalı bir şekilde belirlemektedir (Akçapa, 2019, 377). Orta Doğu ülkeleri için önemli bir faktör olan petrolün keşfedilmesi ve ticari bir unsur olarak kullanılmasıyla birlikte Körfez ülkelerinin sosyoekonomik durumunda refah artışı meydana gelmiştir. Bu bağlamda petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından Körfez bölgesinin iki önemli gücü olan Suudi Arabistan ve İran üretim faaliyetlerinden sonra bölgede daha güçlü ve önemli bir konum elde etmişlerdir (Şeker, 2022, 112).

Petrol, Suudi Arabistan’ın hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi yapısı bakımından ehemmiyet arz eden bir husus olmuştur (Diriöz, 2012, 96). Zira dış politikasında petrol gelirleri sayesinde maddi yardım ve fon sağlayabilmesi Suudi Arabistan için önemli bir faaliyet alanı oluşturmaktadır (Diriöz, 2012, 97). Öte yandan petrolden dolayı elde ettiği gelirler sayesinde dünyada ki ekonomik ve stratejik sektörlere kolayca entegre olabilmektedir. Suudi Arabistan petrol gelirlerini aynı zamanda askeri donanmasını oldukça güçlendirmek için kullanmaktadır (Efeğil, 2013, 108).

Petrol, bölge ülkelerine esasen güç sağlaması beklenen bir unsurken aynı zamanda kaos ve çatışma ortamını da tetikleyebilen bir unsurdur (Bakırtaş ve Haydaroglu, 2015, 281).

Tablo 4.1. Petrol, Çatışma ve Orta Doğu Petrollerinin Ekonomisi (Selby, 2005, 204-205)

<i>Orta Doğu Bölgesinde Petrolün Politik Ekonomisi</i>	<i>Petrol ve Çatışma</i>
Petrol, endüstriyel üretim ile kitlesel tüketici toplumlarının hareketini sağlayan ana unsurdur.	Otoriter rejimleri yaratan ve devlet gücünü pekiştiren ana faktör ve iç çatışmaların ana kaynağıdır.
Petrol, eşit bir şekilde dağıtılmamış olan yenilenemez bir enerji kaynağıdır.	Petrol zengini olan bölgelerde bu bölge devletleri arasındaki çatışmaların ana nedenidir.
Petrol, kapitalist güçlerin dış politikalarında kaygıya neden olabilecek stratejik bir varlıktır.	Kapitalist güçler ile petrol üreticileri arasındaki devletlerarası çatışmaların başlıca nedenidir.
Petrol, üretici ülkeler ve olağanüstü kar beklentisi içerisinde olan çokuluslu şirketler için endüstriyel hâkimiyet sağlama aracıdır.	
Petrol gelirleri üretici ve tüketici devletlerde ekonomik kalkınma ve devlet inşası için önemli bir girdi sağlamaktadır.	

Bir dış politika aracı olan petrolün aynı zamanda siyasi bir silah olarak da kullanılabilmesi petrol üretimi gerçekleştiren ülkelere daha çok önem verilmesine neden

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DİŞ VE GÜVENLİK... Feyzanur BAYRACI

olmuştur (Domazeti, 2021, 12). Bu nedenle hem Orta Doğu bölgesinde rekabet halinde olan hem de önemli petrol kaynaklarına sahip olan İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler önemli bir boyut kazanmaktadır.

Enerjinin üretildiği, doğal yeraltı kaynaklarına sahip ülkeler bölücü terör olayları, yerel çatışmalar, milliyetçi ayrılıkçı hareketler gibi olaylara tarih boyunca maruz kalmışlardır (Olçar, 2010, 121). Petrol zenginliği, genel anlamda Orta Doğu'da yer alan ülke rejimlerinin sürekliliğini olumlu yönde etkilemekteyken aynı zamanda bölgede yer alan devletlerarası ve ülke içinde gerçekleşen çatışmaları arttırmaktadır (Bakırtaş ve Haydaroğlu, 2015).

İran Basra Körfezi'nde başat bir rol üstlenme arzusu taşımakta ve İslam ile Şii toplumlar üzerindeki etki alanlarını genişletmeye çalışmaktadır. İran'ın Şii gruplar üzerindeki bu etkisi Suudi Arabistan içerisinde Şii azınlıkların bulunduğu doğu vilayetlerinin Suudi Arabistan için önemini arttırmaktadır. Nitekim Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı bu bölgeler aynı zamanda Suudi Arabistan petrol rezervlerinin de yoğun olduğu bölgelerdir. Dolayısıyla iki ülke arasında yaşanan güvenlik endişeleri hem Suudi Arabistan rejim güvenliğini hem de petrol ekonomisini tehlikeye sürükleyebilecektir (Bayraktar, 2020, 25-26).

5. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL BOYUTU

Çalışmanın önceki kısımlarında incelendiği üzere İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet farklı unsurlarla ve farklı boyutlarda var olagelmıştır. Bu bağlamda iki ülkenin tarihsel olarak ilişkilerinin incelenmesi, önceki bölümlerde değerlendirilen unsurlarla ilintilendirilerek ilişkilerin ne zaman yumuşayıp ne zaman gerildiğinin anlaşılması adına tarihsel boyutu ele alınmıştır.

Basra Körfezi'nin iki önemli gücü olan İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini incelerken ikili ilişkilerin dönem dönem yumuşadığını dönem dönem de gerginleştiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin daha iyi anlaşılması adına bu dönemlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Nitekim tarihin olağan seyrinde önemli ulusal ve uluslararası olayların gerçekleşmesi, Orta Doğu bölgesinde başat güç olma arzusu taşıyan her iki devlet içinde farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda yaşanan olaylar neticesinde İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet alanları ve çatışma hususları farklılaşmıştır. Bu unsurları daha iyi analiz edebilmek adına çalışmanın bu bölümünde ikili ilişkileri dönemler bağlamında inceleyerek İran ve Suudi Arabistan rekabetinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

5.1. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Dönem

20. yüzyıl, bugün Orta Doğu olarak adlandırılan bölgede ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl içerisinde önce petrolün keşfi ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve bunun üzerine yeni Arap devletlerinin kurulması Orta Doğu açısından dönüştürücü etkiler yaratmıştır. 1979 tarihli İran İslam Devrimi de 20. yüzyılda hem Orta Doğu hem de doğrudan İran siyasi tarihi açısından önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Özgürlük, eşitlik, adalet, bağımsızlık gibi sloganlarla hayat bulan İran İslam Devrimi, kendinden önce farklı zamanlarda gerçekleşen farklı toplumları ve dünya siyasi tarihini derinden etkileyen Fransız, Bolşevik ve Çin devrimlerine benzer şekilde hem bizatihi olarak İran'da hem de Orta Doğu coğrafyasında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal manada köklü değişimlere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en bariz örneğini de İran dış politikası temsil etmektedir (Gündoğan, 2011, 94). İslam Devrimi, Şah döneminde başlayan İran-ABD ortaklığını bozmuş ve Suudi Arabistan ile bölgesel işbirliğini de sona erdirmiştir. Bu devrim sonrası iki ülke ilişkilerine hâkim olan unsur çok yönlü ve ağırlaşan rekabet olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır (Ahmadian, 2018, 134).

Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkilerin anlaşılması bakımından da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi önemli bir olaydır. Zira 1979 yılından önce her iki ülke de dini liderlik hususunda bir rekabet ve çatışma içerisinde bulunmamıştır. Öte yandan bölgesel güç olma arzusu her iki ülkenin ilişkilerinde gerginlik yaratsa dahi

özellikle 1968 tarihinde İngiliz kuvvetlerinin Körfez'den çekileceğinin duyurulmasından sonra, mühim bir çatışma yaşamadan ilişkilerini sürdürmüşlerdir (Wehrey vd., 2009, 11). 1979 öncesinde her iki ülke de normal diplomatik ilişkilere sahipken 1979 tarihinde İran'da İslam Devriminin gerçekleşmesi ve İran'ın monarşiden bir İslam Cumhuriyeti'ne evrilmesi, Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinde düşmanlık ve çatışma döneminin başlamasına neden olmuştur (Bahi, 2018, 96). Nitekim İslam Devrimiyle birlikte Humeyni'nin devrim ideolojisi ve devrim ihracı politikası Körfez bölgesinde yer alan öteki ülkeler için de birer meydan okumayı temsil ederken bu meydan okumadan en çok tehdit algılayan ülke Suudi Arabistan olmuştur (Halhalli, 2014, 79).

Hazreti Muhammed'in son halefinin gaybet ettiğini bildirilen dini ve siyasi bir lider olan on ikinci imamın olduğuna inanan ve Müslüman bir mezhebe sahip olan Şiiler, Suudi Arabistan nüfusunun yaklaşık %10-15'ini oluşturmaktadır (Strobl, 2016, 549). Suudi Arabistan devletinde hâkim olan Vehhabilik bakış açısına göre Şia ve diğer mezheplere mensup insanlar ülke yönetiminin istikrarı için doğal bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu sebeptendir ki ülke içerisinde diğer mezheplere mensup olan bireyler teknik olarak ülke vatandaşlığına sahip olsa dahi teokratik olarak devletin tam bir vatandaşı olarak görülmemektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan içerisinde var olan Şii vatandaşlar ötekileştirilmekte ve esasen ülke içerisinde bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmektedir (Strobl, 2016, 550).

Suudi Arabistan için İslam Devrimiyle birlikte Şah'ın devrilmesi ve Humeyni'nin yükselmesi, kendi toprak bütünlüğü bakımından tehdit oluşturmakta ve Doğu eyaletlerinde yer alan haklarından mahrum edilmiş Şii nüfusun ayaklanma ihtimali bakımından tedirginlik yaratmaktadır (Wehrey vd., 2009, 12). Nitekim devrim ile birlikte Şiilik, İran için bir dış politika aracı haline gelmiş ve diğer ülkelerde yer alan Şii toplumların gerçek kimliklerini ön plana çıkararak haklarını aramaları hususunda cesaretlendirici bir unsur olmuştur (Yılmaz, 2021, 118). Suudi Arabistan'ın, İran'da gerçekleşen devrim sonrasında hissettiği tehdit artmış ve bu yüzden de hem bölgedeki güvenliğine hem de iç güvenliğine yönelik gelebilecek saldırı unsurlarına karşı güvenlik önlemlerini artırmıştır. İran İslam Devrimi, Suudi Arabistan'ın güvenlik elde etmek adına ABD ile yakınlaşması ve rejim ihracından algıladığı tehdit nedeniyle ABD ile silah anlaşmaları yapmasına neden olmuştur (Domazeti, 2017, 3).

Devrimle birlikte İran, komşu ülkelerdeki azınlık halinde bulunan halkları iktidardaki rejimlere son vermeye ve İran ile paralel bir sistem oluşturmaya davet etmiştir. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Doğu eyaletlerinde yoğun olarak yaşayan Şiilerin İran'dan destek alarak ayaklanmalarından endişe duymuştur (Kelkitli, 2016, 27). 1979 yılının Kasım ayında Suudi Arabistan'ın Doğu eyaletlerinde Şiiler ayaklanmaya başlamıştır. Ülke içerisinde ikinci sınıf vatandaş statüsüne sahip olmaktan şikâyet eden Şiiler, Suudi Arabistan'da şiddetli bir huzursuzluk dalgasının başlamasına neden olmuştur. Şiilerin gerçekleştirdiği ayaklanmalara karşı Suudi Arabistan güvenlik

güçleri sert müdahalelerde bulunmuştur (Jones, 2011, 44). İran'ın komşu ülkesi Suudi Arabistan'da yaşayan Şii halklar ile olan bağları üzerinden faaliyet göstermesi ve yine Şiiler üzerinden kendi nüfuzunu artırma arzusu Suudi Arabistan ile yaşadığı rekabetin çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur (Ricotta, 2016, 142).

İran'ın devrimden sonra izlediği devrim ihracı politikası ilk olarak topraklarında Şii nüfusa sahip olan Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılansa da bölgede Sünni yöneticiler tarafından yönetilen Şii çoğunluğa sahip Irak gibi ülkeler tarafından da benzer endişeler hissedilmiştir. Nitekim bu yakın tehdit algılamasının bir sonucu olarak İran ve Irak arasında devrimin hemen ardından 8 yıl sürecek bir savaş başlamıştır (Koç, 2019, 107).

5.2. 1980-1988 İran-İrak Savaşı ve Soğuk Savaş Sonrası İkili İlişkilerin Seyri

1979 İslam Devrimi öncesine bakıldığında da Irak, İran'ın dış politikasında yaşadığı zorluklardan birisi olagelmıştır. İran ile Irak arasında rekabet iki ülke içinde öneme sahip olan uzun bir sınırın paylaşılmasından ve toprak egemenliği iddialarından kaynaklanmaktadır. Öte yandan Irak nüfusunun önemli bir bölümünün Şii olması ve İran'ın Şiilerle köklü bağlarının bulunması iki ülke arasında bir rekabet unsuru oluşturmaktadır (Salamey ve Othman, 2011, 204). Irak'ta yaşayan Şiiler kendi ülkelerinde sınırın ötesinde yer alan Persleri yabancı olarak değerlendirilmektedirler (Ricotta, 2016, 142). Irak'ta Şiilerin kutsal türbelerinin bulunması ve ülke içerisinde yaşayan Şii nüfusun yüksek oranı ile bu nüfusa yönelik gerçekleştirilen baskı, İran'ın devrim ihracında Irak'ı bir hedef ülke konumuna getirmektedir (Orhan, 2019, 394). Aynı zamanda Saddam Hüseyin'in Baas ideolojisi ve Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkeyi yöneten Sünni statüsü, İran'ın 1979 devriminden kendi toprak bütünlüğüne yönelik tehdit algılamasına neden olmaktadır (Talmadge, 2013, 190).

Bu tehdit algılamaları neticesinde 22 Eylül 1980 tarihinde Saddam Hüseyin, 20. yüzyılın en uzun sürecek olan savaşını başlatmıştır. 1979 yılında devrim yaşayan İran içerisinde siyasi ve askeri zayıflıklardan yararlanmak isteyen Irak birlikleri şiddetli bir direniş ile karşı karşıya kalmıştır (Tabaar, 2019, 480). İran devrim sonrasında hem düşmanca bir uluslararası ortama hem de bölgede yerel rakiplerine karşı bir savaş vermek zorunda kalmıştır (Ehsani, 2017, 5).

Nihayetinde İran'ın devrim ihracından korku duyan ve tehdit algılayan Irak, Humeyni rejimini sonlandırma arzusuyla harekete geçmiştir. Esasen İran ve Irak arasında gerçekleşen bu savaş iki aşama olarak değerlendirilebilmektedir. İlk hamle Irak'ın işgali ile gerçekleşmiş ve 1981 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. Bu işgale istinaden İran, topraklarını geri kazanmak için karşı saldırıda bulunmuştur. 1982 yılında ise İran, kaybettiği topraklarının önemli bir kısmını geri almıştır. İkinci önemli hamle ise İran'ın Irak'tan gelen ateşkes girişimlerini reddetmesi ve Irak'ı işgal

etmesiyle gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda savaş çoğunlukla Irak topraklarında gerçekleşmiş ve iki ülke arasındaki bu savaş bölgede kanlı bir çıkmaza dönüşmüştür (Talmadge, 2013, 191).

İran ve Irak hem nüfus hem ideoloji hem de askeri kapasite bakımından Suudi Arabistan'dan daha güçlü ülkelerdir. Dolayısıyla iki devlet arasında gerçekleşen savaş bölgede güç dengesini sağlamaya çalışan Suudi Arabistan için bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Suudi Arabistan hem Irak'ı hem de İran'ı bölgede kendisine yönelik tehdit oluşturabilecek ülkeler olarak algılasa da İran ve Irak arasında gerçekleşen savaşta İran'ı yayılmacı politikalarından dolayı en tehlikeli düşmanı olarak değerlendirmiş ve Irak'ı askeri ve ekonomik olarak desteklemeyi tercih etmiştir (Koç, 2020, 205). 1980 yılında Saddam Hüseyin'in Riyad ziyareti esnasında Suudi Kralı olan Khalid bin Abdulaziz el Suud'dan ülkesine yönelik destek sözü alması Saddam Hüseyin'in cesaretlenmesine neden olmuştur (Özdemir, 2020, 59).

Suudi Arabistan ve Irak arasında gerçekleşen bu müttefiklik yalnızca bir ülkenin güçlerine yönelik değil aynı zamanda kendi güvenliklerine yönelik ortak bir tehdide karşı gerçekleştirilmiştir (Rakipoğlu, 2017, 126). İran-Irak savaşında Suudi Arabistan'ın Irak'a yardım desteğinde bulunması İran ile ikili ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Bahi, 2018, 96). İran ve Suudi Arabistan, İran-Irak Savaşı'nın gerçekleşmesinin ardından kendilerini Orta Doğu bölgesinde ve özellikle de Körfez bölgesinde nüfuz sahibi olmak için ciddi rakipler olarak algılamışlardır (Terrill, 2011, 1).

İran ve Irak arasında gerçekleşen bu savaş yalnızca bu iki ülkeyi değil aynı zamanda İslam dünyasındaki etnik ve mezhepsel çatışmaları da şiddetlendirmiştir (Özdemir, 2020, 61). İran-Irak savaşı gerçekleşirken aynı zamanda Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinde gerilime neden olan bir diğer hususta Hac meselesi olmuştur. Devrimin ardından Suudi Arabistan'da gerçekleşen hac ziyaretlerinde İranlı hacılar tarafından birtakım protestolar gerçekleştirilmiştir. 1981 yılında ABD ve İsrail'i protesto etmek amacıyla İranlı hacılar tarafından Humeyni yanlısı sloganlar eşliğinde gösteriler gerçekleştirilmiş ve 1986 yılına gelindiğinde İranlı hacıların, hac ziyaretleri sırasında silah ve patlayıcı taşımaları Suudi güvenlik güçlerinin dikkatinden kaçmamıştır (Okruhlik, 2003, 116). 1987 yılında ise Suudi Arabistan'ın uyarılarına rağmen İranlı hacılar büyük bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve hem Suudi vatandaşların hem de güvenlik güçlerinin sert tutumuyla karşı karşıya kalmışlardır (Uygur, 2012, 10). Gerçekleşen bu olaylar neticesinde Suudi güvenlik güçleri tarafından 400 İranlı hacı Mekke'de öldürülmüştür (Yılmaz, 2011, 56). Bu olay İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde yaşanan gerginliğin zirve noktasına ulaşmasına ve Suudi Arabistan'ın İran ile diplomatik ilişkilerini kesmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Suudi Arabistan hac ibadetini gerçekleştirmek için İran'dan gelen hacı sayısını sınırlamak amacıyla yıllık hac kotası oluşturmuştur. Suudi Arabistan'ın gerçekleştirdiği bu eylemlere karşın

İran üç yıl boyunca haccı boykot etmiştir (Kelkitli, 2016, 31). Hac olayları Suudi Arabistan ve İran arasında hem dini hem de siyasi ilişkileri etkilemiş ve iki ülke arasında diyalogun kopmasına neden olarak gerilimin zirveye ulaşmasına neden olmuştur.

İran-İrak savaşının başlamasından kısa bir süre sonra Basra Körfezi'nin Arap Yarımadası kıyısında yer alan Suudi Arabistan, Umman, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletler bir araya gelerek 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmuşlardır (Moghaddam, 2007, 73). Hem İran İslam Devriminin gerçekleşmesi hem de İran ve Irak arasındaki savaş hasebiyle Körfez bölgesindeki güvenlik ortamı bozulmuştur. Körfez bölgesinde yer alan ve savunma güçlerinin yeterliliği hususunda endişe taşıyan devletler bozulan bu güvenlik ortamında kendilerine yönelik bir tehdit algısı hissetmeye başlamışlardır. Körfez ülkelerinin hissettiği bu güvenlik tehdidi aynı zamanda bölge ülkelerinde yaşayan Şii nüfusla da ilintilidir.

Nitekim devrimle birlikte İran'ın Şii nüfus üzerindeki söylemlerinden dolayı ülke içerisinde yaşayan Şiilerin ayaklanmalarından endişe duyulmaktadır. Bu bağlamda İslam devrimi Körfez ülkeleri tarafından hem dış hem de bir iç tehdit olarak algılanmaktadır. Nitekim 1982 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) Genel Sekreteri Abdullah Y. Bishara, İran'ın Körfez bölgesindeki güç ve üstünlük arayışının bölgesel istikrara yönelik en büyük tehdit olarak tanımlamıştır (Aktaran Rich, 2012, 472). İran'dan algılanan bu tehditler neticesinde bir araya gelen Körfez İşbirliği Konseyi hem İran-İrak savaşının olumsuz sonuçlarına karşı koymak hem de İran tehdidine yönelik bölgede bir güvenlik yanıtı oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda konseyin kuruluşuyla birlikte Suudi Arabistan'ın İran üzerindeki baskısının yoğunlaşması amaçlanmıştır (Ali, 2018, 51). İran-İrak savaşının hemen ardından Körfez ülkeleri ise İran'dan tehdit algılamaları sebebiyle kendi aralarında bütünleşme arzusu içerisinde olmuş aynı zamanda Batı ile ilişkilerini yakın tutmaya ve işbirliği içerisinde olmaya özen göstermişlerdir (Ataman ve Demir, 2012, 5).

Suudi Arabistan ile İran arasında yumuşamaya neden olan ilk gelişme İran-İrak savaşının son bulmasıdır. 8 yıl süren ve oldukça yıpratıcı olan bu savaşta Suudi Arabistan'ın Irak'a destek vermesi İran ile olan ilişkilerinde gerilimin artmasına neden olmaktadır. Bu sebepten ötürü savaşın sona ermesi iki ülke arasında önemli bir sorunun ortadan kalkmasına ve ikili ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur (Kocatepe, 2017, 70).

Aynı zamanda 1989 yılında Humeyni'nin vefat etmesi ile birlikte İran dış politikasında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. İran'da var olan yönetimin değişmesi Suudi Arabistan ve İran arasındaki ikili ilişkilerin olumlu yönelim seyretmesine neden olmuştur. Humeyni'nin vefatının ardından Ayetullah Hamaney yüce lider ve Ekber Haşimi Rafsancani de cumhurbaşkanı seçilmiştir (Kılıç, 2020, 111).

Rafsanjani ve Hamaney, Humeyni'den farklı olarak pragmatik bir politika izleme niyeti taşımakla beraber ülke içerisinde birleştirici uluslararası anlamda da dengeleyici bir politika izlemişlerdir. Bu dönemde Rafsanjani'nin "toprak bütünlüğüne ve diğer toplumların sosyal ve dini değerlerine saygı" söylemi İran dış politika ilkelerinden birisini temsil etmektedir. Bu söylem Körfez bölgesi özelinde komşu devletlerin ve halkların aşağılanmaması ve güvensizlik hissettirilmemesine dikkat çekmektedir (Ramazani, 1992, 394).

Rafsanjani 8 yıl süren ve ağır sonuçları olan İran-İrak savaşının ardından ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri ortadan kaldırıp istikrarı sağlayarak bölge ülkeleriyle de olumlu ilişkiler içerisinde olmayı hedeflemektedir (Kılıç, 2020, 111). Humeyni döneminde devrimci bir dış politikaya sahip olan İran, Rafsanjani ile birlikte daha pragmatik, ılımlı ve statükocu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu durum İran'ın devrim ihracı politikasından büyük bir tehdit algılayan Suudi Arabistan ile ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur. Öte yandan Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası arenada bir yumuşamaya neden olmuş ve bu durum da Suudi Arabistan ile İran'ın ikili ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımıştır (Çomarlı, 2020, 52).

Bu dönemde hem Humeyni'nin vefat etmesi hem İran-İrak savaşının sona ermesi hem de Soğuk Savaş'ın son bulması, Suudi Arabistan ile İran arasındaki gerilimin azalmasına ve ikili ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur.

Öte yandan 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi de İran ve Suudi Arabistan ilişkileri için önemli bir noktayı temsil etmektedir. İran'ın 1980-1988 yıllarında Irak ile yaşadığı savaşta Irak'a karşı taarruza geçmesi sonucunda ABD, Irak'a destek sağlamış ve Irak'ın silahlanmasını görmezden gelmiştir. Bu durum sonucunda cesaret bulan Saddam Hüseyin, İran'la yaşadığı savaş esnasında Kuveyt'ten aldığı borçların silinme talebine Kuveyt'ten olumlu bir yanıt alamamasını ve Kuveyt'le tarihsel bir bağ içerisinde olduklarını ileri sürerek Kuveyt'i işgal etmiştir (Öztürk, 2010, 2). Saddam Hüseyin, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmeye başlamış ve 28 Ağustos tarihinde Kuveyt'i Irak'ın bir eyaleti olduğunu açıklamıştır (Ayhan, 2009, 14). Kuveyt'i işgal ederek Körfez bölgesinde yayılcı bir tutum sergileyen Irak, Suudi Arabistan açısından İran'la gerçekleştirdiği savaşta bir müttefik olarak değerlendirilirken Kuveyt işgaliyle beraber bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Suudi Arabistan, Saddam Hüseyin'den kendi toprak bütünlüğüne yönelik algıladığı tehdit nedeniyle ABD'den askeri destek talebinde bulunmuştur. Nitekim ABD'de hem kara hem de hava kuvvetlerini Suudi Arabistan'ın güvenliğini korumak adına ülkede konuşlandırmış ve deniz kuvvetlerini Basra Körfezi'ne yönlendirmiştir. Suudi Arabistan Irak'ın bölgede yalnız kalarak zayıf düşürülmesini bir dış politika hedefi haline getirmiş ve bu tutumuyla hem bölgesel anlamda hem de küresel anlamda konumunu korumayı hedeflemiştir (Akdoğan, 2017, 55).

1990 yılında Kuveyt'in işgal edilmesi ile birlikte Irak ortak bir tehdit haline gelmiş ve İran, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerindeki konumunu iyileştirmiştir (Allison, 2010, 6). 1991 yılının sonlarında, Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu ziyaretle Tahran ve Riyad arasında sorunların çözümüne yönelik anlaşma sağlanmış gibi görünse de iki ülke arasındaki köklü rekabet sürmeye devam etmiştir (Allison, 2010, 5). Nitekim iki ülke arasında aynı yılın Mart ayında gerçekleştirilen bir başka ziyarette, İran'ın Hac ziyaretlerine katılımının yenilenmesi hususu görüşülmüştür. Hac meselesi, iki ülke arasında gerilimin zirveye tırmanmasının ardından yapılan ilk uzlaşma girişimini temsil etmektedir. Zira hac meselesinde anlaşmaya varmak, diğer ehemmiyet içeren bölgesel güvenlik gibi hususlara nazaran daha kolay görülmektedir (Amiri vd., 2011, 682).

1997 tarihinde Suudi Veliyaht Prens Abdullah, Tahran'da gerçekleşen İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesine katılmıştır. Gerçekleştirilen bu ziyaret, 1979 tarihinden sonra Suudi Arabistan'ın en üst düzey yetkilisinin İran'a ziyareti olması hasebiyle iki ülkenin ilişkilerinin boyutu açısından önem arz etmektedir. Suudi Arabistan'ın bu olumlu yaklaşımına karşılık olarak İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, 1999 tarihinde Suudi Arabistan'a iade-i ziyaret gerçekleştirerek Veliyaht Prens Abdullah ile görüşmüştür. Bu görüşmede yine İranlı bir liderin İslam devriminden sonra gerçekleştirdiği ilk ziyareti olması hasebiyle önem arz etmektedir (Ali, 2018, 52). Suudi Arabistan ile İran 1997,1998, 1999 ve 2000 yılının başlarına kadar ikili ilişkilerini istikrarlı bir şekilde geliştirmişlerdir (Cordesman ve Burke, 2001, 4).

2001 yılına kadar zaman zaman inişli çıkışlı olan ikili ilişkiler son yıllarında her ne kadar ılımlı ve gelişim gösteren bir boyut kazanmışsa da 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör faaliyeti ikili ilişkilerin seyrinin değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 terör saldırıları İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin anlaşılması için önem arz etmektedir.

5.3. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Sonrası İkili İlişkiler

Kendi toprakları içerisinde çok uzun yıllardır herhangi bir saldırıya uğramayan Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül 2001 tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir terör saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Saatler 08.55'i gösterdiğinde bir yolcu uçağı New York'ta yer alan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerinden birisine çarpmış ve ardından 09.05'de bir başka yolcu uçağı da diğer kuleye çarpmıştır (Polat, 2006, 36). 2001 yılında ABD'ye yönelik gerçekleştirilen bu terör saldırıları İran ve Suudi Arabistan ilişkileri önemli bir dönemi temsil etmekle beraber, ABD ve Suudi Arabistan ilişkileri ile ABD ve İran ilişkileri özelinde de önem arz etmektedir. Bu dönemde

yaşanan olaylar iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Saddam Hüseyin'in devrilmesi Körfez bölgesindeki güç dengelerinin bozulmasına ve özellikle de bölgede Şii ve Sünni çatışmasının şiddetlenmesine neden olmuştur (Özev, 2016, 92). 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinin ardından İran, hem silahlanma faaliyetlerini artırmış hem de güvenlik politikalarının seyrinde birtakım değişikliklere yönelmiştir. Zira İran'ın izlediği güvenlik politikasının temel felsefesini oluşturan caydırıcılık bu dönemde hala baki olmakla beraber İran, başta ABD tarafından olmak üzere, bölgede oluşabilecek herhangi bir tehdit durumunda kendi toprak bütünlüğüne, ulusal egemenliğine veya nükleer tesislerine yönelik gelebilecek olan muhtemel bir saldırı esnasında misliyle karşılık verebilme yönünde bir strateji belirlemiştir (Yıldırım, 2015, 346).

11 Eylül saldırıları ABD'nin Orta Doğu bölgesi özelinde saldırgan bir tutum sergilemesine yol açmıştır. George W. Bush tarafından Irak ve İran "şer eksenii" olarak tanımlanmış ve Irak bölgede tehdit oluşturan bir ülke olarak lanse edilmiştir (Allison, 2010, 5). Irak, ABD için El-Kaide ile bağlantısı olan, kitle imha silahlarını elinde bulunduran, Birleşmiş Milletler kararlarına uyum göstermeyen ve özellikle de hem Orta Doğu bölgesi hem de dünya düzeni için tehdit teşkil etmesi nedenleriyle kontrol altında olması gereken bir ülke olarak değerlendirilmiştir (Güldalı, 2009, 75). ABD ve Suudi Arabistan ilişkileri özelinde ise 11 Eylül 2001 saldırıları bir dönüm noktasını temsil etmektedir. ABD ile Suudi Arabistan arasında Humeyni'nin vefat etmesi ve Soğuk Savaş döneminin sona erdiği zamandan 2001 tarihine kadar ılımlı ilerleyen ilişkilerin seyri aniden bozulmuştur. Şüphesiz bu durumun en önemli nedenlerinden birisi bu terör faaliyetlerini gerçekleştiren El-Kaide lideri olan Üsâme bin Ladin ve saldırganların birçoğunun Suudi Arabistan vatandaşı olmasından kaynaklanmaktadır (Bölme ve Rıdha, 2019, 465). Bu durum terörü desteklediği gerekçesiyle Suudi Arabistan'ın zan altında kalarak suçlanması sonucunu ortaya çıkarmış ve yaşanan bu terör saldırısı sonrasında Suudi Arabistan üzerinde uluslararası bir baskı oluşmasına neden olmuştur (Ataman ve Kuşçu, 2012, 18). ABD'nin 11 Eylül'de gerçekleştirilen terör saldırılarının incelenmesi hususunda oluşturduğu soruşturma komisyonu, Suudi Arabistan'ın veya ülke içerisindeki üst düzey yetkililerin ülkeye yönelik bu terör saldırısını gerçekleştiren El-Kaide örgütüne mali olarak destek verip vermediği konusu üzerinde hassasiyetle durmuştur (Bölme ve Rıdha, 2019, 465). Aynı zamanda İslam dininin bölge özelinde farklı yorumlarının bulunması nedeniyle yaşanan çatışmalar da 11 Eylül saldırılarından hemen sonra tekrar hararetlenmiştir (Ataman ve Kuşçu, 2012, 18).

Bu durum 2003 yılında Bush yönetiminin Irak'ı işgal etmesine neden olmuştur. Gerçekleşen bu işgal neticesinde Saddam Hüseyin devrilmiş ve işgal bölgede büyük yankılar uyandırmıştır. Saddam Hüseyin ile birlikte Baas rejiminin de devrilmesi ülkede kaos ortamının hâkim olmasına ve bölgede güç dengelerinin alt üst olmasına ve

otorite boşluğu oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan Irak'ın bu durumu Suudi Arabistan ve İran arasında yeni bir rekabet zemini yaratmış ve Suudi Arabistan'ın, İran'ın nükleer faaliyetlerinden, füze kullanım kabiliyetlerinin gelişmesinden ve Irak'ta Şii rejimi hâkimiyeti olasılıklarından dolayı tehdit algılamasına neden olmuştur (Allison, 2010, 5). Bu bağlamda Bush yönetiminin Orta Doğu bölgesine yönelik izlediği politikanın bir sonucu olarak Körfez bölgesinde ki güç dengeleri değişmiş, Irak bir çatışma alanına dönüşerek Suudi Arabistan ve İran arasındaki Şii Sünni gerilimini tırmandırmış bu durum da iki ülke arasında ki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. İki ülke tarafından da algılanan tehdit ve belirsizlik unsurları nedeniyle Suudi Arabistan ve İran arasındaki güvenlik ikilemini oldukça yoğunlaştırmıştır.

ABD'nin 2001 saldırılarından sonra gerçekleştirmiş olduğu müdahaleler İran ve Suudi Arabistan için önem arz etmektedir. Nitekim ABD tarafından 2001 yılında gerçekleştirilen Afganistan müdahalesi ile Taliban rejiminin sonu gelmiş ve ardından 2003 yılında Irak müdahalesiyle Baas rejimi de son bulmuştur. İran için tehdit arz eden Taliban ve Baas rejimlerinin son bulması İran'ın bölge özelinde daha güvenli hissetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Baas rejiminin yıkılması Irak'ta faaliyet gösteren Şii siyasi hareketlerle güçlü bağları bulunan İran için siyasi nüfuzunu artırmasının önünü açmıştır. Nitekim Şiiilerin Irak'ta yönetime gelmesiyle İran ile Irak ilişkilerinin iyileşmiş ve bu durum Suudi Arabistan'ın endişelendirerek tehdit altında hissetmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan, ileriye yönelik "Şii Arap" bir yönetimin kurulması ve böyle bir yönetimin Sünnilerin dışlanmasına neden olarak ötekileştirilmesi hususunda kaygılarını derinleştirmiştir (Kocatepe, 2017, 72). Bu bağlamda ABD'ye yönelik gerçekleştirilen 2001 saldırıları ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında farklılık meydana getirmiş ve bu durum Orta Doğu bölgesinde rejimlerin yıkılmasına ve dinamiklerin değişmesine neden olmuştur. Özellikle bölgenin en önemli üç gücünden birisi olan Irak'ın kendi iç sorunlarıyla alakadar olmak adına kendi içine çekilmesi İran ve Suudi Arabistan'ı direkt olarak karşı karşıya bırakmıştır. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında gerçekleşen ABD'nin Irak müdahalesinin sonuçları, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri için önem arz etmekte ve ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır.

Bu dönemde yaşanan olaylar iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Saddam Hüseyin'in devrilmesi Körfez bölgesindeki güç dengelerinin bozulmasına ve özellikle de bölgede Şii ve Sünni çatışmasının şiddetlenmesine neden olmuştur (Özev, 2016, 92).

2 Ocak 2016 tarihinde Şii Suudi din adamı Şeyh Nimr Bakır el-Nimr'in idam edilmesi ve Tahran'daki Suudi büyükelçiliğinin protestocular tarafından karşı hamle olarak basılmasının ardından İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olmuştur (Houghton, 2022, 125). Şeyh Nimr'in idam edilmesinin Suudi Arabistan içerisinde özellikle Doğu Eyaletlerinde yoğun olarak yaşayan Şii

nüfusun çıkardığı huzursuzluğun arka planında yer alan İran'a bir mesaj niteliğinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Aynı zamanda Krallık toprakları içerisinde Şii muhaliflere ve gerçekleştireceği rejim karşıtı eylemlere müsamaha gösterilmeyeceği mesajını taşımaktadır (Karim, 2017, 80). Şeyh Nimr'in ölümü Suudi Arabistan içerisinde yaşayan Şiilerin özgürleşme hareketlerine bir saldırı olarak algılanmakla beraber Suudi Arabistan'ın Şii nüfusuna yönelik ayrımcılıkları devam etmekte ve Şii nüfusu Suudi Arabistan'ın iç istikrarı için tehdit oluşturmaktadır (Ricotta, 2016, 147).

2010 yılında patlak veren Arap Baharı süreci de ikili ilişkiler açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir. İkili ilişkilerin rekabet boyutunu artıran bu süreç çalışmanın ana konusunu oluşturduğu için sonraki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu aşamada öncelikle iki ülke ilişkilerinde geçmişten bugüne rekabet konusu olan başlıkların kısaca ele alınması faydalı olacaktır.

6. GEÇMİŞTEN BUGÜNE İKİLİ İLİŞKİLERDEKİ REKABET ALANLARI: KÖRFEZ'DE LİDERLİK YARIŞI

Değerlendirildiği üzere İran ve Suudi Arabistan arasında tarihsel süreç içerisinde ikili ilişkilerin dönem dönem yumuşadığını dönem dönem ise rekabet unsurları nedeniyle gerildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda iki ülke hem jeopolitik hem ideolojik hem mezhepsel hem de güvenlik endişeleri nedeniyle güç rekabeti içerisinde olmuşlardır. Her iki ülkede Körfez Bölgesinde başat bir rol üstlenmek için liderlik yarışı vermektedir. Bu nedenle İran ve Suudi Arabistan arasında jeopolitik, mezhepsel ve güvenlik arayışından kaynaklı güç rekabetini değerlendirmek adına rekabet unsurlarını ve alanlarını incelemek önem arz etmektedir.

Suudi Arabistan, Körfez bölgesinin istikrarı ve güvenliğine odaklanan siyasi bir anlayışa sahip olmakla beraber Sünni Müslüman monarşi tarafından yönetilen bir ülkeden; İran, hem Arap hem de Sünni olmayan bir ülkedir. Nitekim bu faktörler iki ülke arasında bir rekabet unsuru haline gelmekte ve İran'ın hem Suudi Arabistan ile hem de diğer Körfez ülkeleri ile etkileşiminde önemli bir yer tutmaktadır (Terrill, 2011, 1-2). Her iki ülkede birbirine zıt dünya görüşlerine sahip bulunmakla beraber İran, Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanmakta ve devrimi ihraç etme ideali taşımakta, Suudi Arabistan ise Vehhabiliği bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır (Guzansky, 2015, 64). Tüm bu farklılıklar değerlendirildiğinde İran ve Suudi Arabistan arasında hem ideolojik hem de mezhepsel olarak süregelen bir rekabetten söz etmek mümkündür.

Öte yandan iki ülke arasında jeolojik rekabet söz konusu olduğunda Şii jeopolitiği özellikle dikkat çekmekte ve bu durum Suudi Arabistan'ı bölge özelinde oldukça huzursuz etmektedir. Bu bağlamda İran'ın Şiiliği bir dış politika aracı olarak ihraç etmesi ve Şii topluluklar üzerinde olan etkinliği; Suudi Arabistan'ın kendi topraklarında yoğun bir Şii nüfusa sahip olması ve İran'ın Körfez bölgesinde sahip olabileceği Şii hâkimiyeti ile karışıklık yaratabilme yetisi hasebiyle her ne kadar mezhepsel bir rekabet olarak değerlendirilebilse de esasen jeopolitik bir rekabetten söz etmek mümkündür. Aynı zamanda Basra Körfezi'nin iki kıyıdaş ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan Körfez'de sahip oldukları stratejik konumları nedeniyle de rekabet içerisinde bulunmaktadır.

Suudi Arabistan, İran'ı stratejik bir rakip, ideolojik bir hasım ve İslam âleminin liderliği için kendisine bir rakip olarak değerlendirmektedir (Bianco, 2020, 97). İran ile Suudi Arabistan arasında ortaya çıkan rekabetin kökenleri, modern Orta Doğu bölgesinin şekillenmesinde de önemli etkileri bulunan ideolojik ve jeopolitik anlaşmazlıklara dayanmaktadır (Guzansky, 2015, 64). Öte yandan İran ve Suudi Arabistan arasında süregelen rekabetin bölgesel güvenliğe etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda Orta Doğu'nun bölgesel siyasetinin anlaşılması için İran ve

Suudi Arabistan arasındaki rekabetin değerlendirilmesi de bilhassa önem arz etmektedir (Gause, 2014, 1).

Orta Doğu bölgesindeki yer alan Arap ülkeleri İran'ı kendilerine yönelik bir güvenlik tehdidi olarak algılamaktadırlar. Bu tehdit algılaması İran'ın sahip olduğu toprak büyüklüğü, beşeri gücü, askeri gücü ve bu gücü destekleyen uzun menzilli füzelere sahip olması, bölgede hegemon bir güce sahip olma arzusu gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak Körfez ülkeleri İran tehdidi karşısında ABD ile askeri ilişkiler içerisinde bulunmaya meyletmişlerdir (Nuruzzaman, 2012, 547).

Bölgede İran'dan en çok tehdit algılayan ülke Suudi Arabistan'dır. Özellikle İran'ın gerçekleştirdiği nükleer çalışmalar Suudi Arabistan tarafından bir tehdit olarak algılanmakta ve bu durum iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin derinleşmesine neden olmaktadır. Suudi Arabistan, İran'dan algıladığı belirsizlik ve tehdit sonucu bölgede nükleer silahlanmayı durdurmak yerine nükleer enerji elde etmeye yönelik hamleler gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda Suudi Arabistan silah alımını büyük oranda artırmak gayesi taşırken İran'da balistik füze programını geliştirmek adına faaliyetlerini artırmıştır (Ahmadian, 2018, 135). Bu durum iki ülke arasında güvenlik ikileminin ortaya çıkardığı bir durum olmakla beraber Orta Doğu bölgesi özelinde de güvenlik ikilemini tetiklemektedir. Savunma harcamalarında meydana gelen artışlar ve silahlanma yarışı Orta Doğu bölgesinde ki güvenliği daha da istikrarsızlaştırmaktadır (Bahi, 2018, 97).

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin nedenlerinin de birbirleri ile etkileşim içerisinde hatta iç içe unsurlar olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim mezhepsel rekabet jeopolitik rekabeti, jeopolitik rekabette güvenlik unsurlarını tehdit etmesi nedeniyle güç rekabetini tetikleyebilmektedir. Nitekim İran'ın jeopolitik olarak rekabet içerisinde bulunduğu Suudi Arabistan'a karşı avantaj sağlayabilmek adına hem nükleer faaliyetlerine hız vermesi hem de Şii unsurları kullanarak milis kuvvetlerini güçlendirmesi; Suudi Arabistan'ın ise İran'ı dengelemek adına silah kapasitesini artırarak savunma kuvvetlerini güçlendirmesi iki ülke arasındaki rekabet alanlarının iç içe geçtiğini gösteren önemli bir örnektir. İki ülke arasında ki rekabet alanları güvenlik kaygılarını tetiklediği için İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemi gitgide derinleşmektedir (Acar, 2022, 198). Bu bağlamda iki ülkenin hangi alanlarda rekabet içerisinde bulunduğunu incelemek çalışmanın anlaşılması için önem arz etmektedir.

6.1. Jeopolitik Rekabet

İran ve Suudi Arabistan arasında ki ilişkilerin şekillenmesinde İran'ın jeopolitik konumu her zaman önemli bir unsur olmuştur. İran, jeopolitik olarak Avrupa ve Asya arasında yer almaktadır. Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta ve Güney Asya'yı birbirine

bağlaması hasebiyle İslam dünyasının kavşak noktasında yer almaktadır. Bu nedenle İran, bölgede yer alan öteki topluluklarla etnik, dini, kültürel, siyasi ve tarihi bir bağa sahiptir ve bu bağ ülkeye önemli bir konum kazandırmaktadır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 213).

Suudi Arabistan ise sahip olduğu petrol rezervleri bakımından Orta Doğu bölgesinde önemli bir konuma sahiptir ve dünyanın en zengin ülkelerinden bir tanesidir. Hem dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %17'sine sahip olması hem de petrol ve doğalgaz üretiminde dünyada ilk sıralarda yer alması nedeniyle Suudi Arabistan, yalnızca Körfez bölgesinde değil tüm dünyada önemli bir konuma sahiptir (Lüleci, 2015, 194). Sahip olduğu jeopolitik kaynaklar nedeniyle uluslararası arenada diğer devletlerin ve aktörlerin odak noktasında yer almakta ve bu durumun bir neticesi olarak da büyük güçlerin bölgeye yönelik politikalarında, giriştikleri güç mücadelelerinde merkezi bir rol oynamaktadır. Suudi Arabistan'ın Amerikan yanlısı bir tutum benimsemesi hem ülke içerisinde çatışma zemini hazırlamakta hem de bölgede yer alan diğer ülkeler için bir risk oluşturmaktadır (Lüleci, 2015, 193).

Enerji sektöründen elde ettiği gelirler ile beslenen Suudi Arabistan, 297 milyar varil petrol rezervine sahip bulunmaktadır. Dünya petrolünün yaklaşık %22'si ile %25'ine Suudi Arabistan'ın sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte ülkede 6 trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Bu miktar tüm dünya rezervinin %3-4'ünü oluşturmakla birlikte İran'ın sahip olduğu rezervlerden daha düşüktür (DEİK, 2022, 2). İran ve Suudi Arabistan, petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından oldukça büyük zenginlikleri barındıran Körfez bölgesinin başat gücü olmak için güç mücadelesi içerisinde. Bu mücadele İran ve Suudi Arabistan arasında ki jeopolitik rekabetin bir örneğini temsil etmektedir (İnat vd., 2016, 8).

İran coğrafi konumu itibari ile Türk ve İslam dünyasının kalpgâhı konumundadır (Cavadbeyli, 2019, 13). Bu bağlamda jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan İran kendisini Körfez bölgesinin geleceğini tayin edebilecek tek güç olarak görmektedir. Körfez bölgesinde üstünlük elde etme arzusu İran'ın dış politikasını belirleyen önemli bir özelliktir (Efegil, 2012, 55). Hürmüz Boğazı da İran'ı jeopolitik olarak önemli kılan bir başka husustur. Orta Doğu petrolünün çıkış kapısı konumunda bulunan Hürmüz Boğazının denetimini elinde bulunduran İran'ın stratejik önemini yadsımak imkânsızdır (Rigiderakhshan, 2020, 398).

Önemli enerji kaynaklarına sahip ve petrolün çıkış kapısını kapattığı anda küresel ekonomide dengeleri sarsabilecek olan İran sahip olduğu bu jeostratejik avantajı kullanarak Suudi Arabistan'a karşı üstünlük sağlayabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Suudi Arabistan'ın açık denizlere erişebilmek adına Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi iki önemli güzergâhı kullanması gerekmektedir. Bu bakımdan her iki güzergâhında karşı kıyılarında bulunan ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmesi kaçınılmaz bir sonuç ortaya çıkarmaktadır (Çiçekçi, 2021, 505).

İran ve Suudi Arabistan arasında var olan jeopolitik gerginliğin bir diğer nedeni esasen güvenlik algılamalarındaki farklılıklardan ve dolayısıyla da iki ülkenin de güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde ki güvenliği ABD ile olan ilişkiler ağı aracılığıyla sağlarken, İran için güvenlik yalnızca bölgede yer alan devletler tarafından sağlanmalıdır (Mabon vd., 2021, 67). İran, Körfez bölgesinin güvenliğine yönelik daima söz sahibi olma gayesi içerisinde olan bir ülke olarak eski zamanlardan bu yana bölgeye yönelik değişmeyen güvenlik politikaları benimsemiştir. İran, bölgede yer alan öteki devletler ile kendi güvenliğini Körfez’de ki komşu devletler ile iş birliği içerisinde olarak coğrafi anlamda bir bütünlük sağlanmasını hedeflemektedir (Koç, 2019, 193).

Özellikle Arap Baharı sürecinde Orta Doğu bölgesinde yaşanan olaylar, İran ve Suudi Arabistan arasındaki jeopolitik rekabetin de artmasına neden olmuştur. Nitekim bölgede ortaya çıkan güç boşlukları nedeniyle iki ülke arasında yıllardır süregelen rekabet alanları derinleşerek jeopolitik rekabet alanları belirginleşmiştir (Acar, 2022, 209). Zira Arap Baharı ile birlikte İran ve Suudi Arabistan arasında ki jeopolitik rekabetin en önemli örneğini Körfez bölgesinde jeopolitik öneme sahip olan ve stratejik bir konumda bulunan Bahreyn ve Suriye oluşturmaktadır (Kocatepe, 85, 2017).

Bu bağlamda Körfez bölgesinin iki önemli ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan jeopolitik rekabet, Suudi Arabistan’ın Basra Körfezi’ndeki geçiş güzergâhı güvenliğine tehdit oluşturma ihtimali dâhilinde tehdit algılamasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle de İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan jeopolitik rekabetin belirsizlik ve tehdit unsurlarını taşımasıyla nedeniyle iki ülke arasında güvenlik ikilemi tetiklenmektedir.

6.2. Mezhepsel Rekabet

İran topraklarında %90-95 oranında Şii, %5-10 oranında ise Sünni nüfus yaşamaktadır. Aynı zamanda nüfusunun küçük bir bölümü Zerdüşt, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Sert bir anayasaya sahip olan İran anayasasının 12. ve 177. Maddelerine göre İran’ın resmi dini İslam’dır. Aynı maddeler gereğince İran’ın resmi mezhebi de Caferi-i İsmâ’âşeriyye’dir ve bu hükümler değiştirilemezdir (Kılınç, 2008, 921). İslam’ın merkezi konumunda bulunan Suudi Arabistan ise kozmopolit bir nüfus yapısına sahiptir. Ülke nüfusunun yaklaşık %90’ını Araplar %10’unu ise Asya ve Afrika halkları oluşturmaktadır (Lüleci, 2015, 194). Suudi Arabistan ise anayasasının ilk maddesine göre, İslami Arap Devletidir. Temelini Kuran-ı Kerim ve peygamber sünnetinden almakta ve resmi mezhebini anayasada yer alması da Vehhabilik oluşturmaktadır (Sevinç, 2017, 172).

Hem İran hem Suudi Arabistan İslam dinini benimsemiş olsa dahi Körfez bölgesinin iki önemli gücü mezhepsel olarak çatışma yaşamaktadır. Bu durumun

nedeni, Suudi Arabistan'ın devlet dini olarak Vehhabiliği, İran'ın ise Şiiliği benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim her iki ülkede İslam çatısı altında kendi inancını yayma arzusu içerisinde bulunmakta ve bu durumda iki ülkenin birbirinden tehdit algılamasına neden olmaktadır. Suudi Arabistan'ın resmi dini olan Vehhabiliğe göre, İslam'ın tek kaynağını Kuran-ı Kerim ve Peygamberin sünneti oluşturmaktadır. Bu, kıyas edilemez ve zaman içerisinde meydana gelen gelişmelerle yeniden yorumlanamaz bir durumdur. Aynı zamanda Vehhabilik, Vehhabilik inancına mensup olmayan herkesi kâfir saymaktadır. Bu bağlamda 1979 yılında İslam Devrimi ile birlikte Şiiliği devletin resmi dini olarak kabul eden İran, Suudi Arabistan tarafından İslam'dan sapan bir toplum olarak değerlendirilmekte ve bu durum iki ülke arasında mezhepsel bir çatışma alanı oluşturmaktadır. Her iki ülkede kendisini İslam'ın sözcüsü olarak görmekte ve kendi mezheplerini diğer toplumlara yayma arzusu taşımaktadır. Özellikle İran'ın bölgesel güç elde etme arzusu ile diğer toplumlarda ki Şii nüfusunu kullanarak aktif bir dış politika benimsemesi Suudi Arabistan için endişe uyandırmakta ve tehdit altında hissetmesine neden olmaktadır (Yılmaz, 2011, 54).

İran ve Suudi Arabistan arasında hangi ülkenin ümmet adına fikir beyan etmesi ve ümmete liderlik etmesi hususunda gerçekleşen tartışmalar iki ülkenin mezhepsel çatışmasını artırmaktadır (Ahmed ve Akbarzadeh, 2021, 81). Zira İran kendisini Müslüman âleminin en önde gelen temel Şii gücü olarak görürken, Suudi Arabistan kendisini Sünni Müslümanların temel savunucusu olarak görmektedir (Nuruzzaman, 2012, 543). Aynı zamanda Suudiler, benimsedikleri Vehhabi inançlarına atıfta bulunarak Şii inancını bu minvalde de bu inancın ana savunucusu olan İran'ı İslam dininin bir sapması olarak değerlendirerek bu inancın dindar taraflarında yer alanları mürted olarak kınamışlardır (Heiden ve Krijger, 2018, 13).

İran'ın sahip olduğu bölgesel statüsü ve izlediği dış politika, Orta Doğu bölgesinde yer alan diğer devletlerdeki Şii ve Sünni ilişkileri bağlamında da öneme sahiptir. Sünni yönetimlere sahip olan Arap devletleri ve bilhassa Suudi Arabistan, İran tarafından bir meydan okuma algılanmaktadır (Luomi, 2008, 4).

İran İslam Devriminden sonra İslam'ın Şii mezhebinin bölgede önemli bir konuma sahip olan İran'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkması Sünni bir yönetime sahip olan Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Bu tehdit İran İslam Devriminden sonra bariz bir biçimde şiddetlenmiştir. Hem devrimle birlikte Ayetullah Humeyni'nin Şiiliği ihraç etme politikası hem de bölgede diğer ülkelerde yaşamlarını sürdüren Şii azınlıkların haklarını koruma söylemi Suudi Arabistan'ın temel endişesini oluşturmaktadır. Nitekim petrol zengini doğu eyaletlerinde yoğunluklu olarak Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan bu gölgedeki Şiiilerin İran'ın devrim ihracının etkisiyle ayaklanabileceği ve toprak bütünlüğüne zarar verebilme olasılığından endişe duyarak bir tehdit algısı hissetmektedir (Huwaidin, 2015, 72).

Bu durumda her iki ülkede yalnızca aynı mezheplere sahip buldukları toplumlar dışında var olan ve farklı kimliklere sahip olan toplumlar üzerinde de söz sahibi olarak güçlerini kullanabilmek adına “şiileştirme” ve “vehhabileştirme” politikaları izlemektedir. Bu durum iki ülkenin mezhepsel rekabetini artırmakta ve bir çatışmaya dönüşmesine sebebiyet verebilmektedir (Kocatepe, 2017, 75).

6.2.1. Şii-Vehhabi Çatışması

Esasen çok eskilere dayanan Selefi-Şii çatışmaları zaman içerisinde Selefilğin en sert kolunu oluşturan Vehhabiliği benimseyen Suudi Arabistan ile Şiiliği devletinin resmi dini olarak benimseyen İran arasında Vehhabi-Şii çatışması olarak tezahür etmiştir. Vehhabiliğin, Selefilğin bir uzantısı olması hasebiyle Suudi Arabistan ve İran arasında mezhepsel rekabetin ikili ilişkilerin tarihi boyunca var olageldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Selefi Şii çatışmasının günümüzde ki versiyonu olan Vehhabi-Şii çatışmasının temelleri 1800’lü yıllara dayanmaktadır (Deniz, 2018, 75).

Sünniliğin Vehhabi mezhebini benimseyen Suudi Arabistan ile Şiiliği devletinin resmi mezhebi olarak benimseyen İran arasında yaşanan mezhepsel gerilim iki ülke arasındaki rekabet alanlarından yalnızca bir tanesini temsil etmektedir (Bahi, 2018, 96). Şiiiler ve Vehhabiler arasındaki bu rekabet alanı iki ülke arasında hem bölgesel liderlik hem de İslam dünyasında esas söz sahibi olarak İslam dünyasının da liderliğini elde etme arzusuna dayanmaktadır (Ekşi, 2017, 144).

Vehhabilik, Şiiiliği algılama biçimi nedeniyle Şiiilerin gerçekleştirdiği eylemleri şirk olarak değerlendirmekte ve bu durum iki ülkenin ilişkilerinde husumet yaratmaktadır. Özellikle Şiiilerin gerçekleştirdiği aşure kutlamaları, adak yahut dilek dilemek amacıyla gerçekleştirilen türbe ve mezarlık ziyaretleri Vehhabiler tarafından şirk olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Şiiiler, Suudi Arabistan tarafından hem toplumsal hem siyasi hem de dini manada ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirilmektedir (Lüleci, 2015, 211).

Suudi Arabistan’ın Şiiileri kâfir olarak değerlendirmesinin yanı sıra Şiiileri devlet ideolojisine yönelik birer düşman ve ülke içerisindeki istikrara ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Arap ülkelerinde Şiiilerin azınlık olarak bulunduğu toplumlarda bu durum genellikle azınlık ve çoğunluk arasında ortaya çıkan güç mücadelesi nedeniyle bir çatışma alanı yaratmaktadır (Luomi, 2008, 4).

Bu bağlamda Roe’nun, bir grubun kendi kimliğini güvende tutmak için gerçekleştirdiği eylemlerin diğer gruplarda tepkiye neden olması neticesinde her iki grupta da meydana gelen güvensizlik hissinin bir toplumsal güvenlik ikilemi yarattığını savından yola çıkarak Suudi Arabistan’ın Şiiiler üzerinden tehdit algılaması ve güvensizlik endişesi nedeniyle Şii-Vehhabi çatışmasının bir toplumsal güvenlik ikilemi yarattığını söylemek mümkündür (Roe, 2005, 73).

İslam'ın iki farklı yorumunu benimsemiş olmaları hasebiyle Suudi Arabistan ve İran birbirlerine karşı güvensizlik ve tehdit algılamaktadır. Bu durum Körfezin iki önemli gücü olan Suudi Arabistan ve İran'a doğal bir çatışma zemini hazırlamaktadır. Bu bağlamda her iki ülkenin de bu güvensizlik kaygısı nedeniyle sosyolojik psikolojilerinden hareketle dış politikalarını şekillendirdiklerini söylemek mümkündür. İki ülkede sahip oldukları inanç esasları ile ötekenden tehdit algılamakta bu tehdit ise Orta Doğu bölgesinde İran'ın Şiiliği Suudi Arabistan'ın ise Vehhabiliği ihraç ederek üstünlük sağlayabileceğinden kaynaklanmaktadır. İnanç farklılıkları iki ülkenin güç mücadelesini derinleştirmekte ve toplumsal güvenlik ikilemine neden olmaktadır (Çapar ve Koç, 2022, 25).

İslam'ın en kutsal iki şehri olan Mekke ve Medine'yi topraklarında barındıran Suudi Arabistan kendisini bu şehirlerin ve dolayısıyla da İslam'ın koruyucusu olarak ilan etmektedir. Suudi Arabistan'ın bu tutumuna karşı İran, özellikle 1979 yılında gerçekleştirdiği İslam Devrimi sonrasında bu durumu kabul etmemekle birlikte dış politikasında devrim ihracı politikasıyla hareket ederek meydan okumaktadır. Suudi Arabistan İran'ın devrim ihracı politikası ile birlikte Şiiliği teşvik etmesini Suudi monarşisi için bir tehdit olarak algılamaktadır (Ejaz, 2018, 3). İran ve Suudi Arabistan arasındaki bu çatışma 1980-1988 yılında gerçekleşen İran-İrak savaşında, 2003 yılında ABD işgali yaşayan Irak'ta ve 2011 yılında tüm bölgeyi etkisi altına alan Arap Baharı ile Suriye ve Yemen'de tezahür etmiştir (Ejaz, 2018, 4). Bu bağlamda iki ülke arasında yaşanan mezhepsel rekabetin Suriye ve Yemen üzerinden devam etmesi iki ülkenin yaşadığı güvenlik ikileminin Arap Baharı ile derinleşerek devam ettiğinin önemli bir örneğini temsil etmektedir.

Bu aşamaya kadar İran ve Suudi Arabistan'ı Körfez bölgesinde liderlik yarışında rekabete sokan hususlar ele alınmıştır. Çalışmanın bir sonraki başlığında öncelikle 2010 Arap Baharı sürecinin İran ve Suudi Arabistan'da nasıl karşılık bulduğu irdelenecektir. Ardından bu sürecin iki ülke arasındaki rekabeti nasıl etkilediği İran ve Suudi Arabistan'ın nüfuz sahibi olduğu Yemen, Bahreyn, Suriye gibi süreçten etkilenen ülkeler üzerinden analiz edilecektir.

6.3. Büyük Güçlerin İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Etkisi

İran ve Suudi Arabistan, buldukları coğrafya üzerinde bölgesel bir güç olabilmek için sürekli bir rekabet hali içerisinde. Bu iki ülke, aralarındaki rekabette bir adım avantajlı konuma geçebilmek adına yalnızca doğrudan birbirlerine rakip olmamakta, Yemen, Suriye gibi üçüncü aktörler üzerinde politikalar geliştirerek dolaylı yoldan da birbirleriyle rekabet içerisine girmektedirler.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bu rekabet bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Ancak, bu rekabet doğrultusunda inşa edilen küresel bir rekabet sahası da

bulunmaktadır. Bu küresel rekabet sahasını oluşturan aktörler ise bir tarafta ABD ve İsrail diğer tarafta ise Rusya ve Çin gibi aktörlerdir. Bu büyük aktörler yalnızca İran ve Suudi Arabistan üzerinden değil, dünyanın birçok ülke ve bölgesi üzerinden rekabet inşa etmektedirler. Büyük güçlerin Orta Doğu'daki devletler üzerinden birbirleriyle rekabet haline girilmesi yalnızca 21. Yüzyıla ait bir olay olmamakla birlikte, geçmiş dönemlerde de sıklıkla yaşanan bir durum haline gelmiştir. 6 Ağustos 1957 tarihinde meydana gelen Suriye Krizi bu duruma verilebilecek en somut örneklerden birisidir (Baş, 2012, 96). Sovyetler Birliği tarafından 1957 yılında Suriye'ye devasa boyutta askeri ve ekonomik destek sağlamış ve yapılan bu destek Suriye'ye komşu olan ülkeler nezdinde endişe ile karşılanmıştır. Özellikle Türkiye bu durumdan büyük bir tehdit algılamış ve Suriye sınırlarına asker ve mühimmat yığmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmenin ardından dönemin SSCB lideri Nikita Krusçev, Türkiye'nin bu hamlesini eleştirmiş ve üstü kapalı olarak tehdit etmiştir. Krusçev'in bu tutumunun ardından ise ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin yanında olduğunu belirterek, olası bir Rus saldırısında olaya doğrudan müdahil olacaklarını açıklamıştır (Şahin Yılmaz, 2019, 125-126). Böylece, yerel anlamda sorunları bulunan iki ülkenin ihtilafına, bölgede önemli çıkar alanları bulunan iki büyük güç dâhil olarak mahalli olarak başlayan bir sorun çok kısa bir sürede küresel bir nitelik kazanmıştır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet mücadelesi de tıpkı Suriye Krizi'nde olduğu gibi sürekli olarak büyük güçlerin müdahalesi ile şekillenmektedir.

Suudi Arabistan, kurulduğu ilk günden bu yana Batı dünyası ile olumlu ilişkiler geliştirmiş, özellikle Soğuk Savaş döneminde hem Komünizm karşıtı bir politika uygulamış hem de Orta Doğu'daki komünist ülkelere karşı Batı bloğunda yer almıştır (Domazeti, 2017, 2). Suudi Arabistan'ın Batılı ülkeler ile yakın ilişkiler geliştirmesinin birçok nedeni bulunsa da en önemli neden iç ve dış güvenlik endişesi olmuştur. Yani en temelde, yer altı kaynakları sayesinde olağanüstü zenginlikler sahip olan Suudi Arabistan, bu zenginliğin tam tersi olacak şekilde askeri açıdan oldukça zayıftır ve bu sebeple de kendi varlığını idame ettirebilmek adına Batı ile işbirliği içerisinde olmayı tercih etmiştir. İran ise Suudi Arabistan'ın tam aksine Batı'yla kurduğu ilişkilerde mesafeli bir tutum sergilemiş ve Rusya, Çin gibi Batı dışı Büyük Güçler ile olumlu ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Suudi Arabistan ile İran'ın dış politika tercihleri konusundaki bu farklılaşması, iki ülke arasındaki ihtilafların yalnızca bölgesel bir boyutta kalmayıp, küresel bir nitelik de kazanmasını neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu dünyasından tartışmasız bir şekilde galip olarak ayrılan ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu konumunu korumaya çalışmaktadır. Özellikle Orta Doğu'da elde ettiği nüfuzu kaybetmemek, ABD için büyük önem teşkil etmektedir. Çünkü Orta Doğu sahip olduğu stratejik hammadde kaynakları ve sahip olduğu jeopolitik konumu itibarıyla ABD için oldukça stratejik bir mahiyete sahiptir. Bu sebeple de ABD, İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabetin ilk

günlerinden beri olaya devamlı müdahil olarak Suudi Arabistan lehine politikalar geliştirmiştir. Suudi Arabistan ise İran'ı bölgede dengelemek amacıyla ABD'nin bu politikalarına daima olumlu gözle bakmıştır (Reyhanoğulları ve Özgen, 2023, 116). Fakat ilerleyen yıllarda İran'ın nükleer silahlar konusunda şeffaf açıklamalarda bulunmasıyla birlikte ABD'nin İran politikalarının yumuşamaya başlaması, Mart 2022 tarihinde Suudi Arabistan'ın petrol tesislerinin bombalanması olayında Suudiler ABD'den İran'a yaptırım uygulamasını beklerken ABD'nin sessiz kalması gibi olaylar ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur (İran ve Suudi Arabistan, 14.03.2023). Aynı zamanda 2022 yılında düzenlenen OPEC toplantısında ABD, Rusya'yı dengelemek amacıyla Suudi Arabistan'a petrol üretimini arttırmalarını tavsiye etmesine rağmen Suudi Arabistan'ın petrol üretimini kısıtlama yoluna gitmesi gibi olaylar Suudi Arabistan ile ABD ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuş ve İran Suudi Arabistan rekabetinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur (İran-Suudi Arabistan, 07.04.2023).

ABD-Suudi Arabistan ilişkileri karşılıklı bir kazan-kazan stratejisi temelinde kurulmuştur. Ancak bu karşılıklı kazanma stratejisinde ABD'nin daima kazanıp, Suudi Arabistan'ın özellikle 2020 yılına doğru kaybetmeye başlamasıyla Suudi Arabistan, dış politikasını çok aktörlü bir konuma getirmek amacıyla yeni ortaklar arama yoluna gitmeye başlamıştır. Bu sebeple zaten ABD'yi birçok alanda dengelemeye çalışan Çin ve Rusya, Suudi Arabistan'ın ilk yakınlaştığı ülkeler olmuştur. İran zaten hâlihazırda bu iki büyük güç ile yakın ilişkiler geliştirdiği için Suudi Arabistan-İran rekabeti de bu yeni gelişmeyle boyut değiştirmeye başlamıştır (Acar, 2022, 207). Dünyanın en büyük enerji ithalatçısı olan Çin, ABD'den boşalan bu boşluğu doldurmak için hemen harekete geçerek bölgedeki istikrarsızlığı sonlandırmaya çalışmıştır. ABD seçimleri esnasında Suudi Arabistan'ı dışlanmış ülke konumuna getirmekte tehdit eden Joe Biden'ın ABD başkanı seçilmesiyle birlikte 2022 yılının Aralık ayında Suudi Arabistan ile Çin kapsamlı bir stratejik ortaklık antlaşması imzalamıştır (İran ve Suudi Arabistan, 14.03.2023). Bu tarihten itibaren İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabette daha etkin olan büyük güç Çin olmaya başlamıştır. Çin'in bölgede etkin olmaya başlamasının ardından Suudi Arabistan ile İran arasındaki güvensizliği sonlandırmak amacıyla bir takım diplomatik faaliyetlere girişmiş ve nihayetinde 10 Mart 2023 tarihinde Çin'in başkenti Pekin'de Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkiler tekrardan tesis edilmiştir (Caner, 2023, 1).

Çin'in 2013 yılında başlattığı Kuşak ve Yol Girişimi, dünya politikasında Çin'in daha aktif bir rol almasına neden olmaya başlamıştır. 2023 yılında Suudi Arabistan ve İran arasındaki arabuluculuk rolü de Kuşak ve Yol Girişimi'nin Orta Doğu ayağının kuvvetlenmesine neden olmuştur. Geçmiş dönemlerde bölgede daha hâkim olan ABD'nin bencil bir pragmatik dış politika takip etmesine nazaran Çin, özellikle ekonomik açıdan karşılıklı kazanımın daha ön planda olduğu bir politikayı tercih ederek

bölgedeki nüfuzunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Çin'in bölgede kazandığı bu nüfuz, 2022 yılının şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'yla kuvvet kaybı yaşayan Rusya'nın da Orta Doğu'da nüfuz kazanmasına neden olmaktadır. Çünkü Rusya, Ukrayna ile olan Savaşı'nda bir nevi Batı ile mücadele etmekte ve bu mücadelede de en büyük desteği Çin'den almaktadır. Dolayısıyla Çin'in elde ettiği güç kazanımı, zaten Orta Doğu bölgesinde Soğuk Savaş döneminden beri kalan Rus nüfuzunun Çin'e paralel olarak güçlenmesine neden olmaktadır (Athari ve Ejaz, 2020, 57).

7. ARAP BAHARI

Arap Baharı ile Orta Doğu bölgesi yeni bir döneme girerek birçok değişim yaşamıştır. Yaşanan bu değişimlerin anlaşılması, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri için önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde Arap Baharı süreci ve Orta Doğu ülkelerindeki etkileri aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı algılamaları ve Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi ülkeler üzerinden güvenlik ikilemlerinin derinleşmesi ele alınmaktadır.

7.1. Arap Baharı

Demokrasi, esasen tüm milletler tarafından arzulanan evrensel bir olgu olagelmıştır. Buradan hareketle birçok yönetim farklı şekillerde de olsa demokratik olma iddiası taşımaktadır. Nihai olarak yönetimlerin meşruiyeti demokrasiye dayanmaktadır (Tuygan, 2011, 151). Nitekim Arap toplumları da demokratik bir potansiyel taşımakta ve demokrasiyi kendi bünyelerinde barındırabilmek için çaba sarf etmektedirler. Bu bağlamda birçok Arap halkı bağımsızlıklarını elde ettikten sonra farklı şekillerde de olsa özgürlük, adalet, eşitlik gibi değerlere ulaşmayı hedeflemektedirler (Özdemir, 2017, 12).

Orta Doğu bölgesinde yaşanan ve demokratik olmayan diktatör yönetimleri devirmek adına kitlesel halk hareketleri gerçekleşmiş ve bölge dinamikleri değişerek yeni bir dönem başlamıştır (Paksoy vd., 2013, 170). 2010 yılının son aylarında ve 2011 yılının başlarından bu yana Orta Doğu bölgesinde yer alan Arap ülkelerinde birbirini etkileyen ve önemli yerel, bölgesel, küresel etkilere neden olan stratejik değişiklikler meydana gelmiştir (Ma'oz, 2016, 352).

İlk olarak 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta meydana gelen iktidar karşıtı protestolar ve eylemler, 2011 yılında öncelikle Libya, Suriye ve Mısır başta olmak üzere Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Lübnan ve Yemen gibi birçok Arap ülkesine sıçramış ve bu ülkelerde de halk ayaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Arap dünyasında gerçekleşen bu olaylar siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe "Arap Baharı" (Arab Spring) olarak adlandırılmaktadır (Paksoy vd., 2013, 170). Amerikalı bir siyaset bilimci olan Marc Lynch, ilk defa Foreign Policy dergisinde Arap coğrafyasında meydana gelen ayaklanmaları tanımlamak üzere "Arap Baharı" ifadesini kullanmıştır (Sayın, 2019, 104). Öte yandan isyanların Arap Baharı olarak adlandırılmasında Arap coğrafyasında yer alan devletlerde meydana gelmesi ve gerçekleşen isyanlar neticesinde Arap devletlerinde yeni bir dönemin başlayacağı düşüncesi etkili olmuştur (Deniz, 2013, 67).

Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu bölgesinde genellikle egemenlik, ideoloji, toprak, kimlik gibi hususlarda çeşitli anlaşmazlıklar ve çatışmalar tetiklenmiştir. Bu

çatışmalar her ne kadar asimetrik, öngörülemeyen, düşük yoğunluklu veyahut konvansiyonel olarak karşı konulması imkânsız olmayan çatışmalar yaratsa bile Arap coğrafyasında yer alan devletleri derinden etkilemektedir (Akpınar, 2015, 252). Arap Baharının bölge ülkeleri üzerinde yarattığı duygular birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Ayaklanmalar, baskıcı ve otoriter rejim ve yöneticilere karşı hayal kırıklığı, öfke ve düşmanlık duyguları içermektedir. İsyan eden tüm toplumların talepleri ise özgürlük, eşit haklar, adalet ve demokrasidir (Ma'oz, 2016, 353). Bu taleplerden hareketle gerçekleşen Arap Baharı, etkili olduğu ülkelerde rejimlerin zayıflaması veya düşmesine neden olmuş ve bu durumda bölge özelinde otorite boşluğunun ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Ortaya çıkan bu boşlukla birlikte bölgesel güçler arasındaki mezhepsel anlaşmazlıklar, çatışmalar ve rekabetler daha da derinleşmiştir (Akpınar, 2015, 252).

Orta Doğu bölgesinde ortaya çıkan bu halk hareketleri neticesinde yeni bir düzen arayışı vuku bulmuştur. Nitekim bu düzen arayışı bölgede yeni sorun ve konuların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir (Cicioğlu ve Miş, 2013, 1). Arap Baharı sürecinde daha da önem kazanan işsizlik, demokrasi, güvenlik ve enerji güvenliği gibi hususlar ilk olarak bölgesel daha sonra da küresel anlamda diğer ülkeleri etkisi altına almaktadır (Evcan, 2021, 313).

Arap dünyasında meydana gelen bu isyanlar aslında Arap toplumlarının baskılanmışlık hissiyle birlikte diktatör rejimlerden duyduğu rahatsızlık ile birleşmiş ve 21. Yüzyılda patlak vermiştir. Her ne kadar olayların ilk ortaya çıkış biçimi incelendiğinde yaşam standartlarından memnuniyetsizlik ve öfke gibi unsurlar etkili olsa da Arap ayaklanmalarının bölgede hızla yayılmasının şüphesiz birçok nedeni bulunmaktadır (Köchler, 2014, 366).

Arap Baharının ortaya çıkış sürecini etkileyen bir takım nedenler bulunmaktadır. Bu nedenleri ekonomik, siyasi, kültürel ve teknolojik nedenler olarak sıralamak mümkündür. Enflasyon, yaşam koşullarının zorluğu, yolsuzluk, konut sorunu, gıda erişim sıkıntısı ve petrol fiyatlarında meydana gelen artış ve azalışlar ekonomik nedenler arasında yer almaktadır (Buzkıran ve Kutbay, 2013, 150). Demokrasiden yoksun yönetimlerin diktatör tutumları, bireysel özgürlüklerin kısıtlı olması (Paksoy vd., 2013, 178), liderlerin yaşam boyu iktidar olma arzusu, demokratikleşememe sorunu, halkın seçim sürecine etkin bir şekilde katılmıyor oluşu, bürokratik yapılanmanın yetersizliği gibi etkenler Arap Baharını tetikleyen siyasi nedenlerdir (Aydın, 2014, 61-62). İşsizlik sorunu, yoksulluk, sosyal adaletin sağlanmaması, demokratik toplumlara karşı duyulan özenme, haksızlık, temel hak ve hürriyetlerden yoksunluk, yolsuzluk ve rüşvet gibi sebepler de kültürel nedenler arasında yer almaktadır (Karaatlı, 2015, 230-231).

Öte yandan teknolojik gelişmeler beraberinde Arap toplumlarındaki gençler dünyayı daha yakından tanıma fırsatı bulmuş ve bu durumun bir sonucu olarak da kendi

toplumlarının eksik ve haksız yönlerini görerek toplumlarını geliştirme ve yaşam standartlarını Batılı ülkelerde ki gibi yükseltme arzusu içerisinde olmuşlardır (Karaatlı, 2015, 228). Aynı zamanda internet, telefon, televizyon gibi teknolojik iletişim araçlarının yaygınlaşması Arap ayaklanmalarının kitlesel bir harekete dönüşmesinde önemli rol oynamıştır (Karaatlı, 2015, 229). Nitekim sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanan gençler birçok Arap ülkesinde meydana gelen protestoların ilk toplanma alanını temsil etmektedir.

Dabashi'nin ileri sürdüğü gibi Arap Baharı bölgenin jeopolitiğinin DNA'sını değiştirmiştir (Aktaran Gabsi, 2022, 3). Bu bağlamda 28 Aralık 2010 tarihinde Cezayir'de 12 Ocak 2011 tarihinde Lübnan'da, 14 Ocak tarihinde Ürdün'de, 17 Ocak tarihinde Moritanya, Sudan ve Umman'da, 18 Ocak tarihinde Yemen'de, 21 Ocak tarihinde Suudi Arabistan'da, 25 Ocak tarihinde Mısır'da, 26 Ocak tarihinde Suriye'de, 28 Ocak tarihinde Cibuti'de, 30 Ocak tarihinde Fas'ta, 10 Şubat tarihinde Irak'ta, 14 Şubat tarihinde Bahreyn ve İran'da, 17 Şubat tarihinde Libya'da, 18 Şubat'ta ise Kuveyt'te protesto ve yürüyüşler başlamıştır (Göçer ve Çınar, 2015, 55).

Arap Baharı ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle de farklılık arz etmektedir. Nitekim her ülkenin kendi iç dinamiğine bağlı olarak ülkelere farklı sirayet etmiştir. Arap Baharının bölgesel olarak ilk ortaya çıkardığı etki istikrarsızlık, kaos ve belirsizlik ortamının bölgede hızla yayılmasıdır. Bu bağlamda Arap Baharı döneminde bölge ülkelerinin birbirlerini algılama biçimleri ve bölgesel güç dinamiklerine olan algıları radikal değişimler göstermiştir (Oğuzlu, 2011, 13). Arap Baharı, Tunus'ta meydana gelen olaylar sonucunda seçimlere gidilmesine neden olurken, Libya'da şiddetli çatışmalara, Suriye'de ise yıllarca sürececek olan bir iç savaşa sebebiyet vermiştir (Doğanyılmaz Duman, 2020, 313).

Arap Baharı sürecinin her ülkede farklı sonuçlar ortaya çıkarmasından yola çıkarak, tek bir ülkeyi model almanın, rejim ithal etmenin yahut rejim ihraç etmenin pek mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda her ülke kendine has bir tarihsel geçmişe, farklı rejimlere ve toplumsal yapıya, siyasi kurumlara, farklı politikalara ve farklı tehdit algılarına sahiptir (Doster, 2013, 57).

7.1.1. Tunus

Fransa'nın sömürgesinde olan Tunus, Habib Burgiba önderliğinde 1934 tarihinde "Yeni Düstur Partisi" hareketi doğrultusunda Fransa'ya karşı bir bağımsızlık mücadelesi içerisinde olmuş ve sonrasında Tunus ile Fransa arasında imzalanan anlaşma ile Tunus bağımsızlığını elde etmiştir (Dursun, 2017, 109).

1956 tarihinde bağımsızlığını kazanan Tunus'ta cumhuriyet ilan edilmiş ve ardından Tunus'un ilk cumhurbaşkanı Habib Burgiba olmuştur. Burgiba Tunus'u 1987 tarihine kadar olan süreçte "tek adam ve tek parti" anlayışı doğrultusunda yönetmiştir

(Koçak, 2012, 24). Burgiba'nın döneminde Tunus'ta muhalefet partilere izin verilmesine karşın tek partinin hakimiyetine dayalı bir sistem bulunmaktadır. Bu sebeple Tunus'ta var olan sistemi "hegemonik tek parti" olarak adlandırmak mümkündür (Arslan, 2011, 51).

1987 tarihinde Burgiba, sağlık sorunları yaşadığı ve yaşlandığı gerekçeleri ileri sürülerek kansız bir müdahale sonucu cumhurbaşkanlığı görevinden alınmıştır (Diriöz, 2011, 81). Habib Burgiba'nın tıbbi olarak yetersiz olduğu ve cumhurbaşkanlığı görevlerini yerine getiremeyeceğini bildiren resmi bir tıbbi rapor hazırlanmıştır (Heng, 2013, 2).

Burgiba'nın ardından göreve dönemin başbakanı olan Zeynel Abidin Bin Ali gelmiştir. Bin Ali Tunus'un ikinci cumhurbaşkanı olarak 23 yıl görevde kalmıştır. Anayasayı bir cumhurbaşkanının art arda üç dönem görev yapmasına izin verecek şekilde değiştiren Bin Ali 1999, 2004 ve 2009'da seçimlerinde çok yüksek marjlarla yeniden seçilmiştir. Bin Ali'nin yönetiminde bulunduğu süreç içerisinde, Tunus istikrarlı bir ekonomik büyüme içerisinde olmuş, kadın hakları hususunda başarılı adımlar atmış ve ekonomik reformlara önem verilmiştir. Fakat hızla artan genç nüfus arasındaki işsizlik oranı oldukça yükselmiş ve Tunus'un iç kesimlerinin büyük bir kısmı yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Heng, 2013, 3). Aynı zamanda Bin Ali'nin yönetimi sık sık insan haklarının ihlal edilmesi, din özgürlüğünün engellenmesi, muhalefete yönelik sert tutum ve baskı, basın özgürlüğünün olmaması gibi sebeplerle farklı ülkelerde yer alan insan hakları kuruluşları tarafından eleştirilmiştir. Nitekim 21. yüzyılın şafağında Bin Ali, dünyadaki en baskıcı rejimlerden birinin lideri olarak kabul edilmektedir (Arslan, 2011, 61).

Tunus, Orta Doğu ve Kuzey Afrika topraklarının kavşak noktası konumunda bulunmakta ve bu durum Tunus'un jeopolitik ve jeostratejik önemini artırmaktadır. Nitekim Tunus toprakları içerisinde başlayan protestoların kısa süre içerisinde diğer Arap ülkelerine de hızlı bir şekilde yayılmasının nedeni de Tunus'un sahip olduğu bu konum ile ilintilidir (Sayın, 2019, 106).

Arap Baharının tetikleyici niteliğinde sayılan ilk bireysel ayaklanma Tunus'un Sidi Bouzid kentinde Tarek el-Tayeb Mohamed Bouazizi adında Tunuslu bir genç tarafından gerçekleştirilmiştir (Ayhan, 2012, 75). Muhammed Bouazizi, üniversite mezunu fakat iş bulamadığı için geçimini seyyar satıcılık yaparak kazanmaya çalışan Tunuslu bir gençtir (Tonay, 2021, 54). 17 Aralık 2010 tarihinde Bouazizi'nin tezgâhına yetkililer tarafından el konulmuş ve iddialara göre Fedia Hamdi isimli bir belediye polisi, olay yerinde toplanan kalabalığın önünde Bouazizi'nin yüzüne tokat atmıştır. Bouazizi, her ne kadar geçim kaynağını oluşturan tezgâhının iadesi için yetkili makamlara başvurursa da bir sonuca varamamıştır (Bouazizi, 2011). Arap Baharı'nın trajik sembolü haline gelen genç Tunuslu Muhammed Bouazizi, kendisiyle alay eden ve

aşağılayan yerel yetkililer tarafından arabasına el konulmasını protesto etmek için kendisini valilik binası önünde ateşe vermiştir (Salamey, 2015, 115).

Bouazizi 4 Ocak 2011 tarihinde yaşamını yitirmiştir. Bouazizi'nin gerçekleştirdiği bu eylem sonrasında ilk olarak Sidi Bouzid kentinde sonrasında Tunus'un öteki kentlerinde protesto ve eylemler yapılmaya başlanılmıştır (Koçak, 2012, 28). Süreç içerisinde iktidar karşıtı bir hal alan protestolar artmış ve Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Henüz protestolar Orta Doğu bölgesinde yer alan ülkelere sıçramadan ve Arap Baharı tabiri kullanılmadan önce Tunus'ta meydana gelen bu halk ayaklanmaları Tunus ile özdeşleşen yasemin çiçeğinden ilham alınarak "Yasemin Devrimi" olarak adlandırılmaktadır (Koçak, 2012, 24) (Doğanyılmaz Duman, 2020, 313). Bu bağlamda Tunus topraklarında gerçekleşen Yasemin Devrimi, otoriter yönetimlere sahip olan ülkelerin demokratikleşmesi hususunda yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir (Yüksel ve Bingöl, 2013, 311).

Gösteriler başlangıçta yüksek işsizlikle ilgili kitlesel hoşnutsuzluktan kaynaklanıyor gibi görünse de, hızla Bin Ali rejimine karşı benzeri görülmemiş bir halk meydan okumasına dönüştü. (Saidin, 2018, 70). Tunus bağlamında Arap Baharının gerçekleşmesinin nedenlerinin temelinde ekonomik zorluklar olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak Orta Doğu bölgesinde büyük bir yankı uyandıran bu sürecin yalnızca ekonomik nedenlere dayandırmak yeterli olmayacaktır. Bu nedenle esasen var olan rejimin otoriter yapısından kaynaklanan bir takım sorunların da Arap Baharının nedenleri arasında yer almaktadır (Evcan, 2021, 319).

Bouazizi kendini yakarak gerçekleştirdiği intihar eyleminin öncesinde annesine bir not bırakmış ve "Yolcuyum, inşallah bu yolculuk birçok şeyi değiştirecek" şeklinde bir ibareyi ardında bırakmıştır (Aktaran Birdane, 2017, 88). Gerçekten de Bouazizi'nin bireysel olarak başlattığı bu eylemlerin ardı arkası kesilmemiş ve hem bölgesel hem küresel anlamda büyük yankı uyandırmıştır. 2010 yılında ilk olarak bireysel bir protesto olarak başlayan ve gitgide şiddetini artıran iktidar karşıtı eylemler neticesinde Bin Ali görevini bırakmak zorunda kalmıştır (Koçak, 2012, 24).

Tunus'ta gerçekleşen bu ayaklanmalar neticesinde tek parti ve tek adam anlayışını benimseyen otokratik bir rejiminden, çok partili ve serbest seçimlerin yapıldığı demokratik bir rejime geçiş için adımlar atılmıştır (Dursun, 2017, 119). Her ne kadar çatışma süreçleri ve iç karışıklıklar devam etse de Tunus'ta aktörler arasında uzlaşma gerçekleşmiş ve otoriter bir rejime sahip olan Tunus için demokrasinin inşası süreci başlamıştır (Mercan ve Klavuz, 2017, 88).

Tunus'ta gerçekleşen bu olaylar neticesinde Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle bir "difüzyon etkisi" gerçekleşmiş ve Tunus halkının yönetimi devirirken büyük bedeller ödememesi ile ülke yönetimine karşı olan memnuniyetsizlikleri Mısır için cesaret kaynağı olmuştur (Bekaroğlu ve Kurt, 2015, 24).

7.1.2. Mısır

Tunus'ta yaşanan Yasemin Devrimi 2011 yılında Mısır'da yaşanan halk ayaklanması için ilham kaynağı teşkil etmiştir. Mısır'da ayaklanmalar 25 Ocak 2011 tarihinde Tahrir meydanında hükümet karşıtı protestolar ve eylemler ile başlamıştır (Saidin, 2018, 74). Halkın ayaklanma nedenleri ve talepleri Arap Baharının ortaya çıkış sürecinin nedenleriyle benzerlik göstermektedir. Ekonomik problemler, polisin aşırı ve orantısız güç kullanımı, işsizlik ve yolsuzluk gibi sebepler ilk etapta Mısır'da meydana gelen ayaklanmaların arkasında yer alan temel nedenlerdir (Keskin, 2016, 593).

Mısır'da gerçekleştirilen protestoların sloganları, ekmek, özgürlük, insan onuru ve adalet gibi hususlarda çeşitlilik göstermektedir. Öte yandan Mısır'da ki rejim meşruiyetten yoksun bir konumda ve halkın karar alma süreçlerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Güvenlik güçleri ve özellikle polis, halka yönelik kötü muamele uygulamaktadır (Syed, 2014, 76). Tüm bu unsurlara baskı, yolsuzluk, standart altı bir eğitim ve işsizlik de eklenince Tunus'ta gerçekleşen olaylardan ilham alan Mısır halkı için ayaklanma kaçınılmaz bir son olmuştur.

Mısır, 1882, 1919, 1952, 1977 ve 2011 tarihlerinde birçok ayaklanma ile karşı karşıya kalmış olmasına rağmen 25 Ocakta gerçekleşen devrim öteki ayaklanmalardan farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda bu devrimi diğerlerinden ayırt eden en belirgin özellik 18 gün boyunca çok sayıda protestocunun eylemlere katılım sağlamasıdır. Ülke genelinde devrime katılan protestocu sayısının 15 milyona ulaştığı düşünülmektedir (Shahin 2012, 47-48). David Cortright, bu devrimi "insanlık tarihindeki en büyük kitlesel sivil direniş taşkınlıklarından biri" olarak değerlendirmektedir (Revolution, 2011).

Ayaklanmanın 3. Günü olan 28 Ocak tarihinde Mısır'da protestolara katılım sağlayan halk sayısı oldukça artmış ve bu durum şiddet olayları ile bir dizi ölümü de beraberinde getirmiştir. Mısır için bu tarih "öfke cuması" veya "öfke günü" olarak adlandırılmaktadır (Mabon, 2013, 1845). Mısır'da protestolar aniden başlamasına rağmen, 25 Ocak devrimi ne kendiliğinden ortaya çıkan ne de planlanmış bir devrimdir. Aksine, 2000 ve 2011 yılları arasında gelişen, yapısal başarısızlıktan, artan siyasi hoşnutsuzluktan, düzensiz protestolardan ve güçlü bir reform arzusundan kaynaklanan kümülatif bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Shahin 2012, 49).

Hüsni Mübarek Mısır'da 1981 ile 2011 tarihleri arasında başkan olarak görev yapmıştır ve bu dönemde Ulusal Demokrat Parti iktidar partisi olarak 2005 yılında gerçekleşen seçimler dışında yapılan tüm seçimlerde parlamentoda yer alan sandalyelerin en az yüzde 80'ine haiz olmuştur (Bekaroğlu ve Kurt, 2015, 4).

25 Ocak 2011'de isyan ve hükümet karşıtı protestolar toplam 18 gün sürdü ve Hüsni Mübarek'in 30 yıllık iktidarının çökmesiyle sonuçlanmıştır. (Saidin, 2018, 74). Hüsni Mübarek'in ardından "Silahlı Kuvvetler Yüksek Kurulu (SCAF)" yürütme yetkisini ele geçirmiştir. Ordunun yönetimi ele alması ilk etapta Mısır halkı tarafından

büyük oranda kabul görmüştür (Mäkelä, 2014, 223). SCAF'a başkanlık eden Mohamed Hussein Tantavi ülkeyi seçime götürmek ve sivil bir hükümete yetkileri devretmek için söz vermiş olsa da devletin kontrolünü bırakmamıştır (Arviato, 2014, 2). Mısır halkı Mübarek'in hükümeti Tantavi'ye devretmesinin ardından seçim yasalarının yenilenmesi, serbest seçimlerin gerçekleşmesi, adil seçim yapılması, anayasa değişikliği, yeni cumhurbaşkanı seçimlerinin yapılması gibi hususlarda ki taleplerinin arkasında durmuştur (Boztemur, 2011, 57). 2012 yılında gerçekleşen seçimler neticesinde Müslüman Kardeşlerin partisi olan "Özgürlük ve Adalet Partisi" büyük bir zaferle iktidara gelmiş ve Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilmiştir (Neo, 2019, 101).

Mısır'da gerçekleşen protestolar sonucunda Mübarek yönetiminin devrilmesine ve yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesine rağmen, ülke içerisinde siyasi yapı dengeli bir biçimde tesis edilememiştir (Doster, 2013, 57). Nitekim Mübarek dönemindeki anayasadan daha baskıcı, kadın haklarını, özgürlükleri ve basın özgürlüğünü kısıtlayan yeni bir anayasa kabul edilmiştir (Doster, 2013, 58). Bu bağlamda Mısır toplumunun esas talepleri yerine getirilememiş ve her ne kadar rejim değişikliği sağlansa da ülke içerisinde halkın talep ettiği koşullar sağlanamamıştır.

7.1.3. Libya

Libya, 24 Aralık 1951 tarihinde İtalya'dan bağımsızlığını kazanmış bir Kuzey Afrika ülkesidir (Kuşoğlu, 2012, 104). Libya'da 1969 yılında gerçekleşen askeri darbe sonucu Kral I. İdris devrilmiş ve Muammer Kaddafi cumhurbaşkanı olmuştur. Kaddafi rejimi ile birlikte Libya'da basın özgürlüğü, sendikalar ve siyasi muhalefet yasaklanmıştır (Echevarría ve Enríquez, 2019, 592).

Libya'da gerçekleşen halk ayaklanması Tunus ve Mısır'da gerçekleşen devrimlerden cesaret almıştır ancak farklı bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Şüphesiz Arap Baharı'nın getirdiği halk ayaklanmalarının hemen hemen hepsinde halkın isyan nedenleri ortak paydayı paylaşmaktadır. Libya'da da artan gıda fiyatları, konut kıtlığı, yüksek işsizlik, nüfusun hızlı bir şekilde artması, düşük istihdam, yozlaşmış demokrasiden yoksun yönetim, acımasız güvenlik hizmetleri, haksızlık ve uzun süredir iktidarı elinde tutan otokratik yöneticilerin varlığı gibi nedenler halkın ayaklanmasının nedenlerini teşkil etmektedir (Brahimi, 2011, 606). Libya'da gerçekleşen halk ayaklanmalarını diğer Arap ülkelerinde gerçekleşen ayaklanmalardan ayıran önemli bir özellik bulunmaktadır. Libya toplumunun sahip olduğu bölünmüş sosyal yapı sivil direnişin başlaması hususunda bile zorluklar ortaya çıkarmıştır. Libya'da ayaklanan halk neredeyse anında silahlara sarılmıştır (Thurber, 2021, 113).

Libya'da ilk protestolar 13 Ocak 2011 tarihinde başlamış olmasına karşın kitlesel olarak toplumun ayaklanması 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi kentinde

başlamıştır (Zuber ve Moussa, 2018, 247). Libya’da ayaklanmaların fitilini ateşleyen ilk olay genç bir insan hakları savunucusu olan avukat Fathi Terbil’in tutuklanmasıyla gerçekleşmiştir. Terbil’in serbest kalması adına polis karakolunun önünde bir araya gelen topluluk, güvenlik güçlerinin sert müdahalesine maruz kalmıştır. Güvenlik güçlerinin sert müdahalesi zaten huzursuzluk içinde olan binlerce kişinin daha protestolara katılması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Brahimi, 2011, 606).

Libya’da Şubat 2011’de başlayan protesto ve eylemler güvenlik güçlerinin devlete olan sadakatlerine bağlı olarak ya batı yönündeki Trablus’a çekilmeleri ya da protestoculara destek olmak için taraf değiştirmeleri ile doğu tarafına çekilmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum devlet aygıtında güvenlik güçlerinin hızla parçalanıp dağılmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda protestolar başladıktan kısa bir süre sonra devlete sadakatle bağlı olan güvenlik güçleri doğu Libya’yı tamamen terk etmiş ve Bingazi muhalif protestocuların eline geçmiştir (Willcoxon, 2017, 92). Kaddafi’nin protestoculara yönelik gösterdiği sert muamele, ülke içerisinde kabilelerin desteğini ve aynı zamanda ülkenin batısını kaybetmesine neden olmuştur. 27 Şubat tarihinde eski bir bakan olan Mustafa Abdulcelil liderliğinde Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kurulmuş ve Libya’da devrim derinleşmiştir (Domazeti ve Altun, 2018, 3).

Libya’da gerçekleşen protestolar bir iç savaşa ve aynı zamanda NATO’nun uluslararası askeri müdahalesine sebebiyet vermiştir (Echevarría ve Enríquez, 2019, 593). Kaddafi’nin Libya halkı üzerinde oluşturduğu baskı ve silahlı güç kullanımı Birleşmiş Milletler tarafından bireylerin yaşam hakkına dair bir suç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 2011 yılının Mart ayında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, New York kentinde bir araya gelerek Libya’nın hava sahasının kapandığını açıklamıştır. Yine aynı ay içerisinde Fransa ‘‘Şafak Yürüyüşü’’ adını verdikleri operasyonla Kaddafi rejiminin tanklarını vurmıştır (Karakaya ve Çelik, 2021, 182-183).

Alınan kararlar ve uygulanan yaptırımlar neticesinde bir sonuca ulaşılamamasından hareketle 17 Mart tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Libya üzerinde ‘‘Uçuşa Yasak Bölge (No-Fly Zone)’’ olarak ilan etmiştir (Bölme vd., 2011, 24). Birleşmiş Milletlerin bu kararından iki gün sonra ise NATO destekli hava harekâtı başlatılmıştır. Başlatılan hava harekâtı 31 Ekim tarihine kadar NATO müttefiki olan devletlerinde katkıları ile devam etmiştir (Madak ve Gençalp, 2020, 8). Kaddafi, 20 Ekim tarihinde doğduğu yer olan Sirte kentinde Ulusal Geçiş Konseyi tarafından yakalanmış ve linç edilerek yaşamına son verilmiştir (Karakaya ve Çelik, 2021, 183).

Komuta birliğinden ve yeterli eğitimden yoksun olmalarına rağmen, Kaddafi karşıtı protestocular hem toplumun desteğiyle hem de NATO'nun hava gücü sayesinde başarı elde etmişlerdi (DeVore, 2014, 464). Kaddafi’nin ardından Libya’da daha özgür, daha demokratik ve devlet fonksiyonlarının adil bir şekilde işlediği bir yapıya sahip

olunabileceği tahayyül edilmektedir. Ancak Kaddafi devrildikten sonra yalnızca rejim sona ermemiş aynı zamanda devlet aygıtı da dağılmıştır (Güneş, 2018, 278).

7.1.4. Yemen

I. Dünya Savaşı esnasında Yemen'in kuzey kısmı Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak siyasi varlığını kazanmıştır. Yemen'in güney kısmı ise 1967 yılından sonra İngiltere'nin bölgeden ayrılması neticesinde bağımsızlığını kazanmıştır (Cihangir, 2018, 172). 1970'li yıllarda her ne kadar kuzey ve güney Yemen arasında birleşmeye dair adımlar atılsa da başarıya ulaşamamıştır (Koca, 2021, 227).

22 Mayıs 1990 tarihinde Arap yarımadasında kuzeyde yer alan "Yemen Arap Cumhuriyeti" ve güneyde yer alan "Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin" birleşmesi ile Yemen Cumhuriyeti kurulmuş ve devlet başkanı Ali Abdullah Salih olmuştur (Arı, 2012, 223). Abdullah Salih 1990 sonrasında ülkeyi katı bir diktatörlük anlayışı ile yönetmiştir. Yolsuzluk, işsizlik, rüşvet, ekonomik problemler ve siyasi sorunlar Yemen'de birçok grup arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur (Şeker, 2021, 456).

Yemen dünya da en yüksek nüfus artış oranına sahiptir. Aynı zamanda işsizlik oranı oldukça yüksek ve nüfusunun yaklaşık yüzde 43'ü yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürmektedir. Tüm bunların yanı sıra Yemen, hem petrol hem de su kaynaklarının tükenmesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bazı tahminlere göre Sana'a'nın dünyada suyu tükenen ilk başkent olabileceği ileri sürülmektedir (Durac, 2012, 164). Yemen, su kaynaklarının kötü yönetimi, su kaynaklarının özelleştirilmesi, tarım sektörü faaliyetlerinin daralması ve kırsal kesimde faaliyet gösteren halkın geçim sıkıntısı gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Perkins, 2016, 305). Zengin Arap ülkeleri tarafından çevrelenmiş olan Yemen, Arap yarımadasında yer alan en yoksul ülkelere biridir (Arı, 2015, 1). Öte yandan Yemenli gençler, kaliteli eğitime erişim sağlayamadıkları ve istihdam sorunu yaşamalarından dolayı devleti sorumlu tutmaktadır (Perkins, 2016, 309).

Yemen, Orta Doğu bölgesinde mevcut rejime karşı barışçıl bir ayaklanmanın gerçekleştiği ilk ülkelere bir tanesi olmuştur (Clausen, 2015, 17). Arap Baharı ile birlikte Tunus ve Mısır'da yaşanan halk ayaklanmaları Yemen'in de uzun süredir baskılanmış olan genç nüfusunun tetiklenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Şii bir hareket olan Husiler, Yemen içerisinde yaşadıkları hoşnutsuzlukları için yeni bir çıkış noktası bulmuşlardır (Perkins, 2017, 300). 2011 yılının bahar aylarında Yemen içerisinde başlayan sınırlı protesto hareketleri, Tahrir meydanında gerçekleşen protestolar ve özellikle de Hüsnü Mübarek'in istifa etmesi büyük oranda protestoların canlanmasına vesile olmuştur (Durac, 2012, 163). Sana'a, Aden ve Taiz'de gerçekleşen gösteriler 2011'in zorlu günlerinde Yemen'in siyasi ve coğrafi sınırlarından gelen farklı

grupları bir araya getirmiştir (Perkins, 2017, 300). Protestolar, siyasi değişim ve devlet başkanı Ali Abdullah Salih'in görevden alınmasını talep eden demokrasi yanlısı gençler arasında başlamıştır (Clausen, 2015, 17).

Yemen'de çoğunluğunun 15 ve 30 yaşı aralığında gençlerden oluşan gençlik hareketi, Sana'a üniversitesi yakınlarında "Değişim Meydanı" adını verdikleri bir alanda barışçıl bir şekilde örgütlenerek protestoları yönetmişlerdir. Tüm toplumu etkileyen, adaletsizliğin ve eşitsizliklerin ateşlediği protestolar Sana'a, Taiz ve Aden başta olmak üzere Yemen'in birçok kentinde yoğun olarak gerçekleştirilmiştir (Perkins, 2016, 310).

Sana'a Üniversitesinin önünde gerçekleştirilen protestolar rejimin sert tutumuyla karşı karşıya kalmıştır. 50'den fazla protestocunun rejimin saldırısı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu sırada iktidar partisinden ayrılmalar gerçekleşmiştir. Bu bağlamda en önemli ayrılma icraatı General Ali Muhsin'den gelmiştir. Muhsin, emirinde bulunan askerleri protestocuları korumak için görevlendirmiş ve bu durumda rejim güçleri ile karşı karşıya kalmıştır (Clausen, 2015, 18). Başkent Sana'a'da ve Yemen'in diğer kentlerinde de protestoların artmasıyla birlikte çatışma giderek daha şiddetli bir hal almıştır (Serr, 2017, 358). Çatışmanın şiddetlenmesi ve bir iç savaşı neden olabilecek olması bölge ülkelerinin güvensizliklerini körüklemiş ve müdahalelerini gerekli kılmıştır.

Nisan 2011 tarihinde Körfez İşbirliği Örgütü öncülüğünde Salih'in yargılanmaması ve sahip olduğu yetkileri yardımcısına devretmesini öneren bir plan sunulmuştur. Öte yandan plan, anayasa değişikliği gerçekleştirildikten sonra yapılması planlanan erken seçimin genel çerçevesine ve parlamento seçimine dair önerileri içermektedir. Salih, Körfez İşbirliği Örgütü ülkeleri tarafından hazırlanan bu planı 3 kez reddetmiştir (Gün, 2012, 131).

Haziran 2011'de Cumhurbaşkanlığı sarayına roketli bir saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırı sonucunda Salih ağır yaralanmış ve tedavisinin gerçekleştirilmesi için Suudi Arabistan'a gitmiştir (Koca, 2021, 230). Salih'in Suudi Arabistan'a gitmesiyle ülke genelinde protestolar düşük yoğunlukta seyretmiş fakat Salih'in ülkeye geri dönmesi neticesinde protestolar tekrardan alevlenmiştir (Şeker, 2021, 462). Tüm bu gelişmeler neticesinde Salih ülkeye döndükten sonra 23 Kasım 2011 tarihinde Riyad'da KİK ülkelerinin hazırlamış olduğu ve daha önce reddettiği planı kabul etmiştir (Arı, 2015, 3). Riyad'da kavuşulan bu konsensüsle Abdullah Salih görevini yardımcısına devretmiş ve 2012 yılının Şubat ayında seçimlerin gerçekleşeceğini bildirmiştir (Şeker, 2021, 462). Nitekim 2012 yılında Abdrabbuh Mansur Hadi, 2 yıllık bir geçiş süreci için devlet başkanı olarak seçilmiştir (Öztürk, 2019, 89).

7.1.5. Bahreyn

İngiliz sömürgesi olan Bahreyn 15 Ağustos 1971 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. İsa bin Salman Al-Khalifa 1999 yılına kadar Bahreyn Emiri olarak görev yapmıştır. 1999 yılında vefatının ardından yerini oğlu Hamad bin İsa almıştır. 2000 yılının Kasım ayına gelindiğinde 1974 Devlet Güvenlik Yasası rafa kaldırılmış ve Bahreyn’de bir dizi anayasal reform yapılmaya başlanmıştır. 14 Şubat 2001 tarihinde yapılan bir referandumda Bahreynlilerin tarafından ezici bir çoğunlukla onaylanan bir Ulusal Eylem Şartı kabul edilmiştir (Ulrichsen, 2013, 2).

Bahreyn’de sosyal medya platformları çevrimdışı aktivizmi kolaylaştırmış ve protestocuların talep ve arzularını hem yerel olarak destekçilere hem de uluslararası medyaya iletmek için önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Gilbert, 2018, 78). 2011 yılının Ocak ayında Bahreyn’de ilk olarak Facebook ve Twitter gibi sosyal medya platformları üzerinden ekonomik, siyasi ve sosyal reform talepleri ve bu talepler için bir araya gelme fikri yayılmaya başlamıştır (Bassiouni vd., 2011, 65).

Kritik bir yerel kullanıcı kitlesine, tartışma ve organizasyon alanına ve anonimlik koşullarına sahip olan “Bahrain Online” ise Bahreyn toplumunun sosyal medya üzerinden bir araya gelmesi için en uygun platform olarak değerlendirilmiştir. Bahrain Online’da isimsiz bir kullanıcının "Bahreyn’de halk devrimini başlatmak için bir gün seçmeliyiz, çünkü kan olmadan haysiyet olmaz ve kan kılıca galip gelir” söylemi toplumun büyük bir kesimini harekete geçiren ilk slogan olmuştur (Shehabi, 2016, 239).

Öte yandan bazı tahminlere göre 5.000 kişinin katıldığı bir cuma namazı hutbesinde, Al Wefaq Ulusal İslam Derneği (Al Wefaq) Genel Sekreteri Şeyh Ali Salman’ın Tunus ve Mısır’daki ayaklanmalardan yola çıkarak birtakım açıklamalar gerçekleştirmiştir. Bu açıklamalar Tunus ve Mısır halkı kadar kararlı olduğunu ve Bahreyn’de anayasal monarşinin istikrarını sağlarken yürütme gücü üzerinde barışçıl bir biçimde rekabete olanak sağlayacak siyasi reform taleplerini içermektedir (Bassiouni vd., 2011, 66). Aynı zamanda Bahreyn’in ileri gelen Şii âlimlerinden biri olan İsa Kasım da benzer açıklamalarda bulunmuş ve halkın seçim sürecine katılım talepleri ile din ve mezhep temelli ayrımcılık politikalarının kaldırılmasını vurgulamıştır (Babacan vd., 2013, 19). Bu bağlamda Tunus ve Mısır’da ki olaylardan ilham alan ve ülke içerisindeki söylemlerden cesaret bularak sosyal medya platformları üzerinden bir araya gelen Bahreynli gençler 14 Şubat tarihini ayaklanmanın ilk günü olarak tayin etmişlerdir.

Akabinde “14 Şubat Bahreyn Devrimi” isimli bir facebook sayfası açılmıştır (Bağırılmaz, 2020, 91). Kendilerine “14 Şubat Devrimi’nin Gençleri” adını veren bir grubun kurduğu bir sosyal medya hesabı kısa sürede binlerce takipçi kazanmıştır (Shehabi, 2016, 240). 14 Şubat aynı zamanda 2001 yılında Ulusal Eylem Beyannamesi’ni

onaylayan referandumun onuncu yıldönümü olduğu için bu tarih önemli ve sembolik bir tarihi temsil etmektedir (Ulrichsen, 2013, 3). Bahreyn’de 14 Şubat devriminin gençleri ve diğer rejim karşıtı protestocuların talepleri: güçlü bir parlamento, bakanların yürüttükleri faaliyetlerin denetime tabii olması, başbakanın meclis tarafından belirlenmesi, rüşvetin kaldırılması, tutuklu olan bireylerin serbest kalması, toplum içerisindeki Şii vatandaşlara eşit haklar tanınması ve yönetimin istifası şeklindedir (Örtlek, 2013, 269). 14 Şubat tarihine gelindiğinde protestocular bir araya gelmiş ve Bahreyn halkı içerisinde gerçekleşen bu hareketlilik oldukça büyük ve güçlü bir hal almıştır. Protestoları gerçekleştiren kesimlerin büyük bir kısmını oluşturan Şii’lere çok sayıda Sünni katılımcıda eşlik etmiştir (Bağırılmaz, 2020, 92).

16 Şubat tarihinde Bahreyn’in başkentinde yer alan İnci Meydanı’nda binlerce kişi bir araya gelmiş ve İnci Meydanı Bahreyn’de yaşanan ayaklanmanın bir sembolü haline gelmiştir (Öztürk, 2012, 395). 17 Şubat gününde İçişleri Bakanlığı raporlarına göre, operasyona katılmak üzere toplam sayısı 1000’in üzerinde olan güvenlik güçleri, protestocuların çadır kurduğu İnci Anıtı’nı protestoculardan arındırmak için görevlendirilmiştir. Güvenlik güçleri sopalar, ses bombaları, göz yaşartıcı gazlar ve pompalı tüfeklerle protestoculara saldırı gerçekleştirmiştir (Bassiouni vd., 2011, 73). Bu durum birçok protestocunun ölümüne, 600’den fazla kişinin yaralanmasına ve birçok kişinin de kaybolmasına neden olmuştur. Bu sebeplerden ötürü de 17 Şubat tarihi Bahreyn için ‘‘Kanlı Perşembe’’ olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2012, 395).

Hükümetin sert tepkisi sonucu gerçekleşen ölümler protestocuların öfkelerinin daha çok artmasına neden olmuş ve toplum içerisinde birçok farklı kesimden destek görmeye başlamışlardır. Bu bağlamda milletvekilleri, bakanlar, yargıçlar ve Şura Konseyi üyeleri de dâhil olmak üzere birçok Şii yetkili protesto için görevlerinden istifa etmişlerdir (Shehabi ve Jones, 2015, 9).

Bahreyn’de çatışmaların artması ve protestoların son bulmaması nedeniyle Bahreyn Hükümeti, Suudi Arabistan’dan destek talebinde bulunmuştur. 14 Mart tarihinde Suudi Arabistan ordusu, Bahreyn’in iç güvenliğinin ve istikrarının yeniden kazanılmasına katkı sağlamak amacıyla Bahreyn’e girmiştir. Bu dönemde olağanüstü hal ilan edilmiş, güvenlik güçlerine tam yetki verilmiş ve rejim karşıtı binlerce protestocu ve lider gözaltına alınmıştır (Khalaf vd., 2019, 8). Öte yandan birçok muhalif lider ve üç binden fazla protestocu uzun hapis cezalarına çarptırılmıştır. Olağanüstü hal sırasında ve sonrasında alınan güvenlik tedbirleri, muhalif eylemlerin çoğunu çevreye, kentsel mahallelerin ve köylerin ara sokaklarına gerilemesine neden olmuştur (Khalaf vd., 2019, 27). Bu bağlamda Bahreyn’de Arap baharı ile halklar tarafından talep edilen demokrasi ve seçimler, mevcut hükümetin sert tutumu ve dış müdahalelerle ayaklanmaların bastırılması neticesinde hayata geçirilememiştir.

7.1.6. Suriye

Suriye 1946 tarihinde bağımsızlığını kazanmış ve 1950’li ve 60’lı yıllarda üst üste gerçekleşen askeri darbeler ile istikrarsız bir biçimde varlığını sürdürmüştür (Şen, 2013, 57). Yine 1970 yılında gerçekleşen bir darbe ile Hafız Esad Suriye devlet başkanı olmuş ve 1970 ile 2000 yılları arasında ‘‘Esad usulü totalitarizm’’ olarak tanımlanabilecek bir yönetim anlayışı yaratmıştır (Yazıcı, 2012, 14). 2000 yılının Temmuz ayında babasının vefatının ardından gerçekleşen referandumda %97,29 oranında oy alan Beşar Esad, ülke yönetiminin başına geçmiştir (Şen, 2013, 58).

Suriye’nin kırsal bölgelerinde yaşanan şiddetli kuraklığın hızlı nüfus artışı ile birleşmesi sonucu işsiz genç bir nesil ortaya çıkmıştır. Öte yandan toplumda alt ve üst sınıf arasında servet eşitsizliği çok yüksek bir orana sahiptir ve Suriye halkının büyük bir kısmı yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. Nitekim toplumun işsizlik ve yoksullukla ilgili sorunlarına bir de polis ve güvenlik güçlerinin taciz edici haksız davranışları da eklenince Suriye halkının Esad rejimine yönelik öfkesinin artmasına neden olmaktadır (Thurber, 2021, 114-115).

Suriye’de gerçekleşen protestolar Arap Baharının yaşandığı diğer ülkelere benzer bir biçimde demokrasi ve insan hakları talepleri üzerinden ortaya çıkmıştır. Suriye’de olayların ilk ortaya çıkış biçimi 6 Mart tarihinde Deraa kentinde bir duvara devrimci sloganlar yazan iki gencin tutuklanması ve ardından işkence görmeleri sonucu meydana gelmiştir (Zuber ve Moussa, 2018, 248). İşkenceye maruz kalan gençlerin aileleri ve bağlı oldukları aşiretlerin gençlerin serbest kalmaları için sokağa çıkmaları kent genelinde gerilimin artmasına neden olmuştur. 15 Mart 2011 tarihinde Suriye’nin başkenti Şam kentinde ilk protestolar yapılmaya başlanmıştır (Karkın ve Yazıcı, 2015, 206).

15 Mart tarihinde Suriye’de başlayan rejim karşıtı protesto ve eylemler, rejimin protestoculara yönelik uyguladığı sert tutum ile karşı karşıya kalmıştır. Protestoların başlamasının hemen ardından Esad rejimi protestoculara karşı şehir merkezlerine zırhlı birimleri ve askeri birliklerini yönlendirmiş ve protestoculara karşı ateş açmaya başlamıştır (Heydemann, 2013, 62). Beşar Esad, rejim karşıtı gerçekleştirilen protestolara tepki olarak 30 Mart tarihinde Suriye parlamentosu önünde ilk açıklamasını gerçekleştirmiştir. Bu açıklamasında Esad, ülke genelinde yaşanan huzursuzluğun sebebi olarak sosyoekonomik sorunlara odaklanmak yerine teröristleri ve dış güçleri protestocuları kışkırttikları hasebiyle suçlamıştır (Lesch, 2011, 424).

Suriye’de protestoların ve halk ayaklanmalarının nedeni her ne kadar Arap Baharı’na uygun sosyal, ekonomik ve siyasi kalkınma adına haklı nedenlerden ortaya çıkmış olsa da Esad rejimi halkın bu tutumunu algılama ve tepki gösterme biçimi hedeflere ulaşılmasını imkânsız kılmıştır. Arap Baharı süreci rejimin bu ayaklanmayı değerlendirme biçimiyle Suriye’nin mevcut ekonomik ve siyasi yapısının daha da

kötüleşmesine neden olmuştur (Alharbi vd., 2019, 48). Öte yandan Suriye’de eylemleri gerçekleştiren protestocular, Suriye toplumunun içerisinde yer alan mezhepsel bölünmeler nedeniyle protesto faaliyetlerinin etkinliğine dair bir tehlike algılamaktadırlar. Bu sebeple protestolar bilinçli bir şekilde milliyetçi terimlerle çerçevelenmekte ve azınlık gruplarında protestolara katılım sağlaması hedeflenmektedir (Thurber, 2021, 120).

Arap Baharı vaadi, Suriye'nin son derece görünür ve uzun süreli şiddetine, bölücü kimlik siyasetine, uluslararası müdahaleye odaklanmaya, beklentilerin ezilmesine, medya ortamının parçalanmasına, devlet başarısızlığına ve stratejik vekâlet savaşına yol açmıştır. Esad rejiminin iktidarı elinde tutmak için elindeki tüm imkânları seferber etme kararı, barışçıl demokrasi arzusunda olan bir ayaklanma olarak başlayan protestoları durdurulamaz bir şiddet sarmalına neden olmuştur (Lynch, 2013, 2).

Birleşmiş Milletler yetkilileri, Suriye'yi 1994'teki Ruanda'dan bu yana yaşanan en kötü insani felaket olarak değerlendirmektedir. Nitekim Suriye içerisinde meydana gelen bu iç savaş aynı zamanda Suriye'nin Arap komşuları ile arasında istikrarsızlıkların artmasına neden olmuştur (Heydemann, 2013, 59). Bu bağlamda Suriye iç savaşı diğer devletlerin ve devlet dışı aktörlerinde müdahil olduğu karmaşık ve çok taraflı bir çatışma alanına dönüşmüştür (Canyurt, 2018, 1105). Suriye’de yaşanan iç savaşın çözülmez bir düğüm haline gelmesi ve diğer aktörler ile devletlerin de sürece dâhil olmasıyla iç savaş, Orta Doğu bölgesinin güvenliği tehdit etmektedir (Orhan, 2014, 36).

Arap Bahar’ının bir sonucu olarak Orta Doğu'nun en kanlı çatışmasını yaşayan Suriye’de çatışmanın başlangıcındaki senaryo diğer ülkelerle benzerlik gösterse dahi Suriye’de beklenen rejim değişikliği Arap Baharının etkilediği Tunus ve Mısır’da ki gibi gerçekleşmemiştir (Zuber ve Moussa, 2018, 48). Suriye’de, protestocuların otoriter rejimi çökertme ve demokrasiye geçişi başlatma olasılıkları, önce Esad rejiminin acımasız baskısı ve ardından ülkenin acımasız ve giderek mezhepselleşen bir iç savaşa sürüklenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır (Heydemann, 2013, 59).

7.2. İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharına Yaklaşımı

Orta Doğu bölgesinde yaşanan Arap Baharı, yıllar içerisinde rekabetin bazı dönemler içerisinde yumuşayıp bazı dönemler içerisinde şiddetlendiği İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabete yeni bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel olarak süregiden İran, Suudi Arabistan rekabetinde bölgede gerçekleşen değişikliklerle birlikte iki ülke için bölge şiddetli bir çatışma alanına dönüşmüştür (Ahmadian, 2018, 133). Arap Baharı bölgede yeni güçlerin yükselmesine ve bu nedenle de bölgede liderlik rekabetinin artmasına neden olmuştur. Özellikle İran ve Suudi Arabistan arasında yıllardır süregelen bölgesel liderlik arzusu iki ülke arasında hararetli bir rekabetin

yükselmesine ve vekâlet savaşlarına neden olmuştur. Nitekim Yemen’de Suudi Arabistan’ın desteklediği hükümete karşı Husileri destekleyen İran, Suriye topraklarında Suudi Arabistan’ın desteklediği topluma karşı hükümeti desteklemektedir (Bahi, 2018, 93). İki ülke arasında tarih boyunca var olan rekabetin Arap Baharı ile daha da şiddetlenmesi her iki ülkenin de güvenliklerini artırmasına ve bölgedeki belirsizlik ortamında güç yarışına girerek daha fazla güç elde etme arzuları ile sonuçlanmıştır. Bu durum İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan güvenlik ikilemlerinin derinleşmesine neden olmuştur. Nitekim İran ve Suudi Arabistan, Orta Doğu bölgesinde Arap Baharının etkisiyle ortaya çıkan belirsizliğin ve güç boşluklarının olduğu ülkeler üzerinde güç mücadelesi içerisine girmişlerdir.

Arap Baharı her iki ülke içinde hem yeni tehditlerin hem de yeni fırsatların doğmasına neden olmuştur. Hem İran hem Suudi Arabistan değişen bölgesel güç dengelerinde kendi lehlerine fayda sağlayacak hamlelerde bulunmayı hedeflerken bilhassa ulusal güvenliklerini de korumak için çaba sarf etmişlerdir (İnat vd., 2016, 22). Arap devletlerinin iç karışıklıklarından yararlanarak bölgedeki nüfuzlarını artırma çabası içerisinde olan İran ve Suudi Arabistan aynı zamanda bölgede birbirlerinin etkinlik alanlarını daraltmaya ve karşılıklı olarak etkilerini kırmaya çalışmaktadır (Guzansky, 2015, 64).

Orta Doğu bölgesinde değişen bu dinamikler İran ve Suudi Arabistan’ı Körfez bölgesinde karşı karşıya getirmiştir. İran’ın Bahreyn ve Yemen üzerindeki etkinliğini artırma arzusu, Suudi Arabistan’ın ise bu ülkelere yönelik askeri müdahalesi iki ülkeyi karşı karşıya getiren önemli bir husustur (İnat vd., 2016, 22). Aynı zamanda Suriye’de Arap Baharının etkisiyle yaşanan ayaklanmalar, İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı tutumunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim diğer ülkelerde gerçekleşen ayaklanmaları İslami bir uyanış olarak tanımlayan İran, Suriye söz konusu olduğunda mevcut rejimi desteklemekte, Suudi Arabistan ise ayaklanan ve protestoları gerçekleştiren halkın yanında yer almakta ve destek vermektedir.

Bu bağlamda hem İran’ın hem Suudi Arabistan’ın Arap Baharı algılamalarının farklılık arz ettiğini ve bu nedenle de güç mücadelesi içerisinde buldukları öteki ülkelerdeki tutumlarının kendi çıkarları doğrultusunda değiştiğini söylemek mümkündür. İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı’nı algılama ve yönetme biçimlerindeki farklılıkların anlaşılması için çalışmanın bu kısmında İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı algılamaları ve özellikle de Orta Doğu bölgesinde güç mücadelesi içerisinde buldukları Yemen, Bahreyn ve Suriye üzerinden yürüttükleri rekabet ele alınacaktır.

7.2.1. İnan ve Arap Baharı

İnan için ‘‘İslami Uyanış’’ olarak adlandırılan Arap Baharı, tüm Orta Doğu bölgesini hatta dünyayı etkisi altına aldığı gibi İnan tarafından da oldukça tartışılan bir husus olmuştur. Arap Baharı’nın çıkış noktasını temsil eden halk ayaklanmalarının yaşandığı Tunus olaylarına ilişkin ilk resmi İnan yayını, protestoların başlamasından on bir gün sonra, 28 Aralık’ta İslam Cumhuriyeti’nin Arapça yayın yapan al-Alam TV’sinde yayınlanmıştır. Tunus’la ilgili ilk gazete başyazısı ise Tunus ayaklanmasının başlamasından  hafta sonra, İnan’ın 4 Ocak tarihli sayısında yayınlanmıştır (Alfoneh, 2011, 35). Dönemin Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Tunus’ta yaşanan halk ayaklanmaları ile ilgili sessizliğini korurken, Dini Lider Ali Hamaney Tahran’da bir Cuma hutbesinin ardından Tunus ve Mısır halkı için kendilerini ‘‘din kardeşi’’ olarak tanımlaması bu ülkelerdeki halk ayaklanmalarının İnan tarafından desteklediğinin bir göstergesidir. Aynı zamanda Hamaney Mısır’da yaşanan halk ayaklanmalarını İnan’da 1979 tarihinde gerçekleşen İslam Devrimi’nin doğal bir uzantısı olarak değerlendirmektedir (Alfoneh, 2011, 36).

Öte yandan Arap Baharı ile birlikte bölgede yaşanan değişimlerin İnan için olumsuzluk teşkil edebilecek iki husus bulunmaktadır. İnan için ilk olumsuz sonuç, Arap lkelerinde yaşanılan ayaklanmaların İnan içerisindeki muhalefeti de harekete geçirerek bu ayaklanmalardan cesaret almaları hususundadır. Nitekim Ahmedinejad rejimine karşı 2009 yılında oluşturulan ve kendilerini ‘‘Yeşil Hareket’’ olarak adlandıran muhalefet hareketi, Arap lkelerinde yaşanan halk ayaklanmalarından cesaret bulması sonucunda ülke içerisinde yaşanması muhtemel kaos ihtimali İnan’ı endişelendirmektedir. İkinci olumsuzluk arz edebilecek sonuç ise, Mısır’ın Arap Baharı’ndan güçlü bir Şekilde ıkarak Arap lemi için liderlik pozisyonunu tekrar kazanmasıdır. Nitekim Mısır’da yer alan ‘‘Müslüman Kardeşler’’ rgtnn de İnan rejimine karşı ve İnan’ı rakip olarak algılaması sebebiyle de İnan tehdit ve endişe hissetmektedir (Oğuzlu, 2011, 36).

İnan zelinde Arap Baharı yeni fırsatları ve yeni tehditleri beraberinde getirmiş ve Arap otoriter rejimlerinin temellerinin sarsıldığı bölgesel ayaklanmalar İnan için hoşnutlukla karşılanması sebebiyle ‘‘İslami Uyanış’’ olarak adlandırılmıştır (Ahmadian, 2021, 461). İnan’ın Arap Baharı dalgasıyla Orta Doğu lkelerinde yaşanan ayaklanmaları desteklemesi hem protestoların Amerikan ve Batı karşıtı olmasından hem de bu ayaklanmaları ‘‘halkların yasal hakkı’’ olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda 1979 tarihinde gerçekleştirdiği İslam Devrimi ile Arap lkelerinde meydana gelen devrimci ayaklanmalar arasında benzerlik bulunması nedeniyle de desteklemektedir (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 209). Aynı zamanda Arap Baharı ile birlikte bölgede yaşanılan hararetli hareketlerin dünya gündemini meşgul etmesi İnan’ın nükleer faaliyetlerinin daha az dikkat çekmesine neden olmuştur (Oğuzlu, 2011, 35). İnan liderleri tarafından Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn ve Libya’da

yaşanan protestolar İran topraklarında 1979 yılında gerçekleşen İslam Devriminden ilham alınan halk ayaklanmaları olarak değerlendirilmektedir (Bingöl, 2013, 35).

Tunus ve Mısır'da yaşanan olaylar İran yönetimi tarafından memnuniyet ile karşılanırken Libya ve Suriye de yaşanan gelişmeler bir takım çekinceler ortaya çıkarmıştır. Nitekim Kaddafi rejiminin Libya'da devrilmesine itiraz göstermemesine rağmen gerçekleşen NATO müdahalesi İran tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Suriye'de yaşanan olaylar hususunda ise farklı bir yaklaşım benimseyen İran, Suriye'de gerçekleşen bu olayların 'uluslararası bir komplo' olduğu varsayımı üzerinde durmaktadır (Uygur, 2012, 4). İran aynı zamanda Bahreyn'de yaşanan halk ayaklanmalarında Suudi Arabistan tarafından bölgeye asker gönderilmesini ve gerçekleşen protestoların şiddet kullanılarak bertaraf edilmeye çalışılmasını eleştirmiştir (Bingöl, 2013, 35).

7.2.2. Suudi Arabistan ve Arap Baharı

Tunus'ta başlayarak tüm Orta Doğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharı, Suudi vatandaşları da ekonomik memnuniyetsizlik, konut yetersizliği, işsizlik ve adaletsizlik gibi sebeplerle mevcut hükümete karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Suudi hükümeti ülke içerisinde yaşanan ilk huzursuzluklara karşı protestoculara uyarıda bulunarak, güvenlik güçlerini artırarak ve protestocuları gözaltına alarak karşılık vermiştir. Aynı zamanda ülke içerisinde ayaklanmaların başladığı zamanlarda Suudi hükümeti tarafından halkın memnuniyetsizliğine karşın ekonominin iyileştirilmesine, konut yetersizliği, işsizlik gibi hususların çözümüne dair birtakım açıklamalarda bulunulmuştur. Bu durum her ne kadar ülkenin batısında ve merkezinde yaşayan Suudi vatandaşların sakinleşmesine neden olsa da doğu eyaletlerinde yaşayan Şiiler üzerinde aynı etkiyi yaratmamıştır (Steinberg, 2014, 7).

Petrol rezervlerinin yoğun olarak bulunduğu ve Suudi Arabistan için stratejik öneme sahip olan Doğu eyaletlerinde yaşanan ayaklanmalar Şii azınlığın hoşnutsuzluğundan ve kendilerine yönelik uygulanan ayrımcılıktan kaynaklanmaktadır. Suudi yetkililer Şiileri bir tehdit olarak algılamakta ve bu nedenle de Şii toplulukları üzerinde güvenliği tesis etmek adına güç kullanımını artırmaktadır. Bilhassa 14 Şubat tarihinde Bahreyn'de yaşanan ayaklanmaların hızla büyümesi ve çatışmaların Şii-Sünni gerilimini artırması, Suudi Arabistan için büyük bir endişe kaynağını temsil etmektedir. Nitekim Suudi Şiiler, Bahreyn'de hükümet tarafından ayrımcılığa maruz kalan Şii kardeşleriyle kendilerini özdeşleştirerek protestolarını artırmıştır. Şubat ayında ülke içerisinde başlayan ayaklanmalar Mart ayında Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e güvenlik güçlerini yollamasıyla birlikte şiddetini artırarak devam etmiştir. Öte yandan ülke içerisindeki protestocular tutukluların serbest bırakılması, demokratik reform talebi ve hem hükümet tarafından Bahreyn El Halife rejimine verdiği desteğin hem de Suudi

rejimi tarafından Şii karşıtı ayrımcılığın sona erdirilmesini talep etmektedir. Suudi Arabistan yaşanan bu ayaklanmalar neticesinde sert güvenlik önlemlerine başvurmuştur (Rieger, 2014, 4-5).

Arap Baharı süreci Suudi Arabistan için hem iç politikasında hem de dış politikasında birtakım endişeler ortaya çıkarmıştır. Arap Baharı ile bölgede yaşanan değişim, kaos ve belirsizlik ortamından kaynaklanan sorunların yayılması, Suudi Arabistan için güvenlik endişelerine sebep olmuştur (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 198). Bu nedenle Suudi Arabistan'ın bölgede yaşanan olaylara karşı ilk tepkisi hem bölgesel istikrarın hem de iç istikrarının bozulmamasını sağlamak olmuştur. Bu sebeptendir ki ilk etapta Suudi Arabistan için Arap Baharı bir "iç güvenlik" endişesi olarak algılanmaktadır (Aras ve Yorulmazlar, 2016, 2263). Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın Arap dünyasında yaşanan halk ayaklanmalarına karşı tepkisi bölgedeki jeopolitik hedefleri ile de şekillenmektedir. Suudi Arabistan Arap Baharı rüzgârından kendisini izole etmek, monarşiye sahip rejimlerin varlıklarını korumak ve İran'ın bölgede artabilecek olan etkinliği ile ortaya çıkabilecek İran tehdidine karşı koyma gayesi taşımaktadır (Salloukh, 2013, 40).

Suudi Arabistan bölgesel güvenlik bağlamında, küçük Körfez devletleri üzerinde başat bir güç olmak, Orta Doğu bölgesinde kendisine tehlike arz edebilecek başat bir gücün yükselmesini engellemek ve bölgede sıcak çatışmaların yaşanmasına engel olmayı hedeflemektedir. Suudi Arabistan'ın benimsemiş olduğu bu güvenlik politikasından yola çıkarak Arap Baharı sürecinde yaşanan ve Orta Doğu bölgesinin dinamiklerini değiştiren halk ayaklanmaları, Suudi Arabistan güvenlik vizyonunun tehdit altında olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Arap Baharı Suudi Arabistan'ın hem iç güvenliğine hem de Orta Doğu bölgesinde rekabet içerisinde olduğu İran gibi başka bir başat gücün yükselme olasılığı nedeniyle tehdit algılamasına neden olmaktadır (Acar, 2018, 147).

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı ile bölgede İran tehdidi algısının derinleşmesinin şüphesiz nedeni, yaşanan halk ayaklanmalarının bölgede Şii etkisinin artmasına ve Şii toplulukları tetiklemesine yönelik duyduğu endişedir. Nitekim bu durumun sebebi Suudi Arabistan topraklarının petrol zengini doğu eyaletlerinde yoğun bir şekilde yaşayan Şii nüfus ile alakalıdır. Orta Doğu bölgesinde yaşanan değişim rüzgârıyla İran'ın bölgede etkisinin artması Şii toplulukları da harekete geçirebilme olasılığından dolayı Suudi Arabistan için tehdit oluşturmaktadır (Oğuzlu, 2011, 38).

Bu bağlamda Arap Baharı'nın yaşanması ile Orta Doğu bölgesinde meydana gelen güç boşluklarını doldurmak amacıyla rekabet eden ve bu süreçte de birbirlerine yönelik tehdit ve belirsizlik hisleri algılayan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemi yaratmaktadır. Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan arasında Arap Baharı öncesinde de var olan mezhepsel güvenlik endişelerini daha da pekişmekte ve iki

ülke arasındaki güvenlik ikilemi bölgede değişim rüzgârları estiren Arap Baharı ile daha da derinleşmektedir.

7.3. Orta Doğu Ülkelerine Yönelik Güç Mücadelesi

2011 yılında Orta Doğu bölgesinde genellikle ‘‘Arap Ayaklanmaları’’ veya ‘‘Arap Baharı’’ olarak adlandırılan birçok ülkeyi etkisi altına alan bir dizi halk ayaklanması ve protestoların ortaya çıkmasıyla birlikte Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler bozulmuştur (Houghton, 2022, 127). Demokrasi talebiyle başlayan ayaklanmalar süreç içerisinde kaosa, iç savaşa ve terörizmin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Arap Baharıyla birlikte Orta Doğu bölgesinde mevcut ittifaklar sarsılmış ve güç dengeleri değişmiştir. Özellikle Körfez bölgesinin iki mühim gücü olan ve bölgede başat bir rol oynamak için çatışan Suudi Arabistan ve İran arasında Arap Baharı, ‘‘Arap Soğuk Savaşı’’ olarak adlandırılan yeni bir rekabet alanı oluşturmuştur (Bahi, 2018, 89).

Arap Baharı ile birlikte bölge ülkeleri içerisinde meydana gelen ani değişim dalgaları hem bölgeye müdahale edilmesini oldukça zorlaştırmış hem de İran ve Suudi Arabistan’ı güvenlik önlemlerini artırmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla Arap Baharı, İran ve Suudi Arabistan arasında ‘‘Arap Soğuk Savaşı’’ dönüşmüş ve iki ülke arasında artan güvenlik önlemleri nedeniyle hem derin bir belirsizlik oluşmuş hem de karşılıklı olarak birbirlerine yönelik algıladıkları tehdit ve endişeler derinleşmiştir. Bölgenin karmaşık yapısı nedeniyle oluşan güç boşlukları üzerinde söz sahibi olmak adına her iki ülkenin de giriştiği rekabet yarışı iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin derinleşmesine sebep olmuştur. Nitekim hem İran hem Suudi Arabistan çıkarları ve Arap Baharı algılamalarındaki farklılıklar doğrultusunda Yemen, Bahreyn ve Suriye müdahaleleriyle karşı karşıya gelmiş ve iki ülke arasındaki güvenlik endişeleri tırmanarak güvenlik ikilemine neden olmuştur.

Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan vekalet savaşları Arap Baharı süreciyle şiddetini artırmıştır. Vekalet savaşlarını, devletlerin hem bölgesel hem de küresel olarak güç kazanımını artırmak adına askeri faktörleri direkt kullanmadan, başka ülkeler üzerinden yahut hedef ülkede faaliyet gösteren ayrılıkçı grupları ve terör örgütlerini kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda çatışmaları olarak ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda vekalet savaşlarında niyetlerin gizli olması, tehdit unsurlarının derinleşmesi ve aynı zamanda tehdit ve tehlikenin nerden gelebileceğine dair var olan belirsizlik nedenleriyle güvenlik ikilemleri meydana gelmektedir (Arslan, 2020, 21).

Arap Baharı süreci, İran ve Suudi Arabistan arasındaki vekalet savaşlarının artmasına ve iki ülke arasındaki güvenlik ikilemlerinin derinleşmesine neden olması hasebiyle ikili ilişkilerde önemli bir kırılım noktası oluşturmaktadır. Bu nedenle

Ortadoğu bölgesinde meydana gelen Arap ayaklanmaları ile Yemen, Bahreyn ve Suriye üzerinden İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan vekalet savaşları güvenlik ikilemelerinin derinleşmesine neden olmaktadır.

7.3.1. Yemen

2011 yılında gerçekleşen Arap Baharı ile Yemen'in başkenti Sana'da halk tarafından özgürlük ve reform talepleri ile ayaklanmalar ve protestolar yaşanmaya başlamıştır. Husiler de ülke içerisinde yaşanan halk ayaklanmaları ile birlikte gösterilere katılım sağlamıştır. 2011 yılının Haziran ayına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e yönelik bir saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı sonrasında Yemen Cumhurbaşkanı tedavisinin gerçekleşmesi amacıyla Suudi Arabistan'a gitmiştir. 2011 yılının kasım ayında ise Cumhurbaşkanı Salih, Körfez İşbirliği Konseyi tarafından başlatılan Yemen Barış Planı anlaşmasını kabul etmiş ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abid Rabbu Mansur Hadi'ye görevini devretmiştir (Semin, 2017, 89).

Suudi Arabistan Yemen'i "arka bahçelerinde, sorunlu, kalabalık" bir devlet olarak görmekte ve Yemen'e yönelik ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini düşünmektedir (Salisbury, 2015, 3). Arap ülkelerinin en fakir ülkesi, Suudi Arabistan'ın sınır komşusu ve Arap Yarımadası'nın güneybatı ucunun çoğunu işgal eden Yemen, Orta Doğu bölgesini etkisi altına alan Arap Baharıyla birlikte İran ve Suudi Arabistan arasında çıkar çatışmalarının ve güç rekabetinin yoğun olarak yaşandığı bir yer olmuştur (Salisbury, 2015, 2). Yemen, Arap Baharı ile birlikte Cumhurbaşkanı Salih'e sadakatle bağlı olan grupların isyanları, şehrin güney kesiminde yer alan aşiretlerin ayrılıkçı ve aykırı girişimleri, kuzeyde yer alan Husilerin protestoları ve ayaklanmaları ile şiddetli bir çatışma sarmalına dönüşerek kanlı bir iç savaşın yaşandığı bir ülkeye dönüşmüştür (Tinas, 2020, 124).

Suudi Arabistan, güney komşusu olan Yemen sınırlarında hem El-Kaide terör örgütünün güç kazanmasını engellemeye çalışmakta hem de bu terör örgütünün Suudi Arabistan topraklarına yönelik gerçekleştirebileceği eylemlerin önüne geçmek istemektedir. Aynı zamanda Yemenli mülteciler hususunda kontrolü kendi elinde tutma arzusu taşımaktadır. Öte yandan Husilerin Yemen'in kuzeyinde aktif olmaları Suudi Arabistan'ın kendi çıkarlarına yönelik tehdit oluşturmaktadır. Petrole bağımlı bir ekonomiye sahip olan Suudi Arabistan için deniz taşımacılığı ve bu taşımacılığın güvenliği oldukça önem arz etmektedir. Körfez bölgesindeki geçiş güzergâhlarında küresel piyasalar için önem arz eden petrol üretim tesisleri bulunan Suudi Arabistan, bu güzergâhta yer alan geçiş noktalarının güvenliğini sağlama hususunda oldukça hassastır (Doğan, 2020, 3).

Suudi Arabistan'ın Arap Baharı'na yönelik en saldırgan hamlesinin Yemen üzerinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020,

200). Zira Suudi rejimi tarafından gerçekleştirilen askeri saldırganlığın Batı'nın desteği ve deniz ablukası ile birleşmesi Yemen'i korkunç bir insani krize sürüklemiştir. Öte yandan İran rejimi ise Yemen'e yönelik daha barışçıl çözümlere odaklanarak yaşanan krizi çözmek adına müzakereler gerçekleştirilmesi ve bu durumun desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 210).

İran, Husilere duyduğu sempaticanlık nedeniyle Yemen Hükümetine karşı Husilere hem askeri hem de mali olarak destek sağlamaktadır. Husilerin güç elde etmesi İran tarafından desteklenen bir grup olmaları ve Yemen topraklarında popülariteye sahip olmaları hasebiyle Suudi Arabistan için her zaman bir tehdit unsuru oluşturmaktadır (Ali, 2018, 58).

İran tarafından desteklenen Yemen'deki Husilerin Babülmendep Boğazı üzerinde kontrol yetkisine sahip olması nedeniyle de Körfez ülkeleri ve bilhassa da Suudi Arabistan endişe hissetmektedir. Nitekim oldukça önemli bir stratejik konuma sahip olan ve Husiler tarafından Babülmendep Boğazı kontrolünün sağlanması İran'ın bölgeye yönelik elini güçlendirebilecek bir unsur olarak değerlendirilmekte ve bu durum Suudi Arabistan'ın İran tarafından çevrenlenmişlik hissini artırarak tehdit algısını derinleştirmektedir. Aynı zamanda Yemen'in Husiler aracılığıyla İran tarafından kontrol altına alınması Suudi Arabistan için yakınında bir Şii ablukası oluşmasına ve kendi topraklarındaki Şiilerin de ayaklanabilme ihtimalleri nedeniyle rejim güvenliğinin sarsılmasına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır (Yılmaz Şahin ve Kocatepe, 2022, 48).

Körfez bölgesinde her türlü Şii faaliyetine ve hâkimiyetine karşı olan ve Vehhabi yayılcılığını benimseyen Suudi Arabistan ile Şii yayılcılığını bir dış politika aracı olarak kullanan İran arasında ki rekabet Orta Doğu bölgesinde mezhepsel sınırların ve rekabet alanlarını giderek derinleştirmektedir. Bu bağlamda İran'ın Şii yayılcılığı Suudi Arabistan tarafından varoluşsal bir tehdit olarak algılanmakta ve İran'ın bölgedeki çatışmaları alevlendirmesi nedeniyle de İran'ı "başı kesilmesi gereken bir yılan" olarak değerlendirmektedir (İzol ve Cingöz, 2022, 348). İran ise Yemen'de Zeydi Husilere destek sağlayarak hem Suudi Arabistan'ı dengelemek için hem de Şii Hilali söylemini sağlamlaştırmak amacıyla hareket etmektedir (Okyar, 2015, 69).

Yemen'de yaşanan olaylar Suudi Arabistan ve İran arasında hem bölgesel güç rekabeti hem de mezhepsel rekabet için hususi bir alanı temsil etmektedir. Suudi Arabistan, Yemen'de yer alan Husi ilerlemesi ile İran tarafından çevrelendiğini hissetmekte ve bu durumu yanı başında yer alan Yemen üzerinden güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamakta ve Şii hâkimiyetinin güçlenmesinden endişe duymaktadır. Bu endişeden hareketle Suudi Arabistan hem kendi güvenlik önlemlerini artırmakta hem de İran tehdidini kullanarak Sünni dünyası üzerindeki liderlik iddiasını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın mezhepçiliği bir araç

olarak kullanması Suudi rejiminin meşruiyetini güçlendirmek adına gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (İzol ve Cingöz, 2022, 353).

Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın yakın bölgesinde kendi güvenliğine yönelik belirsizlik algıladığı tehdit unsurlarıyla birlikte Yemen'de yaşanan çıkar çatışması İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemini derinden etkilemektedir.

7.3.2. Bahreyn

Bahreyn, jeopolitik olarak Körfezin iki başat gücü olan İran ve Suudi Arabistan arasında konumlanmıştır. Arap ülkeleri arasında petrol gelirlerinin yüksek olmamasına ve bölgede yer alan diğer ülkelere kıyasla daha az zenginlik barındırmasına karşın Bahreyn, İran ile Suudi Arabistan arasında tampon bir bölge konumunda bulunması hasebiyle Körfez Bölgesi özelinde önem arz etmektedir. İran ve Suudi Arabistan arasında bölgeye yönelik güç elde etme arzusu ve Şii-Sünni çatışması ile gerçekleşen nüfuz mücadelesi ile iki ülke arasında kalan Bahreyn dış müdahalelere açık olan bir ülke konumunda bulunmaktadır. Bahreyn'i iki ülke arasındaki mezhepsel ve jeopolitik rekabetin merkez üssü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır (Kocatepe, 2017, 86).

Bahreyn, İran için hem jeopolitik olarak hem de İran'ın kendi güvenliğini tesis etmesi adına önemli bir konumda bulunmakta aynı zamanda nüfusunun bir bölümünün İranlı olması ve topraklarında Şii nüfusu barındırması nedenleriyle de İran ile arasında güçlü tarihsel bağlar bulunmaktadır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 210). Nüfusunun büyük bir kısmının Şii olması nedeniyle Bahreyn ve İran arasında genellikle Sünni yönetimin toplumdaki Şii'lere yönelik gerçekleştirdiği ayrımcı politikalar, iki ülke arasında anlaşmazlığa neden olmaktadır. Bahreyn'in Sünni yöneticileri, İran tarafından kendi topraklarında yaşayan Şii aktivistlerin desteklenmesinden endişe duymakta ve bu bağlamda İran'dan kendilerine yönelik bir tehdit algılamaktadır. Bu belirsizlik ve tehdit algısının aynı zamanda İran ve Bahreyn arasında da güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Nuruzzaman, 2012, 545). Nitekim Sünni bir yönetime sahip olmasına karşın halkının büyük bir kesimi Şii olan ve İran tarafından kendi toprağıymış gibi değerlendirilen Bahreyn'de yaşanan Arap Baharı sürecinde halk ayaklanmaları ve protestolar Bahreyn'in Sünni yöneticileri tarafından duyulan endişeleri haklı çıkarmış ve ayaklanan halk İran tarafından desteklenmiştir (Okyar, 2015, 69).

Bahreyn'de yaşanan halk ayaklanmalarının İran açısından iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bahreyn'de yaşanan halk ayaklanmalarının ABD karşıtı bir çizgide ilerlemesidir. 1979 Devriminden bu yana ABD karşıtı bir politika benimseyen İran için ayaklanmanın başarılı olması ABD'nin bölgedeki etkinliğinin ve askeri çıkarlarının azalmasına neden olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak ise nüfusunun neredeyse %70'inin Şii olması hasebiyle Bahreyn'in demografik

yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim Bahreyn’de başarılı bir devrim gerçekleşmesi neticesinde hükümetin Şii liderler tarafından yönetilmesi, Körfez bölgesinde başat güç olmak adına mücadele eden İran için oldukça önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Bahreyn’de gerçekleşen devrimin başarılı olması, Körfez bölgesinde yer alan diğer muhafazakâr ülkelerinde bu durumdan etkilenecek ayaklanmalarını ve bölgedeki isyanların yayılımının hızlanması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Orta Doğu bölgesindeki jeopolitik yapının oldukça değişmesine ve İran lehine sonuçlar doğurmasına neden olabilecektir. Aynı zamanda İran’ın Körfez Bölgesinin hâkimiyeti için rekabet içerisinde olduğu Suudi Arabistan’ın arka bahçesinde muhtemel bir Şii hükümetinin varlığı, İran için stratejik bir avantajı elde etmek anlamına gelmektedir (Sinkaya, 2015, 64).

Bahreyn’de ki gösteriler halk tarafından özgürlük, adalet ve reform talepleri doğrultusunda hızlı bir şekilde tırmanırken, hükümet karşıtı Şii protestocular mevcut Sünni hükümetin son bulmasına ve yerine bir İslam Cumhuriyeti kurulmasına dair sloganlarını yaygınlaştırmıştır. Bu bağlamda Bahreyn toplumu benzeri görülmemiş bir şekilde kutuplaşma yaşamış ve ülkede yaşananlar Şii-Sünni gerilimini tetikleyerek mezhepsel çatışmalara neden olmuştur (Abdullah, 2012, 8). Bahreyn’de yaşanan ve Şii toplulukların liderliğinde gerçekleşen halk ayaklanmaları Şii’liğin yaymaya çalışan İran ile Vehhabiliği yaymaya çalışan Suudi Arabistan arasındaki rekabeti daha da derinleştirmiştir (Ataman ve Demir, 2012, 12).

2011 yılının Şubat ayında demokrasi talebi ile başlayan ayaklanmalar ve protestolara karşı Suudi Arabistan yönetimi, Bahreyn devletinin ve halkının yanında olduğunu belirterek Bahreyn hükümetine destek vermiştir (Terrill, 2011, 22). Bahreyn’de yaşanan ayaklanmalar Suudi Arabistan için stratejik olarak oldukça önem taşımaktadır. Nitekim Suudi kıyılarının çok yakınında bulunan Bahreyn’de Sünni yönetime karşı gerçekleştirilen Şii yanlısı protestoların başarılı olması halinde Bahreyn üzerinde egemenlik iddiaları bulunan ve Bahreyn’de Şii bir hükümetin kurulmasını destekleyen İran ile karşı karşıya kalmak Suudi Arabistan ile İran arasındaki rekabetin şiddetlenme olasılığını artırmaktadır. Bu bağlamda kıyı komşusu olan Bahreyn üzerinden İran tehdidi algılayan Suudi Arabistan Bahreyn’de gerçekleşen protestolara karşı hükümeti desteklemiştir (Abdullah, 2012, 11).

Bahreyn’de gösterilerin şiddetinin artması ile birlikte Suudi Arabistan gerçekleşen protestolar karşısında Bahreyn hükümetine destek vermek için 1000 Suudi askeri bölgeye yönlendirmiştir. Suudi Arabistan askeri birliklerinin Bahreyn’deki varlığı, provokatör Şii’lerin güç elde edinimini engellemek ve İran ile iletişimlerini kısıtlayarak işbirliği yapmalarının önüne geçmek için bir araç olarak kullanmıştır. Suudi Arabistan’ın bu yaklaşımına karşı İran yapılan baskıları kınamış ve resmi bir protesto niteliğinde Tahran’daki Bahreyn büyükelçisini çağırmıştır (Grumet, 2015, 123-124).

Arap Baharının özgürlük, adalet ve eşitlik talepleriyle başlayan Bahreyn'deki yansımaları İran ve Suudi Arabistan'ın müdahalesiyle birlikte Bahreyn'i iki ülkenin hem mezhepsel hem de jeopolitik olarak çatıştığı bir bölgeye dönüştürmüştür.

7.3.3. Suriye

2011 yılında Arap Baharı ile başlayan devrim dalgasının Suriye'yi de etkisi altına alması, İran için önemli zorluklar ortaya çıkarmıştır. Şüphesiz bu durum Suriye'deki Baas rejiminin Arap devletleri arasında İran'ın tek müttefiki konumunda yer almasından kaynaklanmaktadır. İran ve Suriye arasındaki ittifak ortak amaç ve ortak düşmanlar çerçevesinde gelişmiştir. 1979 İslam Devriminden bu yana iki önemli bölgesel güç olan İran ve Suriye buldukları konumu güçlendirmek adına siyasi ve askeri işbirlikleri içinde bulunmuşlardır (Kazdal, 2018, 2). Arap Baharı ile Orta Doğu ülkelerinde meydana gelen ayaklanmalar neticesinde bölgede ortaya çıkan belirsizlik ortamını kendi lehlerine çevirmeye çalışan İran ve Suudi Arabistan, Orta Doğu bölgesinde Yemen, Bahreyn üzerinden farklı alanlarda çatışan Körfezin iki rakip gücü Suriye üzerinden de çatışmalarını sürdürmüştür. Hem Suudi Arabistan'ın hem de İran'ın Suriye'ye yönelik siyasi, mezhepsel ve stratejik olarak yaklaşımları Orta Doğu bölgesinin güvenliğinin ve istikrarının bozulmasına neden olmuştur (Nagiyev, 2021, 102).

İran, Arap Baharı dalgasıyla Orta Doğu ülkelerinde yaşanan halk ayaklanmalarını, Batı karşıtı olması hasebiyle destekleyen ve bu ayaklanmaları İslam'ı bir uyanış olarak değerlendirirken, devrim dalgasının Suriye'ye sıçraması sonrasında Arap Baharı söylemini oldukça farklı bir noktaya taşımıştır. İran, Suriye'de yaşanan protestolara dek Arap Baharı'nı kendisini rol model alan İslami bir uyanış olarak değerlendirirken, Esad rejimine karşı gerçekleştirilen protestoları ABD ve İsrail'in bir komplosu olarak değerlendirmiştir (Şen, 2012, 108).

Arap Baharı ile değişim dalgasının yayıldığı Tunus, Mısır, Libya ve Bahreyn gibi ülkelerde yaşanan olaylara karşı temkinli ve düşük profilli tepkiler gösteren İran, Suriye'de yaşanan protestolara karşı devrimci dalganın yayılmasının karşısında durulması gerektiği yönünde bir tutum sergilemiştir. İran, Suriye'de Baas rejimine karşı ayaklanan halk ile onlara engel olmaya çalışan güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmaların şiddetinin artması ile hükümete karşı gerçekleştirilen protestoların İslami Uyanış'ın düşmanları tarafından gerçekleştirilen oyunlar olarak değerlendirmiştir. ABD ve İsrail karşıtlığını İslami Uyanış'ın en mühim özelliği olarak değerlendiren İran, Baas rejimine yönelik gerçekleştirilen protestoları meşru görmemektedir (Sinkaya, 2013, 64). Birleşmiş Milletler Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura, İran'ın Suriye'yi finansal olarak desteklediğini ve yılda yaklaşık 35 milyar dolar kadar yardım sağladığını belirtmiştir (Sadjadpour ve Taleblu, 2015, 4). İran, Esad rejimine yönelik sağladığı

finansal desteğin yanı sıra hem Devrim Muhafızları Örgütü hem de yerel ve yabancı Şii güçlerden oluşan kolluk kuvvetleri ile askeri olarak da destek sağlamıştır (Okalan ve İşyar, 2023, 17). Aynı zamanda İran, bazı silahlı kuvvetleri aileleri ile birlikte Suriye'nin çeşitli bölgelerinde konumlandırmaktadır. Bu durumla İran hem kendi lehine demografik bir değişimin gerçekleşmesini önlemeyi hedeflemekte hem de ihtiyaç hâsıl olduğunda çeşitli yerlerde milis kuvvetlerini hazır vaziyette bekletmektedir (Tatlı, 2023, 11).

İran'ın Akdeniz ve Yakın Doğu ile sağladığı stratejik bağlantısının önemli bir parçasını Suriye oluşturmaktadır. Bu nedenle de İran, Suriye'de yaşanan hükümet karşıtı protestolara karşı tutumunu diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Suriye'de ki çıkarları doğrultusunda değerlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 211). Aynı zamanda İran için Suriye'de ki Esad rejiminin devrilmesi, yeni kurulacak olan hükümetin Batı yanlısı yahut Sünni liderler tarafından yönetilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum karşısında Suriye'deki rejimin değişmesi İran için varoluşsal bir tehdit ve stratejik bir kayıp olarak değerlendirilmektedir (Kelkitli, 2016, 36).

Suriye'de yaşanan olaylar neticesinde Esad rejiminin devrilmesi, İran'ın öncülüğünde hareket eden Şii bloğun bozulmasına yönelik de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durumda Suriye ile tarihi bağlara sahip olan İran'ın Suriye üzerindeki etkisi azalacak ve İran, bölgedeki müttefikini kaybederek yalnızlaşacaktır. Bu bağlamda Suudi Arabistan ise bölgede başat güç olmak adına rekabet içerisinde olduğu İran'a karşı Suriye de yaşanan halk ayaklanmalarını desteklemekte ve bölge özelinde etkinlik alanını artırmak için Suriye de yaşanan iç karışıklığı bir fırsat olarak değerlendirmektedir (Küçükkeleş, 2012, 18).

Her ne kadar Suudi Arabistan ve Suriye arasındaki ilişkiler dönem dönem olumlu seyrete de çoğu zaman olumsuz bir seyir içerisinde ilerlemiştir. Bu durum hem Baas rejiminin sahip olduğu Arap milliyetçiliğinden hem de Suriye'nin İran ile olan yakın ilişkilerinden kaynaklanmaktadır (Akdoğan, 2012, 479). Bu nedenle de Suudi Arabistan, Suriye'de yaşanan olayları İran'ın bölgedeki gücünün kırılmasına yönelik bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Suriye-İran ittifakını zayıflatarak bölgedeki gücünü artırmayı hedeflemiştir.

Suudi Arabistan, Arap Baharı sürecinde genellikle mevcut hükümetlerin ve rejimlerin istikrarlarının sağlanmasından yana bir tutum sergilerken İran, değişim talebiyle ayaklanan halkların yanında ve mevcut rejimlerin karşısında bir tutum sergilemiştir. Lakin söz konusu Suriye olunca her iki ülkenin de tutumlarında bir değişikliğe gittiği açıkça görülmektedir (Akdoğan, 2012, 478). Suudi Arabistan, İran'ın Suriye'ye yönelik planlarını Orta Doğu bölgesinde ki kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirmekte ve aynı zamanda Suudi liderler nüfusunun büyük bir

kısmını Sünnilerin oluşturduğu Suriye’de Şii bloğun öncüsü olan İran’ın etkisine olumsuz bakmaktadır (Ali, 2018, 59).

İran, Suriye’de yaşanan halk ayaklanmalarında Esad rejimini desteklemek adına kendi güvenlik güçleri olan Devrim Muhafızlarını, Hizbullah’ı ve Şii milislerini kullanırken, Suudi Arabistan Suriye’deki ayaklanmalarda rejim karşıtı halkın tarafından yana bir tutum benimsemiş ve Esad rejimine karşı halka askeri destek sağlamıştır. Suriye’de Arap Baharı’nın etkisiyle yaşanan protestolar ve halk ayaklanmalarının tutarlı bir stratejiye sahip olmaması, karmaşık yerel dinamiklerin varlığı mevcut rejimin devrilmemesine ve olayların bir iç savaşa dönüşmesine neden olmuştur (Karim, 2017, 78).

7.4. 10 Mart İran ve Suudi Arabistan Anlaşması

Çalışmanın önceki bölümlerinde İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri etkileyen önemli olaylar ele alındığı gibi bu olaylardan özellikle Şii din adamı Nimr el Nimr’in idam edilmesi ile iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Gerçekleşen bu olay neticesinde Suudi Arabistan’ın Doğu vilayetlerinde gösteriler başlamış ve Suudi Arabistan’ın Tahran Büyükelçiliği ile Meşhed konsoloslugu saldırıya maruz kalarak ateşe verilmiştir. Suudi Arabistan artan olaylar karşısında güvenlik önlemlerini artırmış ve İran ile kurulan diplomatik ilişkiler son bulmuştur. Sonraki süreçlerde İran, Yemen’de yer alan vekil güçleri üzerinden özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin stratejik öneme sahip tesislerine füze saldırıları gerçekleştirmiş ve Suudi Arabistan ile ilişkilerindeki tansiyonun tekrardan yükselmesine neden olmuştur. Ardından 2021 tarihinde İran ve Suudi Arabistan, Irak’ta yeniden diyolog kurmak amacıyla masaya oturmuş ve bu süreçte Pekin’de başarıyla kavuşarak sonuçlanmıştır (Kılıç, 16.03.2023).

Yapılan görüşmeler neticesinde İran ve Suudi Arabistan diplomatik ilişkilerini sürdürme ve büyükelçiliklerini tekrardan faaliyete geçirme hususunda anlaşmışlardır. Aynı zamanda her iki ülkede “devletlerin egemenliğine” ve “iç işlerine karışmama” hususlarına saygı çerçevesinde değerlendirdiklerini teyit etmişlerdir (Beyaz, 2023, 1). Öte yandan İran ve Suudi Arabistan arasında sağlanan bu anlaşma ile Suudi Arabistan’ın Batı ile olan ilişkilerinden bağımsız bir dış politika benimseyeceği hususundaki yeni kararlılığını temsil etmekte ve aynı zamanda İran nükleer anlaşması ile Yemen üzerinden iki ülkenin de yürüttüğü vekâlet savaşları içinde olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir (Wintour, 10.03.2023).

Tarihsel olarak ideolojik, jeopolitik, etnik ve mezhepsel pek çok konuda rekabet içerisinde olan ve bölgedeki dinamikleri de etkileyen İran ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen bu anlaşma, küresel güvenlik bağlamında tarihi olarak önem arz etmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi tarafından da

desteklenen bu anlaşma ile İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin ılımlaşarak bölgede tansiyonun düşmesi beklenmektedir (Domazeti, 2023, 2).

Çin aracılığıyla gerçekleşen İran ve Suudi Arabistan arasındaki bu anlaşmayı aynı zamanda Çin'in bölge özelinde artan etkisinin de bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. İran ve Suudi Arabistan için büyük bir petrol ithalatçısı konumunda yer alan Çin, Basra Körfezi'nin güvenliği hususunda istikrarlı bir dinamik aramaktadır. Bu nedenle Çin, Körfez bölgesiyle ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda da 2022 yılının Aralık ayında Çin-Arap Devletleri Zirvesi için Suudi Arabistan'a ziyaretlerde bulunurken 2023 yılının Şubat ayında da İran Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi'yi resmi bir ziyaret maksadıyla ağırlamıştır (Iran and Saudi Arabia, 06.06.2023).

10 Mart 2023 tarihinde imzalanan Suudi Arabistan-İran antlaşması, bölgede ABD nüfuzunu azaltmakta ve İsrail'in güvenlik endişelerini arttırmaktadır. Öte yandan bu antlaşma, Çin ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu arttırmakta ve Suudi Arabistan ile İran'ın güvenlik endişelerini azaltmaktadır. Bu sebeple denilebilir ki, Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel rekabetin başladığı ilk yıllarda Batı'nın büyük güçleri bölgede daha fazla nüfuz sahibi iken, 2023 yılı itibariyle Doğu'nun büyük güçleri bölgede daha fazla nüfuz sahibi olmaya başlamıştır. Ancak Doğulu büyük güçlerin bölgede Batılı büyük güçlere nazaran daha etkin olması yakın gelecekte pek olası görünmemektedir. Yine de Doğulu büyük güçlerin bu olumlu ivmeyi bozmadan hareket etmesi halinde ilerleyen yıllarda bölgede değişen nüfuz dengeleri görülmesi olasıdır. Hatta Rusya ve Çin, bu antlaşmayla birlikte elde ettiği nüfuzu korumak ve daha da geliştirmek adına çok yönlü olarak faaliyetler gerçekleştirmektedir. Örneğin 2 Haziran 2023 tarihinde gerçekleştirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti (BRICS) toplantısına İran ve Suudi Arabistan "BRICS Dostları" şeklinde adlandırılan görüşmeler için temsilciler göndermiş ve bu toplantıda BRICS ülkelerinin Suudi Arabistan ve İran ile ilişkilerini geliştirmek için nasıl adımlar atabileceğine dair yollar aranmıştır (BRICS, 02.06.2023, tr.euronews.com).

8. SONUÇ

Güvenlik ikilemi kavramı devletler arasındaki rekabet ve çatışma unsurlarının anlaşılması için önem arz eden bir yaklaşımdır. Özellikle aynı coğrafyada yer alan ve farklı dinamiklere sahip olan devletlerin birbirlerinin egemenliklerine yönelik oluşturdukları tehdit ve tehlike algısı ile şekillenen güvenlik ikilemi, İran ve Suudi Arabistan arasında açıkça gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle bu tez çalışmasında öncelikle güvenlik ikilemi yaklaşımının geleneksel tanımlamaları ve Soğuk Savaş sonrası dönemde kavramın kazandığı yeni tanımlamalar incelenmiştir. Aynı zamanda güvenlik ikilemlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına kavramla ilintili olan hücum-savunma dengesi ve silahlanma yarışı gibi başlıklara da yer verilmiştir.

Ardından gerçekleştirilen bu tez çalışmasında İran ve Suudi Arabistan'ın sahip oldukları dış ve güvenlik politikalarında yer alan ve iki ülke arasındaki rekabete neden olan unsurlar ele alınmıştır. Bu unsurlardan ilki, iki ülkenin sahip olduğu jeopolitik konum ve jeostratejik önemleri ile ilintilidir. Nitekim zengin doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu bölgesinde, önemli geçiş güzergâhlarında yer alan Körfez'in iki komşu ülkesi İran ve Suudi Arabistan sahip oldukları konumları ve dış politikalarında bölgede başat güç olmaya yönelik yürüttükleri üstünlük mücadeleleri hasebiyle karşılıklı olarak tehlike algılamakta ve rekabet içerisinde bulunmaktadır.

İran jeopolitiği söz konusu olduğunda İran'ın "Şii Hilali" politikası da oldukça dikkat çeken ve iki ülke arasında tehdit algısını derinleştiren bir unsur olarak değerlendirilmeye değerdir. İran'dan başlayarak Orta Doğu bölgesinde Şii toplumların yaşamlarını sürdürdüğü ülkelerin, harita üzerinde birleştirilmesiyle ortaya çıkan hilal şekli nedeniyle "Şii Hilali" olarak adlandırılan bu politikayla İran, diğer ülkelerde yaşayan Şii nüfuslar üzerinde etkin bir güç kurarak söz hakkına sahip olmayı ve Orta Doğu bölgesinde teopolitik bir hâkimiyet kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Şii Hilali, bölge ülkeleri ve özellikle de Suudi Arabistan'ın çevrelenmişlik hissini artırmakta ve bu durumda Suudi Arabistan, İran'ın Şii Hilali politikasından kaynaklı olarak tehdit altında hissetmekte ve tehlike algılamaktadır. Bu nedenle İran'ın Şii Hilali politikası iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin tetiklenmesine neden olmaktadır.

Tablo.8.1. İran'ın ve Suudi Arabistan'ın Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapısı

	İRAN	SUUDİ ARABİSTAN
Etnik Grup	Fars	Arap
Din	İslam	İslam
Mezhep	Caferi-i İsna'aşeriyye (Şii)	Vehhabi (Sünni)

İki ülkenin de dış politikasında önemli bir yer tutan ve bölgede yer alan diğer ülkeler üzerinden rekabetlerini derinleştiren bir diğer unsur, sahip oldukları etnik ve mezhepsel farklılıklarıdır. İran, Fars etnik kimliğine sahip, Şia mezhebi benimseyen ve teokratik İslam Cumhuriyeti ile yönetilen bir ülkeyken; Suudi Arabistan, Arap etnik kimliğine sahip, Sünni mezheplerin alt kolunu oluşturan Vehhabiliği benimseyen ve teokratik monarşi ile yönetilen bir ülkedir. İslam dininin iki farklı yorumu olan Şii ve Vehhabiliği benimsemiş olan İran ve Suudi Arabistan'ın dış politikalarında mezhepsel unsurlar oldukça öne çıkmaktadır. Esasen Şii-Vehhabi çatışması çok eski tarihlere dayanmakla birlikte iki ülkede farklı ülkelerdeki Şii ve Vehhabi toplumlar üzerinden "şiileştirme" ve "vehhabileştirme" politikaları izlemektedir. Özellikle İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte Şii bir dış politika aracı olarak kullanan İran'ın gerçekleştirdiği devrim ihracı politikası Suudi Arabistan'ın tehdit algısını artırmaktadır. Nitekim Suudi Arabistan bu endişesi, zengin petrol kaynaklarının bulunduğu doğu vilayetlerinde önemli oranda Şii toplulukları barındırmasından kaynaklanmaktadır. Suudi Arabistan, hem İran'ın bölgede güç kazanmasından hem de kendi topraklarındaki Şii halkın İran'ın politikalarından etkilenerek ayaklanmasından endişe duymaktadır. Bu bağlamda İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan mezhepsel rekabet, tehdit, belirsizlik ve korku içermesi nedeniyle birbirlerinin niyetlerinden açıkça emin olamayan iki ülkenin de güvenlik ikilemi içerisinde bulunmasına neden olmaktadır.

İran ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen hem jeopolitik hem mezhepsel rekabetin belirsizlik, tehdit ve tehlike unsurlarını derinleştirerek güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına sebep olduğu aşikârdır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde de iki ülke arasında rekabet unsurları değişkenlik göstermiş ve dönem dönem iyileşen ikili ilişkiler genel hatlarıyla gergin bir şekilde seyretmiştir. Özellikle tarihin olağan seyrinde meydana gelen bazı önemli ulusal ve uluslararası olaylar İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda iki ülke ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen ilk olay 1979 tarihinde İran'da gerçekleşen İslam Devrimidir. 1979 yılına kadar ikili ilişkilerin nispeten daha ılımlı olmasına karşın İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve İran'da bir İslam Cumhuriyeti kurulması ile iki ülke arasında çatışma ve rekabet dönemi başlamıştır. Devrimle birlikte İran tarafından benimsenen devrim ihracı politikası, Körfez bölgesinde Şii nüfus barındıran tüm ülkeler için bir meydan okumayı temsil ederken bu meydan okumadan en yoğun tehdit algılayan ülke şüphesiz Suudi Arabistan olmuştur. Devrimle birlikte Suudi Arabistan'ın İran'dan algıladığı tehdit artmış ve Suudi Arabistan kendisine yönelik gerçekleşebilecek herhangi bir saldırıya karşı güvenlik önlemlerini artırmıştır. Nitekim bu dönemde ABD ile yakınlaşarak silah anlaşmaları gerçekleştirmesi, Suudi Arabistan'ın algıladığı belirsizlik ve tehdit ile içinde bulunduğu güvenlik ikileminin aşikâr bir tezahürüdür.

Öte yandan İran-İrak savaşı ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri için bir diğer önemli dönemi temsil etmektedir. Nüfusunun büyük bir bölümünü Şiiilerin oluşturduğu Irak, İran'ın devrim ihracı politikasından tehdit algılaması nedeniyle Humeyni rejimini sonlandırmak için harekete geçmiş ve 8 yıl süren İran-İrak savaşı gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan ise hem Irak'ı hem de İran'ı kendisine yönelik tehlikeli rakipler olarak görse de, İran'ı izlediği yayılmacı politikaları nedeniyle en tehlikeli düşmanı olarak değerlendirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Suudi Arabistan, İran-İrak savaşında Irak'a hem askeri hem ekonomik olarak destek vermeyi tercih etmiştir. Suudi Arabistan'ın bu tutumu İran ile ikili ilişkilerindeki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. İkili ilişkiler ancak hem Humeyni'nin vefat etmesi hem İran-İrak savaşının sona ermesi hem de Soğuk Savaş'ın son bulması ile yumuşamaya başlamıştır.

İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin bozulmasında etkili olan bir diğer uluslararası olay ise 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerine yönelik gerçekleştirilen terör eylemleridir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD, Orta Doğu bölgesine yönelik saldırgan bir tutum benimsemiş ve hem İran'ı hem Irak'ı şer eksenli olarak tanımlamıştır. 11 Eylül sonrasında ABD tarafından gerçekleştirilen 2001 Afganistan müdahalesi ve 2003 Irak müdahalesi ile Taliban ve Baas rejimleri son bulmuştur. Özellikle İran için bölgede tehdit algıladığı iki rejimin de son bulması avantaj olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Irak'ta rejimin son bulması, İran'ın Şii siyasi nüfuzunun artmasına ve Şiiilerin Irak'ta yönetimde yer edinmesi de İran-İrak ilişkilerinin iyileşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde iyileşen İran-İrak ilişkileri ile bölgede bir "Şii-Arap" yönetiminin kurularak bu yönetimin Sünnileri ötekileştirebileceği fikri Suudi Arabistan'ın bölgede tehdit algısının derinleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda 2001 sonrası ABD'nin Orta Doğu politikasının değişmesi rejimlerin yıkılmasına ve bölgede dinamiklerin değişmesine neden olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında gerçekleşen olaylar İran ve Suudi Arabistan ilişkileri için önem arz etmekte ve ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir kırılma noktası oluşturmaktadır.

Şüphesiz 2011 yılında Orta Doğu bölgesinin dinamiklerini derinden etkileyen Arap Baharı süreci, İran Suudi Arabistan ilişkileri içinde önemli bir noktayı temsil etmektedir. Arap Baharı, bölge ülkelerinde her ne kadar benzer talep ve duygularla ortaya çıkmış olsa da her ülke için benzer sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Nitekim demokrasi, özgürlük, adalet, eşit haklar gibi temel hak ve hürriyet talepleriyle hükümet karşıtı gerçekleşen ayaklanmalar bazı ülkelerde başarıya ulaşırken bazı ülkeler için içinden çıkılmaz bir kaosa dönüşmüştür. İlk olarak Tunus'ta Mohammed Bouazizi isimli üniversite mezunu işsiz ve seyyar satıcılık yapan bir gencin kendisini yakmasıyla başlayan Arap Baharı, tüm bölge ülkelerini kısa sürede etkilemiştir. Tunus'un ardından Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır,

Suriye, Cibuti, Fas, Irak, Bahreyn, Libya ve Kuveyt gibi birçok ülkede protestolar ve yürüyüşler başlamıştır. Tunus'ta yaşanan devrimle birlikte Tunus'un otokratik bir rejimden demokratik bir rejime geçmesi, Mısır halkı için ilham kaynağı oluşturmuştur. İşsizlik, yolsuzluk, ekonomik problemler, adaletsizlik gibi benzer sebepler nedeniyle Mısır'da kısa sürede protestolar hararetlenmiştir. Protestoların başlamasından kısa bir süre sonra Mısır'da da Mübarek rejimi yıkılmıştır. Arap Baharı ile birlikte Mısır halkı ilk defa kendi Cumhurbaşkanı'nı seçebilmişlerdir. Tunus'ta ve Mısır'da halkın talepleri doğrultusunda yaşanan rejim değişiklikleri Libya için de cesaret kaynağı olmuştur. Libya'da da halk benzer sebeplerle ayaklanmış ve protestolar gerçekleştirmiştir. Fakat Libya toplumunun sahip olduğu bölünmüş sosyal yapı nedeniyle sivil direnişte bile zorluklar yaşayan halk kısa sürede silahlara sarılmıştır. Tunus ve Mısır'a nispeten Libya'da Kaddafi rejiminin son bulması daha uzun ve kanlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Arap Baharı'nın bir diğer durağı olan Yemen'de ise ülke dışındaki faktörlerin ve özellikle Körfez ülkelerinin müdahalesi ile Cumhurbaşkanı Salih'in istifa etmesi sağlanmıştır. Bahreyn'de ise Arap baharı ile halklar tarafından talep edilen demokrasi ve seçimler, mevcut hükümetin sert tutumu ve dış müdahalelerle ayaklanmaların bastırılması neticesinde hayata geçirilememiştir. Öte yandan Arap Baharı'nın en kanlı ve sert sürecini Suriye yaşamıştır. Suriye'de, protestocuların Esad rejimini devirme ve demokrasiye geçişi başlatma talepleri, Esad rejiminin sert ve acımasız müdahalesi ile şiddetli çatışmalara dönüşmüştür.

Arap Baharı sürecinin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan birisi bölgesel güvenliğin bozulmasına ilişkin olmuştur. Arap Baharı'nın geniş bir coğrafyayı ve milyonlarca insanın hayatını doğrudan etkilemesi, hem bölgesel hem küresel sistemi, enerji kaynaklarını ve ulaşım yollarını tehdit etmesi önemli güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arap Baharı'ndan etkilenen ülkelerde demokrasi sürecinin tam olarak inşaa edilememesi, devlet otoritelerinde kayıplar meydana gelmesi, yenilenen hükümetlerde seçilen başkanlara karşı ülke içerisinde muhalefetin oluşması ve bu muhalefetin şiddet eylemlerini devam ettirmesi gibi nedenlerle bölgesel güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Bölgesel güvenliğe yönelik tehdidin derinleşmesi ise birden fazla ülke tarafından bölge güvenliğinin tehdit ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu bölgesel güvenlik sorunları ile birlikte Orta Doğu bölgesinde otorite boşluklarının ortaya çıkması küresel güçlerin bölgeye müdahalesini kolaylaştırmış ve bölgedeki diğer güçlerinde aralarındaki mezhepsel anlaşmazlıkların, çatışmaların ve rekabetlerin artması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Arap Baharı, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabeti farklı bir boyuta taşımıştır. Her iki ülkede Arap devletlerinde yaşanan iç karışıklardan yararlanarak bölge ülkeleri üzerinde nüfuzlarını artırmaya ve karşılıklı olarak birbirlerinin etkinlik alanını daraltmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Arap Baharı süreci İran ve Suudi Arabistan'ın kendi güvenlik önlemlerini artırmasına neden olmuş ve bölgede ortaya çıkan belirsizlik

ortamından daha az etkilenmek için daha fazla güç elde etme arzularıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Arap Baharı, bölgesel bir güç olarak yükselmek adına rekabet içerisinde olan İran ve Suudi Arabistan'ın bölge ülkeleri üzerinden güvenlik ikilemelerinin derinleşmesine neden olmuştur. Öte yandan İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı algılamaları farklılık içermekte ve bu sebeple de iki ülkenin de bölge ülkelerine yönelik gerçekleştirdikleri güç mücadelesindeki tutumları kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Özellikle Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi ülkeler üzerinden rekabetleri derinleşen İran ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı algılamalarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

İran ve Suudi Arabistan için Arap Baharı hem yeni fırsatların hem de yeni tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran, Arap ülkelerinde otoriter rejimlere karşı gerçekleştirilen ayaklanma ve protestoları hoşnutlukla karşılayarak "İslami Uyanış" olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda İran, Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn ve Libya'da yaşanan halk ayaklanmalarını 1979 yılında kendi topraklarında gerçekleşen İslam Devrimi ile bağdaştırmakta ve bu devrimin halklara ilham verdiğini ileri sürmektedir.

Suudi Arabistan'ın bölgesel güvenlik tutumu, Körfez devletleri üzerinde egemen bir güç olmak, bölgede başka bir başat gücün yükselmesini önüne geçmek ve bölgede çatışmaların yaşanmasını engellemek gibi unsurlar çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla Arap Baharı sürecinin bölge özelinde ortaya çıkardığı sonuçları Suudi Arabistan'ın bölgesel güvenlik vizyonuna yönelik bir tehdit olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle Suudi Arabistan için Arap Baharı öncelikle bir iç güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Nitekim Arap toplumlarında meydana gelen ayaklanmalar Suudi Arabistan halkının da etkilenmesine ve ülke içerisinde benzer taleplerle protestolar yaşanmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın ayaklanmalara karşı erken ve sert tutumu ile olayların ülke içerisinde büyümesinin önüne geçilmiştir. Her ne kadar Suudi Arabistan'ın batısında yer alan halkın sakinleşmesi sağlanmışsa da doğu vilayetlerinde yoğun olarak yaşayan Şii'lerin sakinleşmesi o kadar kolay olmamıştır. Suudi Arabistan topraklarında büyük oranda Şii nüfusu barındırması ve bilhassa yakın komşusu Bahreyn'de çatışmaların Şii-Sünni geriliminin artmasından ve kendi topraklarında yaşayan Şii'lerin bu durumdan cesaret bulmasından oldukça endişelenmektedir. Suudi Arabistan'ın Arap Baharı ile bölgede İran tehdidi algısının derinleşmesinin şüphesiz nedeni, yaşanan halk ayaklanmalarının bölgede Şii etkisinin artmasına ve Şii toplulukları tetiklemesine yönelik duyduğu endişedir.

Arap Baharı ile birlikte bölge ülkeleri içerisinde meydana gelen ani değişim dalgaları hem bölgeye müdahale edilmesini oldukça zor bir hale getirmiş hem de İran ve Suudi Arabistan'ın bölgeden algıladıkları endişe ve tehdit nedenleriyle güvenlik önlemlerini artırmasına neden olmuştur. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak İran ve Suudi Arabistan'ın Orta Doğu bölgesinde yaşanan Arap Baharı ile ortaya çıkan güç

boşluklarını doldurmak ve bölgeye hâkim olan başat bir güç olmak için verdikleri rekabetin, iki ülkenin çatışma alanlarını derinleştirerek başka ülkeler üzerinden de genişlemesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Yemen, Bahreyn ve Suriye müdahaleleriyle karşı karşıya gelen İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ‘‘Arap Soğuk Savaşına’’ dönüşmüştür.

Yemen, Arap Baharı ile birlikte Cumhurbaşkanı Salih’e sadakatle bağlı olan grupların isyanları, şehrin güney kesiminde yer alan aşiretlerin ayrılıkçı ve aykırı girişimleri, kuzeyde yer alan Husilerin protestoları ve ayaklanmaları ile şiddetli bir çatışma sarmalına dönüşerek kanlı bir iç savaşın yaşandığı bir ülkeye dönüşmüştür. İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ve üstünlük mücadelesi Yemen üzerinden çatışmaları derinleştirmiş ve Yemen, iki ülkenin vekâlet savaşlarını yürüttüğü bir alan olmuştur. İran, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında, Suudi Arabistan ile yakın ve iyi ilişkiler içerisinde olan Yemen’le birtakım anlaşmazlıklar yaşamış ve Husilerle yakın ilişkiler kurmuştur. İran ve Husilerin yakınlaşması hem Yemen tarafından hem de Suudi Arabistan tarafından bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Arap Baharı’nın yaşanmasıyla birlikte ülke içerisinde Husilerin protestolarının artması, Husilerden tehdit algılayan Suudi Arabistan’ın güvenlik endişelerini artırmıştır. Husilerin İran tarafından desteklenmesi, İran’ın Şii yayılmacılığını Husiler üzerinden gerçekleştirmesi, Husilerin gücünün artmasının Babülmendep Boğazı üzerindeki etkinliklerinin de artmasına neden olabileceği gibi sebepler Suudi Arabistan’ın İran tarafından çevrelenmişlik hissini artırmaktadır. Bu bağlamda Yemen üzerinden hem jeopolitik hem mezhepsel rekabet içerisinde olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemleri birbirlerinden algıladıkları tehdit, tehlike ve korku algılarının da büyümesiyle derinleşmiştir.

Bahreyn, İran ve Suudi Arabistan arasında hem bölgesel güç mücadelesi hem de Şii-Sünni çatışması üzerinden nüfuz mücadelesi gerçekleştirdiği bir ülkedir. Bu nedenle Bahreyn’i iki ülke arasındaki mezhepsel ve jeopolitik rekabetin merkez üssü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. İran ve Suudi Arabistan arasında tampon bölge konumunda bulunan ve Sünni bir yönetime sahip olan Bahreyn’de halkın büyük çoğunluğunu Şiiler oluşturmaktadır. Bu durum İran ve Bahreyn halkı arasında ılımlı ilişkilerin varlığına, Suudi Arabistan ile de Bahreyn hükümeti arasındaki ilişkilerin ılımlı olmasına neden olmuştur. 2011 yılında yaşanan Arap Baharı süreciyle Bahreyn’de hükümete karşı gerçekleştirilen ayaklanmaların ve protestoları gerçekleştiren halkın büyük çoğunluğunu yine Şiiler oluşturmaktadır. Demokrasi talebiyle ayaklanan Şii halk, hükümetin sert müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bahreyn yönetimi ülke içerisinde yaşanan halk ayaklanmalarına müdahale ederken, Suudi Arabistan’dan yardım talep etmiş ve bu talep doğrultusunda Suudi Arabistan güvenlik güçlerini bölgeye yönlendirmiştir. Suudi Arabistan, Bahreyn’de Şiiler öncülüğünde gerçekleşen protesto ve ayaklanmaların, kendi iç güvenliğine yönelik bir tehdit olarak

algılamaktadır. Nitekim doğu eyaletlerinde önemli oranda Şii nüfusu barından Suudi Arabistan, Bahreyn’de yaşanan halk ayaklanmasının kendi topraklarında ki Şiileri de cesaretlendirerek yönetime karşı ayaklanma gerçekleştireceğinden endişe duymaktadır. Aynı zamanda Şiilerin İran tarafından desteklenmesi ve Bahreyn’de Sünni hükümetin devrilerek yerine Şii bir hükümetin kurulması ihtimali Suudi Arabistan’ın bölgedeki ezeli rakibi İran’dan algıladığı tehdidin derinleşmesine neden olmaktadır. Nitekim İran’da Bahreyn’de ayaklanan Şii halka destek vermekte ve yardımda bulunmaktadır. İran, Bahreyn’de Sünni hükümeti devirerek yerine bir Şii hükümetin kurulması ihtimalini bölgeye yönelik başat bir güç olma hedefleri doğrultusunda bir avantaj olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda hâlihazırda hem mezhepsel hem jeopolitik rekabet içerisinde olan İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı ile birlikte Bahreyn üzerinden çatışma ve rekabetlerinin boyutunun da büyüdüğü söylemek mümkündür. Rekabet alanlarının genişlemesi ile doğru orantılı olarak İran ve Suudi Arabistan’ın birbirlerinden algıladıkları endişe, tehlike ve tehdit algıları da derinleşmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında iki ülke arasında var olan güvenlik ikilemlerinin Arap Baharı’ndan etkilenen ülkeler üzerinden daha da derinleştiğini söylemek mümkündür. İran ve Suudi Arabistan’ın Arap Baharı tutumları Suriye söz konusu olduğunda farklılık göstermiştir. Nitekim Arap isyanlarının en başından beri otoriter rejimlere karşı isyan eden ve ayaklanan protestocuları destekleyen, yaşanan devrimlerin İslami bir uyanış olduğunu vurgulayan İran, Suriye’de protestoları gerçekleştiren halka karşı Esad rejimini desteklemiş ve yaşanan isyanları birer komplo olarak değerlendirmiştir. Suudi Arabistan ise Arap Baharı sürecinde isyan eden halkların bastırılmasında otoriter rejimlere destek sağlarken, Suriye söz konusu olduğunda Esad rejimine karşı ayaklanan halkı desteklemiştir. İran, Suriye’de mevcut rejimin son bulmasından ve yeni kurulacak hükümette Sünni liderlerin baskın olacağından yahut ABD ve Batı yanlısı bir tutum benimsenebileceğinden endişe duymaktadır. Bu durum İran’ın bölgeye yönelik çıkarlarıyla ters düşmekte ve Suriye’de protestocuların başarılı bir devrim gerçekleştirme olasılığını stratejik bir kayıp olarak değerlendirmesine neden olmaktadır. Suriye’de Esad rejiminin son bulması İran öncülüğündeki Şii blok için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durum İran’ın önemli bir müttefiki olan Suriye’yi kaybetmesine ve bölgede etkisinin azalarak yalnızlaşması anlamı taşımaktadır. İran ile bölgede etkinliklerini artırmak için rekabet halinde olan Suudi Arabistan, Şii tehdidini bertaraf etmek ve İran’ın bölgede yükselişini engellemek için Esad hükümetine karşı ayaklanan halkların tarafında bir tutum benimseyerek protestoları desteklemektedir. Suriye’de protestoculara ekonomik destek ve silah desteği sağlayan Suudi Arabistan, Esad rejiminin devrilmesi durumunda kurulacak yeni hükümetin kendi ideolojisine yakın bir rejim olmasını arzu etmektedir. Ne var ki, Suriye’de Arap Baharı’nın etkisiyle yaşanan protestolar ve halk ayaklanmalarının tutarlı bir stratejiye sahip olmaması, karmaşık yerel dinamiklerin varlığı, mevcut rejimin devrilmemesine ve olayların bir iç savaşa

dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Arap Baharı ile Suriye’de yaşanan iç karışıklıklar İran ve Suudi Arabistan’ın Körfez bölgesinde yürüttüğü güç mücadelesi ve rekabetin boyutunun derinleşmesine neden olarak iki ülkenin daha fazla çatışması ve birbirlerinin etkinliklerini kırmak için daha fazla güç biriktirmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Suriye’de üzerinden birbirleriyle çatışan İran ve Suudi Arabistan arasındaki tehdit algılaması büyüyerek güvenlik ikilemlerinin derinleşmesine neden olmuştur.

Değerlendirildiği üzere İran ve Suudi Arabistan farklı nedenlerle farklı alanlarda rekabet içerisindedir. Bu rekabet gerek jeopolitik konumlarından gerek etnik ve mezhepsel farklılıklarından gerekse de güvenlik politikalarından kaynaklanmaktadır. İki ülkede birbirlerine karşı güvenlik ikileminin geleneksel tanımlamalarının temelini oluşturan niyetlerden emin olamama, belirsizlik, tehdit, tehlike ve korku gibi unsurlarla kuşanmıştır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemi Orta Doğu bölgesinde yaşanan Arap Baharı süreciyle daha da derinleşmiştir. Nitekim hâlihazırda güvenlik ikilemi içerisinde olan İran ve Suudi Arabistan, Arap Baharı ile Orta Doğu ülkelerinde yaşanan kaos ve çatışma ortamında vekâlet savaşları yürütmüş ve özellikle Yemen, Bahreyn ve Suriye gibi ülkeler üzerinden rekabet alanlarını genişleterek güvenlik ikilemlerini derinleştirmişlerdir. Öte yandan Büyük Güçler’in İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki yeri ve önemi yadsınamaz bir gerçekliği oluşturmaktadır. Nitekim çalışmanın kaleme alındığı bu tarihte İran ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı olarak güvensizlik algısıyla tetiklenen rekabetin yerini yumuşamaya bıraktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Robert Jervis’in, bir devletin başka bir devlete yönelik yalnızca düşman olma ihtimalinin bulunmadığına, aynı zamanda onunla müttefik olabileceğine inanması halinde birbirlerinin gücünün artmasından da tehlike algılamayabileceği yorumundan yola çıkarak güvenlik ikileminin iki ülke arasında işbirliği ile hafifletilebileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda yeni bir komşuluk politikası benimseyen İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde işbirliğinin sağlanması iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin de azalabileceği sonucunu da ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma literatürde daha önce İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve rekabetinin güvenlik ikilemi yaklaşımıyla ele alınmamasından kaynaklı olarak literatürdeki eksikliği naçizane doldurmak ve uluslararası ilişkiler literatürüne katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, N. (2018). Arap Baharı sürecinde Ortadoğu'da güvenlik ve dış politika: Suudi Arabistan örneği. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 139-171.
- Acar, N. (2022). İran-Suudi Arabistan rekabeti karşısında Çin dış politikası. *Türkiye Orta doğu Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 187-216.
- Acar, O. (2021). İran'ın nükleer bir güç olmasının Ortadoğu'daki olası sonuçları. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (8), 74- 112.
- Adib-Moghaddam, A. (2019). *Inventions of the Iran—Iraq War*. In debating the Iran-Iraq War in contemporary Iran, Routledge, 76-96.
- Ahmadian, H. (2021). Iran and the new geopolitics of the Middle East: In search of equilibrium. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 458-472.
- Akbarzadeh, S., Ahmed, Z. S., & Ibrahimi, N. (2021). Iran's soft power in Pakistan. *Asian Politics & Policy*, 13(3), 305-325.
- Akbaş, Z., & Baş, A. (2013). İran'ın nükleer enerji politikası ve yansımaları. *History Studies*, 5(2), 21-44.
- Akçapa, M. (2019). The impact of the us on the armament process in the context of Saudi Arabia's security perceptions in the post-cold war period. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 376-390.
- Akdoğan, İ. (2012). Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan ilişkileri üzerindeki etkisi. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*. 8(73), 463-482.
- Akdoğan, İ., & Kalaycı, R. (2014). Suudi Arabistan'da ihtiyaci hareketler olarak Sahve ve Vehbabilik. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 155-184.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte güvenlik tehditleri, *Uluslararası İlişkiler*, 8(30),43-73.
- Akkoyunlu, N. (2007). Değişen dünya düzeninde İran jeopolitiği, (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 63-76 38.
- Alam, S. & James, W. (2015). Between Darius and Khomeini: exploring Iran's national identity problematique, *National Identities*, 17(1), 73-97.
- Alfoneh, A. (2011). Eternal Rivals? The Artesh and the IRGC, The Artesh: Iran's marginalized regular military, *Middle East Institute Viewpoints*, 32-35.
- Alfoneh, A. (2011). *Mixed response in Iran*. Middle East Quarterly, 18 (3), 35-39.

- Alharbi, D., Othman, Z., and Daud, S., (2019). The Arab Spring and Syria security. *Global Journal of Political Science and Administration* 7(5), 43-49.
- Allison, M. (2010). U.S. and Iranian strategic competition: Saudi Arabia and the Gulf States, *CSIS Center for strategic and International Studies*, 4-32.
- Ali, L. A. (2018). Iran-Saudi relations: from rivalry to nowhere. *Global Social Sciences Review*, 3(4), 49-67.
- Amiri, R. E., Samsu, K. H. B. K., & Fereidouni, H. G. (2011). The Hajj and Iran's foreign policy towards Saudi Arabia. *Journal of Asian and African Studies*, 46(6), 678-690.
- Andrew Butfoy, (1998). Offence-defence theory and the security dilemma: The problem with marginalizing the context, *Contemporary Security Policy*, 18(3), 38-58.
- Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). State, region and order: geopolitics of the Arab Spring. *Third World Quarterly*, 37(12), 2259-2273.
- Arslan, H. (2020). Vekâlet savaşları bağlamında Suudi Arabistan-Husi çatışmasının ve Aramco saldırısının bölgesel ve küresel güvenliğe etkileri. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2 (1), 19-32.
- Arslan, H. (2011). Yasemin Devriminin etkisindeki Tunus'un siyasal sistemine bir bakış. *Türkiye Günlüğü*, 1(105), 47- 64.
- Arı, T. (2012). The Arab Spring and the new strategic balances in the near east: an opportunity for a new rapprochement between Turkey and Russia. *International Conference: Revolutions and Protest Movements: History and Actuality*, Sankt-Peterburg, Russia.
- Arı, T. (2015). Yemen'de Arap Baharından Husi darbesine: bir demokrasi denemesinden başarısız devlete mi?. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, (8), 1-10.
- Arı, Tayyar (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Asl, S. S. Suudi Arabistan'ın Kafkasya ve Orta Asya'da Vahhabilik politikası. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 89-102.
- Ataman, M. & Demir, G.N. (2012). Körfez ülkelerinin Ortadoğu politikası ve Arap Baharına bakışları, *SETA Analiz* 4-31
- Ataman, M., & Kuşcu, Y. (2012). Suudi Arabistan'daki siyasal ve toplumsal hareketlerin gelişimini etkileyen faktörler. *Alternatif Politika*, 4(1), 1.

- Ataman, M., & Uçgan, N. (2011). *Suudi Arabistan'daki stratejik doğal kaynakların önemi ve siyaset ile ekonomi üzerindeki etkisi*, *Ortadoğu Yıllığı 2010*, İstanbul: Açılım Kitap,
- Author, S. (2008). Anthony Vinci Source: Anarchy, Failed States, and Armed Groups: *Reconsidering Conventional Analysis International Studies Quarterly*, 52(2), 295- 314.
- Aydın, M. Ş. (2014). *Arap Baharı ve Mısır'da yansımaları*. [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi].
- Ayhan, V. (2009). Türkiye-Kuveyt ilişkileri: işbirliği mi, çatışma mı?. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 58-86.
- Ayhan, V. (2012). Tunus isyanı: Arapların devrim ateşini yakması. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 59-94.
- Babacan, A., Yiğit, Ü., Tahiroğlu, M., (2013). Bahreyn insan hakları raporu. *Mazlumder*. 2-41.
- Bağırılmaz, Y. (2020). *Arap Baharı sürecinde İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e yönelik politikaları*, [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Bahgat, G. (2011). Iran's regular army: It's History and Capacities, *Middle East Institute Viewpoints*, <https://www.mei.edu/publications/irans-regular-army-its-history-and-capacities>
- Bahi, R. (2018). Iran-Saudi rivalry in Africa: Implications for regional stability. *Middle East Policy*, 25(4), 26-40.
- Bassiouni, M. C., Rodley, N. S. (2011). *Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry*. Manama: Bahrain Independent Commission of Inquiry, 1-497.
- Bakan, Z. A. (2007). Soğuk Savaş sonrasında yeni güvenlik teorileri ve Türkiye'nin güvenlik algılamaları, *21. Yüzyıl Dergisi*, 35-50.
- Bakırtaş, İ. Haydaroğlu, C. (2007). Ortadoğu petrolünün siyasi ekonomisi, 38. *ICANAS International Congress of Asian and North African Studies*, Ankara, Türkiye, (1), 279-304.
- Başkan, B. (2013). Körfez'in İran Sorunu: güvenlik ikileminde çoklu ilişkiler. *Akademik Orta Doğu*, (7), 39-63.
- Bayazıt, E. (2018). *İran'ın yumuşak güç geliştirme gayretleri: İran Suriye bölgesel ittifakının Arap Baharı sürecine etkileri*. [Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi].

- Bayraktar, B. (2020). Bölgesel liderlik arayışı ve Suudi Arabistan: Farklılaşan tehditler ve yeni dış politika. *Ortadoğu Etütleri*, 12(1), 16-47.
- Bekaroğlu, E. A. & Kurt, V. (2015). Durability of the authoritarian regime and the military in Egypt: an analysis of 'the Arab Spring' and aftermath. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 1(2), 1-36.
- Ben, G. & Allan, D. (2019). How does the offense-defense balance scale?, *Journal of Strategic Studies*, 42(6), 736-763.
- Berk, O. (2006). *İran'ın Güvenlik Politikaları*, [Unpublished Master Thesis]. Military Academy, Institute of Defense Sciences.
- Bianco, C. (2020). The GCC monarchies: Perceptions of the Iranian threat amid shifting geopolitics. *The International Spectator*, 55(2), 92-107.
- Bilgiç, A. (2011). Güvenlik ikilemini yeniden düşünmek güvenlik çalışmalarında yeni bir perspektif, *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 123-142.
- Bingöl, O. (2013). Arap baharı ve Ortadoğu: Çok eksenli güç mücadelesinde denge arayışları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 25-49.
- Birdane, M. (2017). *Arap Baharı sürecinde Tunus'un demokrasiye geçişinde sivil toplumun rolü*, [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]
- Birdişli, F. (2012). İran'ın nükleer teknoloji politikası ve Türkiye için yaratacağı sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* (8), 33-54
- Birdişli, F. (2020). Uluslararası güvenliğin tarihsel gelişimi ve postmodern güvenlik dönemi, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, UGK Özel Sayısı, 235-260.
- Booth, K. & Wheeler, N. (2007). *The security dilemma: Fear, cooperation, and trust in world politics*. (1. baskı). Springer Nature, 384.
- Booth, K. (2008). Navigating the absolute novum': John H. Herz's political realism and political idealism. *International Relations*, 22(4), 510-526.
- Boztemur, R. (2011). Mısır'da halk hareketleri, Müslüman Kardeşler ve demokrasinin geleceği. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(2). 32-56
- Bölme, S. M. & Rıdha, Ş. S. (2019). Güvenikleştirme perspektifinden 11 Eylül sonrası ABD-Suudi Arabistan askeri ilişkileri. *Mülkiye Dergisi*, 43(2), 459-490.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., & Küçükkeleş, M. (2011). İsyân, müdahale ve sonrası: Libya'da dönüşümün sancıları. *Seta Report*, 5.
- Brahimi, A. (2011). Islamic radicalisation in Libya. *Kuzey Afrika Çalışmaları Dergisi*, 16 (4), 605-624.

- Bulgur, N. (2021). The Analysis of Iran's national security strategy within the framework of sectoral securitization theory and its impact on Turkey-Iran relations. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, (2), 215-236.
- Butterfield, H. (1951). *History and human relations* (1. Baskı). Collins, 254.
- Buzan, B. P. (1991). *States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (2. Baskı). Londra, Harvester Wheatsheaf.
- Büyükkara, M. A. (2013). İslam kaynaklı mezheplerin Ortadoğu'daki coğrafi dağılımı ve tahmini nüfusları. e-Makalat, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6(2), 321-354 .
- Caner, M. (2023). İran-Suudi Arabistan normalleşme anlaşması sebepleri ve sonuçları, *Seta Perspektif*, (365),1-5
- Canyurt, D. (2018). Kazananı olmayan savaş Suriye İç Savaşı: neden bitmedi, barış nasıl gelebilir. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1103-1120.
- Cavadbeyli, R., (2019). *İran'ın jeopolitiği – İran'da tarihi devlet yapılanması ve Türklerin mücadele stratejisi*, Astana Yayınları.
- Cerny, P. G. (2005). Terrorism and the new security dilemma. *Naval War College Review*, 58(1), 10-34.
- Christoph, B. (2011). The security dilemma revisited: a paradigm for international security in the twenty-first century?, *The International Journal of Human Rights*, 15(8), 1362-1377,
- CIA World Factbook, (2022). Iran population, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/about/archives/2022/countries/iran/#people-and-society>
- Cicioğlu, F. & Miş, N. (2013). Arap Baharı ve yeni Ortadoğu. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-4.
- Cihangir Demirbaş, İ. (2021). İran dış politikasında ontolojik güvenlik arayışı ve Filistin meselesine yaklaşım. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), 173-204.
- Cihangir, M. (2018). Arap Baharı'nın Yemen'e ekonomi-politik etkileri: optimist çizgiden pesimist bir doğrultuya yönelişin analizi. *Electronic Turkish Studies*, 13(22). 46-99.
- Cingöz, M. (2018), *Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan mücadelesi ve Yemen sorunu: Sosyal İnşacı bir analiz*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi)
- Clausen, M. L. (2015). Understanding the crisis in Yemen: Evaluating competing narratives. *The International Spectator*, 50(3), 16-29.

- Collins, A. (2000). *The security dilemmas of Southeast Asia*. Springer. s.237
<https://doi.org/10.1057/9780333985632>
- Colin H. Kahl, Melissa G. (2013). Dalton and Matthew Irvine, atomic kingdom If Iran builds the bomb, will Saudi Arabia be next?, *Center for a New American Security*. 5-39
- Cordesman, A. H. & Burke, A. A. (2001). Islamic extremism in Saudi Arabia and the attack on Al Khobar. Washington, DC: *Center for Strategic and International Studies*.
- Cordesman, A. H. & Obaid, N. E. (2005). National security in Saudi Arabia: threats, responses, and challenges. *Greenwood Publishing Group*.
- Cortright, D. (2011, 6 Temmuz). Glimpses of the Revolution in Egypt, <https://peacepolicy.nd.edu/2011/07/06/glimpses-of-the-revolution/>
- Çapar, G. & Koç, E. (2023). İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki çatışma dinamikleri: bölgesel güç mücadelesinin kimlik perspektifinden incelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(43), 23-49.
- Çelik, A. H. & Yılmaz, M. M. (2017). İran dış politikasında kurumsal ve kuramsal bir aktör: Velayet-İ Fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(229), 145-158.
- Çırakoğlu, A. İran'ın gözüyle Arap Baharı. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 99-110.
- Çıtak E. (2014). *Yeni Gerçekçilik ve güvenlik*. Emre Çıtak ve Osman Şen (ed.), Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler, 33-46.
- Çiçek, N. (2023, 7 Nisan). 5 soruda İran-Suudi Arabistan yakınlaşmasını nasıl okumalıyız? <https://www.indyturk.com/node/622291/yazarlar/5-soruda-suudi-arabistan-i-CC%87ran-yak%C4%B1nla%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1-nas%C4%B1-okumal%C4%B1y%C4%B1z>
- Çiçekçi, C. (2021). İbrahim anlaşmaları sonrası Arap yarımadasının jeopolitik analizi ve Türk büyük stratejisinin imkânları/kısıtları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(39), 489-519.
- Çomarlı, E. & Türkman, S. (2020). İran ve Suudi Arabistan'ın dış politika anlayışları ve güç mücadelesine genel bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 176-201.
- De Soto, H. (2011, 16 Aralık). The Real Mohamed Bouazizi, <https://foreignpolicy.com/2011/12/16/the-real-mohamed-bouazizi/>
- De Vore, M. R. (2014). Exploiting anarchy: violent entrepreneurs and the collapse of Libya's post-Qadhafi settlement. *Mediterranean Politics*, 19(3), 463-470.

- Dehghani, F. S. J. & Assadi, A. A. (2013). *Revolution and foreign policy of Iran: The First Decade Revised*.
- Dehshiri, M. R. & Shahmoradi, H. (2020). Resurgence of Geopolitical Rivalry in the MENA after the 'Arab Spring'. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 14(2), 194-215.
- Deniz, T. (2013). Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi coğrafya açısından bir değerlendirme. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (29) , 65-78.
- Deniz, Y. (2018). Orta Doğu'da Vehhabi - Şii mücadelesi. *TESAM Akademi Dergisi*, 5(1) , 63-95.
- Dilek, K. (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi. Rapor, 7-78.
- Din Muhammed Ametbek.(2017). İran dış politikasının jeopolitik kodları, *Ankasam*, 11(3), 98.
- Diriöz, A. O. (2011). Bağımsızlığından günümüze Tunus'a kısa bir bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 79-82.
- Diriöz, A. O. (2012). Suudi Arabistan dış politikası ve bölge ülkeleri ile ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 4(39),94-100.
- Doğan, S. (2020). Suudi Arabistan ordusu ve Yemen Savaşı? *İNSAMER*.
- Domazeti, R. & Altun, T. (2018). Libya: Çalınmış Devrim. *İNSAMER*, (59), 1-30.
- Domazeti, R. (2021), Suudi Arabistan, Dünya Kriz Bölgeleri 17, *İNSAMER*, M1-54
- Domazeti, R. (2023). Çin arabuluculuğunda Suudi Arabistan-İran anlaşması: İçeriği bölgesel ve küresel jeopolitiğe analiz etkileri ve çıkmazları. *İNSAMER Analiz*.
- Doster, B. (2013). Arap Baharı'ndan demokrasi beklemek. *Ortadoğu Analiz*, 5(50), 55-60.
- Duman, D. D. (2020). Yasemin Devrimi, kimlik ve demokratikleşme: Tunus' ta din ve kimlik algısı üzerine bir inceleme. *Gümüştane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 312-324.
- Dumlupınar, N. (2017). Hibrit Savaş: İran Silahlı Kuvvetleri. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 68-105.
- Durac, V. (2012). *Entrenching authoritarianism or promoting reform? Civil society in contemporary Yemen*. In *Civil Society Activism Under Authoritarian Rule* 151-173. Routledge.

- Dursun, H. R. (2017). Tunus' ta otoriter yönetim ve islamcı hareketin doğuşu: Burgiba dönemi üzerine bir değerlendirme (1956-1987). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 130-155.
- Echevarría, C. A. & García-Enríquez, J. (2019). The economic consequences of the Libyan Spring: A synthetic control analysis. *Defence and Peace Economics*, 30(5), 592-608.
- Efegil, E. (2012). İran'ın dış politika yapım sürecini etkileyen unsurlar. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(48).
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın dış politikasını şekillendiren faktörler. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 104-13
- Ehsani, K. (2019). *War and resentment: Critical reflections on the legacies of the Iran-Iraq war*. In *Debating the Iran-Iraq War in Contemporary Iran* 3-22. Routledge.
- Ejaz, A. (2018). *The Saudi–Iranian Rivalry and its Regional Effects* [Doctoral dissertation, Monterey, CA; Naval Postgraduate School]
- Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik – Şiilik – temelli kamu diplomasisi, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi İran Özel Sayısı*, 46-66.
- Evcan, H. (2021). Güvenikleştirme ve Bölgesel Güvenlik Kompleksi: Arap Baharı üzerinden değerlendirmeler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(2), 312-327.
- Ezber Bodur, H. (2003). Vahhabi hareketi ve küresel terör. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-20.
- Fatima, N. Zehra, S. & Malik, M. S. (2017). Saudi Arabia, Iran and Middle East-A Dilemma. *Global Political Review*, 2(1), 72-80.
- Fazlıoğlu, E. A. (2017). *Uranyum zenginleştirme programı kapsamında Rusya-İran İlişkileri*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]
- Gabsi, Z. (2022). Tunisian youth: catalyst for socio-political change and emergence of identity politics in post-Arab Spring Tunisia. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-20.
- Gause, F. G. (2014). *Saudi Arabia in the New Middle East* (No. 63). Council on Foreign Relations.
- Glaser, C. L. (1997). The security dilemma revisited. *World politics*, 171-201.
- Glenn H. (1984). Snyder The Security Dilemma in Alliance Politics Source: *World Politics*, 36(4), 461-495. Published by: Cambridge University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/2010183>
- Goldberg, J., (1991). Suudi Arabistan'da Şii azınlık. *Dünya ve İslam Dergisi*,

- Göçer, İ., & Çınar, S. (2015). Arap Baharı'nın nedenleri, uluslararası ilişkiler boyutu ve Türkiye'nin dış ticaret ve turizm gelirlerine etkileri. Kafkas University. *Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 6(10), 51.
- Grumet, T. R. (2015). *New Middle East Cold War: Saudi Arabia and Iran's Rivalry* (Doctoral dissertation, University of Denver).
- Guzansky, Y. (2015). Iran and the Arab Gulf States: Change amidst Continuity. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9(1), 63-74.
- Güldalı, S. (2009). *2003 Amerikan işgali sonrası Türkiye-Irak ilişkileri*, [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi].
- Gün, M. S. (2012). Yemen'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 2(22).1-26
- Gündoğan, Ü.(2011a), Geçmişten bugüne İran İslam Devrimi: Genel değerlendirme, *Ortadoğu Analiz*, 3(29), 93-99.
- Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 263-291.
- Güzel, S. Ç. (2018). 1979 İran İslam Devrimi'nin Abd'nin Ortadoğu politikasına etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (65), 50-61. DOI: 10.17755/esosder.332110
- Haddadin, F. A. (2017, 31 Ocak). The 'Shia Crescent' and Middle East geopolitics, <https://foreignpolicyblogs.com/2017/01/31/shia-crescent-middle-east-geopolitics/>
- Haggman, B. (1998). Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics. *Geopolitics*. 3(2), 99-112.
- Haji-yousefi, A. M. (2009). Whose agenda is served by the idea of a Shia Crescent? . Alternatives: *Turkish Journal of International Relations*, 8 (1), 114-135.
- Hallalli, B. (2014). Humeyni dönemi İran dış politikası (1979-1989). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 75-96.
- Hassan A. (2018). Suudi Arabistan İran karşıtı politikası ne kadar etkili? *Alsharq Forum Analysis* 4-15.
- Hama, H. H., (2017). State Security, Societal Security, and Human Security, *Jadavpur Journal of International Relations*, 21(1), 1-19. DOI: 10.1177/0973598417706591
- Hazal Muslu El Berni. (2018). Iran's Security Dilemma in The Middle East: A Neorealist Approach to Iran's foreign policy in Syria, *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 115-139.

- Herz, J. H. (1950). Idealist internationalism and the security dilemma. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 157-180.
- Herz, J. H. (1981). Political realism revisited. *International Studies Quarterly*, 25(2), 182-197.
- Herz, J. H. (2003). The security dilemma in international relations: background and present problems. *International Relations*, 17(4), 411-416.
- Heydemann, S. (2013). Syria and the future of authoritarianism. *J. Democracy*, 24, 59.
- Houghton, B. (2022). China's balancing strategy between Saudi Arabia and Iran: the view from Riyadh. *Asian Affairs*, 53(1), 124-144.
- Huwaidin, M. B. (2015). The security dilemma in Saudi-Iranian relations. *Review of History and Political Science*, 3(2), 69-79.
- Flint, C. (2006). Introduction to Geopolitics, Fourth Edition, 297.
- Iran map, (2018). <https://www.sitesatlas.com/country/Iran/>
- Iran Population (2023). <https://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>
- Iran-Saudi Arabia, (2023, 6 Haziran). Iran and Saudi Arabia restore ties, <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/mar/10/iran-and-saudi-arabia-restore-ties>
- İnat, K. Yegin, A. Kurt, V. Gürler, R. T. Özdemir, Ö. B. Özdemirci, A. S. & Akdoğan, İ. (2016). *İran-Suudi Arabistan rekabetinin bölgesel yansımaları*. Seta.
- Jane, M. (2017). İran'ın nükleer politikasının gelişimi ve uygulanan ambargo ve yaptırımların dış politikasına etkilerinin analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 264-314.
- Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 167-214.
- Jervis, R. (2001). Was the cold war a security dilemma?. *Journal of Cold War Studies*, 3(1), 36-60.
- Jervis, R. (2017). *Perception and misperception in international politics: New edition*. Princeton University Press.
- Jones, J. (2011). *Shi'a Islam in Colonial India: Religion, community and sectarianism* (Vol. 18). Cambridge University Press.
- Kalaycı, R. (2019). İran dış politikasında söylem ile eylem uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ örnekleri. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 13-40.
- Kaplan, D. (2008). Şiiliğin İran topraklarında egemenliği: Safeviler öncesi arka plan ve Safevi dönemi Şiileştirme politikaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Şia Özel Sayısı*, 183-203.

- Karaatlı, B. (2015). *Tunus' ta Arap baharı: Fransa'nın Tunus yaşamına etkisi üzerinden bir değerlendirme* [Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].
- Karabulut, B. (2021). Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 51-87.
- Karakaya, İ. & Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı süreci ve Libya İç Savaşı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(1), 175-192.
- Karaoğlu, O. (2021). *Şiiliğin İran dış politikasına etkileri*, [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Karim, U. (2018). *The evolution of Saudi foreign policy and the role of decision-making processes and actors*. In Foreign Relations of the GCC Countries (pp. 71-88). Routledge.
- Karkın, V. & Yazıcı, Ö. (2015). Arap Baharı'nın Suriye'ye yansımaları ve Türkiye'ye sığınan mülteciler (Gaziantep örneği). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12). 21-89.
- Kaymal, C. (2017). Şia'da imamet meselesi ve egemenlik. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 172-195.
- Kazdal, M. (2018). İran'ın Arap Baharı sonrası Suriye politikasını anlamak. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-15.
- Kelkitli, F. A. (2016). Saudi-Iranian Entanglements in the Persian Gulf: Is rapprochement possible?. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), 23-44.
- Khalaf, A. J. Aljowder, A. I. Buhmaid, M. J. Alansari, M. F. & Jassim, G. A. (2019). Attitudes and barriers towards conducting research amongst primary care physicians in Bahrain: a cross-sectional study. *BMC family practice*, 20(1), 1-5.
- Khan, Z. (2019). Sectarianization of Identity and Nation Building in Saudi Arabia. *Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri*, 11(1).32-89.
- Kılıç, A. (2023, 15 Mart). *Observer Research Foundation: İran- Suudi Arabistan anlaşması ve Çin'in kazanımları*, <https://gdh.digital/observer-research-foundation-iran-suudi-arabistan-anlasmasi-ve-cinin-kazanimlari-5842>

- Kılıç, H. (2020). İran-Suudi Arabistan ilişkileri ve Arap Baharı. *Ahi Evran Akademi*, 1(2), 122-129.
- Kılınç, A. (2008). İran anayasa hukukunun genel esasları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 907-948
- Kıbaroğlu, M. (2013). İran'ın nükleer programı ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5 (9) , 1-8
- Koca, N. (2020). Devrim Muhafızları: İran'ın düalist sisteminde yeri ve etkisi nedir?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1735 - 1755.
- Koca, N. (2021). Yemen'de çatışmalı süreç ve dinamikleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 223-235.
- Kocaoğlu, C. (2017). Selefilğe tarihsel bir bakış ve Suudi Arabistanın Selefilik üzerine geliştirdiği politikayı yayma stratejisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 333-353.
- Kocatepe, D. (2017). Suudi Arabistan-İran rekabeti: Mezhep görünümlü çıkar çatışması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 67-101.
- Koç, M. A. (2019). Tarihi ihtilafların gölgesinde İran-Suudi Arabistan rekabeti: Şii-Vahhabi ilişkilerinin dünü ve bugünü. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 91-120.
- Koç, E. (2020). Ortadoğu siyasetinde İran ve Suudi Arabistan ilişkileri. *Dora Yayınları*.
- Koçak, K. A. (2012). Yasemin Devrimi'nden Arap Baharı na Tunus. *Yasama Dergisi*, (22), 22-61.
- Konukcu, Y. (2018). İran'ın bölgesel güvenlik stratejisi: Bir güç döngüsünün değerlendirilmesi. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3), 74-91.
- Köchler, H. (2014). Arap Baharı'nda yeni sosyal medya'nın etkisi. Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı.
- Kurun, İ. (2017). İran siyasi sistemi: Mollakrasi?. *Journal of Management and Economics Research*, 15(1), 113-129.
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya: Arap Baharı'na NATO katkısı. *Yasama Dergisi*, (22), 99-118.
- Kutbay, D. B. - H. (2013). Arap Baharının Türkiye'ye olan ekonomik ve sosyal etkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 147-162
- Küçükkeleş, M. (2012). Arap Birliği'nin Suriye politikası. *Seta Analiz*, (51), 6-34.
- Lesch, D. W. (2011). The Arab spring and winter in Syria. *Global Change, Peace & Security*, 23(3), 421-426.

- Luomi, M. (2008). The regional Shia-Sunni divide in The Middle East the finnish institute of international affairs
- Lülecı, M. (2015). Suudi Arabistan ve Ortadoğu'daki varlık mücadelesi, *İnsamer Analiz*
- Lynch, M. (2013). How Syria ruined the Arab spring. *Foreign Policy*, 3.
- Ma'oz, M. (2016). Strategic Upheavals in Mediterranean and Middle Eastern Countries since the Arab Spring. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(4), 352-360.
- Mabon, S. (2013). Aiding revolution? wikileaks, communication and the 'Arab Spring'in Egypt. *Third World Quarterly*, 34(10), 1843-1857.
- Madak, Ö. & Gençalp, E. (2020). 2011 Libya Krizi ve Avrupa Birliği'nin askeri müdahale girişimi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, (15), 1-20.
- Major Tomy Arvianto, (2014), *Egypt's Revolution: A long journey to democracy*, Canadian Forces College, 2-26
- Map of Saudi Arabia, (2023).https://www.nationsonline.org/oneworld/saudi_arabia.htm
- Mäkelä, J. P. (2014). The Arab Spring's impact on Egypt's securitocracy. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 27(2), 217-239.
- Mearsheimer, John. (2001). *The tragedy of great power politics*, New York, Norton.
- Mertcan, M. H. & Kilavuz, M. T. (2017). Tunus' ta demokratikleşme ve elit teorisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(55), 75-92.
- Mepa News, İran'da dini ve mezhebi yapı haritası, (2021, 27 Şubat).
<https://www.mepanews.com/iranda-dini-ve-mezhebi-yapi-haritasi-42867h.htm>
- Michael D. Intriljgator & Dagobert L. Brito (2000) Arms races, defence and peace *Economics*, 11(1), 45-54.
- Miller, N. L. & Volpe, T. A. (2018). Abstinence or tolerance: Managing nuclear ambitions in Saudi Arabia. *The Washington Quarterly*, 41(2), 27-46.
- Mitzen, J. (2006). Ontological security in world politics: State identity and the security dilemma. *European journal of international relations*, 12(3), 341-370.
- Moore-Gilbert, K. (2018). Mediated mobilisation after the Arab Spring: How online activism is shaping Bahrain's opposition. *Australian Journal of Political Science*, 53(1), 78-88.
- Moosavian, S. F. Zahedi, R. & Hajinezhad, A. (2022). Economic, environmental and social impact of carbon tax for Iran: A computable general equilibrium analysis. *Energy Science & Engineering*, 10(1), 13-29.

- Moosavian, S. S. Ghadbeigy, Z. & Jafari, M. (2022). The impact of the nuclear program on Iran-Saudi Arabia Relations.
- Achoui , M. The Saudi society: Tradition and change, 2006, Families Across Cultures (pp.435-441) Chapter: 32.
- Nagiyevev, Y. (2021). Suudi Arabistan-İran rekabetinin Suriye İç Savaşı'na etkisi. *UPA Strategic Affairs*, 2(2), 100-122.
- Neo, R. (2019). The Jihad post-Arab Spring: Contextualising Islamic radicalism in Egypt and Tunisia. *African Security Review*, 28(2), 95-109.
- Nevo, Jozeph (1998), Religion and National Identity in Saudi Arabia, *Middle Eastern Studies*, 34(3), 34-53.
- Nuruzzaman, M. (2012). Conflicts between Iran and the Gulf Arab States: an economic evaluation. *Strategic Analysis*, 36(4), 542-553.
- Offense, Defense, and the Causes of War, (1998). The President and Fellows of Harvard College and the Massachusetts Institute of Technology *Stephen Van Evera International Security*, 22(4) 5-43.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve değişen bölgesel dinamikler. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 33-40.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.
- Okalan, E. & İşyar, Ö. G., İran destekli Şii milislerin Suriye İç Savaşındaki rolü. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 13-35.
- Okruhlik, G. (2003). Saudi Arabian- Iranian relations: External rapprochement and internal consolidation. *Middle East Policy*, 10(2), 113-125.
- Okyar, O. (2015). İran ve Arap Baharı: çift taraflı aynadaki asimetri mi?. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(45), 60-82.
- Olçar, K. (2010). Uluslararası çatışmaların enerji politik analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 93-127.
- Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiilik. *e-Makâlât Journal of Islamic Sects Research/e-Makâlât Mezhep Arastirmalari Dergisi*, 6(2). 2-66.
- Orhan, D. D. (2019). İran'ın Irak'a yönelik dış politikası: İdeoloji ve Realizm Arasında Üç Savaşın Analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 390-406.
- Orhan, O. (2014). Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu'da Güvenlik. *ORSAM Analiz*, 6(63), 36-39.
- Örtlek, M. (2013). Bahreyn'e Arap Baharı gelir mi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 267-277.

- Özarslan, S. (2009). Şia'nın dini otorite anlayışı ve günümüze yansımaları. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 0-60
- Özdemir, G. (2017). Demokratikleşme kavramı bağlamında arap demokratikleşmesine ilişkin bir değerlendirme. *TESAM Akademi Dergisi*, 4(1), 9-54.
- Özdemir, S. (2020). İran-İrak Savaşı: Türkiye sınırlarında terörizme etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 49-77.
- Özev, M. H. (2016). Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 83-104.
- Özev, M. H. (2016). İran Suudi Arabistan ilişkileri, 1932-2014. *Journal of the Faculty of Economics/Iktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1). 1-59.
- Özey, R. (2017), *Jeopolitik - Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*, Pegem Akademi 1. Baskı.
- Özey, R. (2017). Manevi iklimler ülkesi Suudi Arabistan, *Yeni Türkiye-İslam Dünyası Özel Sayısı*, 23(97), 576-585.
- Öztürk, S. (2019). Nedenleri ve sonuçları bağlamında Yemen Savaşı. *Avrasya Etüdleri*, 55(1), 83-98.
- Paksoy, S. Paksoy, H. M. & Alancioğlu, E. (2013). Küreselleşmenin sosyo-politik etkileri: Arap Baharı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi-Electronic Journal of Social Sciences*, 12(46), 169-182.
- Perkins, C. (2016). Water Scarcity, conflict, and the US navy. *History*, 13(2).1-56.
- Pirinççi, F. (2018). Ortadoğu'da silahlanmayı etkileyen dinamikler: Arap Baharında alıcılar ve tedarikçiler. *International Journal of Social Inquiry*, 11 (2), 287-309.
- Polat, İ. (2006). *11 Eylül terör saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan müdahalesi*, [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].
- Posen, Barry. (1993). The Security Dilemma and ethnic conflict, *Survival*, 35(1), 27-47.
- Rahimullah Farzam. (2020). İran dış politikasında Devrim Muhafızları Ordusunun artan etkisi, *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*, 4-16
- Rakipoğlu, M. (2017). Revisiting the Saudi position during the Iran-Iraq war through the lens of balance of threat theory. *Ortadoğu Etütleri*, 9(1), 118-134.
- Ramazan, İ. Z. O. L. & Cingöz, M. (2022). Iran-Saudi Arabia rivalry and the Yemen Crisis. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 345-360.
- Ramazani, R. K. (1992). Iran's foreign policy: Both North and South. *Middle East Journal*, 46(3), 393-412.

- Reyhanoğulları, M. & Özgen, N. (2023). Suriye Krizi ve İran'ın inşacı politikaları: Şii Hilali üzerine bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(1), 115-134.
- Rich, B. (2012). Gulf war 4.0: Iran, Saudi Arabia and the complexification of the Persian Gulf equation. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 23(4), 471-486.
- Ricotta, J. (2016). The Arab Shi'a Nexus: Understanding Iran's Influence in the Arab World. *The Washington Quarterly*, 39(2), 139-154.
- Rieger, R. (2014). *In search of stability: Saudi Arabia and the Arab Spring*. Gulf Research Center, GRM Papers.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın dış politika kimliğini oluşturan faktörler. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-410.
- Rodina, I. (2021). Nuclear energy in Saudi Arabia within Vision 2030 Program: Prospects for nuclear energy cooperation and nonproliferation risks,
- Roe, P. (2002). Misperception and Ethnic Conflict: Transylvania's Societal Security Dilemma. *Review of International Studies* 28, 57-74.
- Roe, P. (2005). *Ethnic violence and the societal security dilemma*. Routledge. London
- Ronnie Olesker. (2011). Israel's Societal Security Dilemma and the Israeli-Palestinian peace process, *Nationalism and Ethnic Politics*, 17(4), 382-401.
- Roy, O. (1994). *The failure of political Islam*. Harvard University Press.
- Rustamov, R. (2004). *İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Sadjadpour, K. & Taleblu, B. B. (2015). 2. Iran: leveraging chaos1. *Geopolitics and democracy in the Middle East*, 35.
- Saidin, M. I. S. (2018). Rethinking the 'Arab Spring': The root causes of the Tunisian Jasmine Revolution and Egyptian January 25 Revolution. *International Journal of Islamic Thought*, 1 (13), 69-79.
- Saikal, A. and Vestenskov, D. (2020). Iran's national security and operational capability. *Scandinavian, Journal of Military Studies*, 3(1), 18-30.
- Salamey, I. & Othman, Z. (2011). Shia revival and welayat al-faqih in the making of Iranian foreign policy. *Politics, religion & ideology*, 12(2), 197-212.
- Salamey, I. (2015). Post-Arab Spring: changes and challenges. *Third world quarterly*, 36(1), 111-129.
- Salihi, E. (2011). Ortadoğu'da oluşan yeni dengeler ve Şii Hilali söylemi. *Bilge Strateji*, 3(4), 183-202.

- Salisbury, P. (2015). Yemen and the Saudi–Iranian ‘Cold War’. Research Paper, Middle East and North Africa Programme, Chatham House, *the Royal Institute of International Affairs*, 11.
- Salloukh, B. F. (2013). The Arab uprisings and the geopolitics of the Middle East. *The international spectator*, 48(2), 32-46.
- Samuel P. Huntington,.. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. New York: Simon & Schuster. 1996
- Sanyürek, M.B. (2018). *Şii jeopolitiği ve İran*. Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal).
- Sarıkaya, Y. (2012). Geçmişten günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür. *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, Rapor*, (2).
- Sayın, Y. (2019). Arap Baharı ve Tunus’ un Yasemin Devrimini yeniden anlamak. *Internat onal Journal of Pol t cs and Secur ty*, 2 (1), 104-121.
- Selby, J. (2005). Oil and water: the contrasting anatomies of resource conflicts. *Government and opposition*, 40(2), 200-224.
- Semin, A. (2017). Yemen krizinde Suudi Arabistan ve İran’ın bölgesel güç mücadelesi. *Bilge Strateji*, 9(17), 85-104.
- Serr, M. (2017). Understanding the war in Yemen. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 11(3), 357-369.
- Sevinç, H. (2017). Din üç devlet Suudi Arabistan-Vatikan ve İsrail’in siyasi sistem analizi. *Researcher*, 5(3), 169-199.
- Shahin, E. E. D. (2015). Egypt's Revolution turned on its head. *Current History*, 114(776), 343.
- Shayan, F. (2013). Geopolitical subjectivity in Iran-GCC relations: The three Islands issue since 1979. *Geopolitics*, 18(3), 633-661.
- Shehabi, A. A. & Jones, M. O. (Eds.). (2015). Bahrain's uprising: resistance and repression in the Gulf. *Bloomsbury Publishing*.
- Shehabi, A. A. (2016). Inviolable Sheikhs and Radical Subjects: Bahrain's Cyclical Sovereignty Crisis. *The Arab Studies Journal*, 24(1), 228-253.
- Sinkaya, B. (2010). İran’da asker-siyaset ilişkileri ve Devrim Muhafızları’nın yükselişi. *Ortadoğu Etütleri*, (1), 115-142
- Sinkaya, B. (2015). Arap Baharı’nın İran’ın Ortadoğu politikasına etkileri. *Ortadoğu Etütleri*, 6(2), 54-78.

- Soltani, F. & Amiri, R. E. (2010). Foreign policy of Iran after Islamic revolution. *J. Pol. & L.*, 3, 199.
- Steinberg, G. (2014). Leading the counter-revolution: Saudi Arabia and the Arab Spring (No. RP 7/2014). SWP research paper.
- Stewart, I. J., rey Lewis, J., Mayhew, N., Schmerler, D., & Kane, C. Z. (2020). The Status of the Front End of Saudi Arabia's Nuclear Cycle.
- Strobl, S. (2016). Policing in the Eastern Province of Saudi Arabia: understanding the role of sectarian history and politics. *Policing and Society*, 26(5), 544-562.
- Stuart J. (1996). Kaufman Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War Source: *International Security*, 21(2), 108-138.
- Syed, M. (2014). Exploring the Causes of Revolutions in Tunisia and Egypt. *Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri*, 5(2).1-43.
- Şahin, M. & Seyedı Asl, S. (2022). Suudi Arabistan'ın Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (57) , 31-50.
- Şahin, M. (2006). Şii Jeopolitiği, İran için fırsatlar ve engeller, *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 39-55.
- Şahin, T. Y., & Kocatepe, D. (2022). İran'ın güvenlik politikasında Yemen'in rolü: Tarihsel ve mezhepsel bir değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 45-61.
- Şeker, Ş. (2021). Yemen'in başarısız devlete dönüş süreci. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 455-473.
- Şeker, Ş. (2022). İran ve Suudi Arabistan dış politikasında enerjinin etkisi. *Ortadoğu Etütleri*, 14(1), 109-140.
- Şen, A. F. (2013). Medyanın savaş söylemleri: barış gazeteciliği perspektifinden anaakım ve alternatif haber medyasında Suriye sorunu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1), 164-175.
- Şen, G. (2012). İran ve Arap Baharı: Bağlam, söylem ve siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95-118.
- Tabaar, M. A. (2019). Factional politics in the Iran–Iraq war. *Journal of Strategic Studies*, 42(3-4), 480-506.
- Tabatabai, Ariane M. (2019). Iran's National Security Debate: Implications for Future U.S.-Iran Negotiations. *Santa Monica, CA: RAND Corporation*.
- Taflioğlu, M. S. (2013). İran İslam Cumhuriyeti'nde egemenlik ve meşrûiyet kaynağı Velâyet-i Fakih.

- Talmadge, C. (2013). The puzzle of personalist performance: Iraqi battlefield effectiveness in the Iran-Iraq war. *Security Studies*, 22(2), 180-221.
- Taner, A. C. (2020). <https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2020/02/Karadeniz-Turk-Akimi-TurkStream-ve-Baltik-Denizi-Kuzey-Akim-2-Nord-Stream-2-Gaz-Boru-Hatlari-Yatirimlari-ile-Rusya-Federasyonu-Jestratejik-Planlari.pdf>
- Tang, S. (2010). The security dilemma: A conceptual analysis. In *A Theory of Security Strategy for Our Time* (pp. 33-71). Palgrave Macmillan, New York.
- Tatlı, İ. (2023). Yerel isyandan uluslararası iç savaşa: 13. yılında Suriye İç Savaşı. *İNSAMER Rapor*, 164.
- Terrill, W. A. (2011). The Saudi-Iranian rivalry and the future of Middle East security. *Department of the Army*.
- Tinas, M. (2020). Yemen iç savaşı'nda Husiler: Vekâlet ilişkisinin karmaşık yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 117-136.
- Tonay, N. (2021). *Arap Baharı sürecinde Tunus: otoriterlikten demokrasiye geçiş sürecinin analizi* [Master's thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Thurber, C. (2021). *Between Mao and Gandhi: The social Roots of civil resistance*. Cambridge University Press. Ss. 268, Doi: <https://doi.org/10.1017/9781108933278>
- Tuygan, A. (2011). Arap Baharı ve Libya örneği. *Mülkiye Dergisi*, 35(272), 151-162.
- Tütüncü, A. & B. Şahingöz (2020), Arms race between Turkey and Greece: Time-Varying Causality Analysis, *Sosyoekonomi*, 28(45), 25-36.
- Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı*, (çev. Adil Demir), İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Koşak, Ç. Topçu, G. (2023, 14 Mart). Suudi Arabistan-İran anlaşması, ABD'nin Körfez bölgesindeki nüfuzuna tehdit mi? <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-iran-anlasmasi-abdnin-korfez-bolgesindeki-nufuzuna-tehdit-mi/2845044>
- Ulrichsen, K. C. (2013). Bahrain's uprising: Regional dimensions and international consequences. *Stability: International Journal of Security and Development*, 2(1).2-23.
- Uşaklı, A. B. (2009). Nükleer güç olarak İran'ın uluslararası sistemdeki yeni konumu ve konunun Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 108-123.
- Uyar, M. (2004). *Şii ulemanın otoritesinin temelleri*, İstanbul, Kaknüs Yay.

- Uygur, H. (2012). İran ve Arap Baharı, *Seta Analiz*, 52(3),4-26.
- Van der Heiden, P. & Krijger, A. (2018). The Saudi-Iranian rivalry. *Atlantisch Perspectief*, 42(2), 11-15.
- Waever, Ole. (1993). *The Societal Society*, Barry Buzan, Ole Waever, Morten Kelstrup ve Pierre Lemaitre (der.), Identity, Migration and New Security Agenda in Europe, London, Pinter, 17-40
- Wehrey, F. Karasik, T. W. Nader, A. Ghez, J. J. & Hansell, L. (2009). *Saudi-Iranian relations since the fall of Saddam: Rivalry, cooperation, and implications for US policy*. Rand Corporation.
- Wheeler, N. J. (2008). To put oneself into the other Fellow's Place': John Herz, the Security Dilemma and the nuclear age. *International Relations*, 22(4), 493-509.
- Willcoxon, G. F. (2017). *Political transformation and conflict: Post-War Risks in the Arab Region*. United Nations.
- Wintour, P. (2023, 10 Mart). Iran and Saudi Arabia agree to restore ties after China-brokered talks, <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/10/iran-saudi-arabia-agree-restore-ties-china-talks>
- Wright R., Baker P. (2004, 8 Aralık). Iraq, jordan see threat to election from Iran, *Washington Post* <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/12/08/iraq-jordan-see-threat-to-election-from-iran/7e0cc1bc-aeb3-447a-bc9e-cfa5499699bc/>
- Xu, Jiaying. (2012). The Ethnic Security Dilemma and Ethnic Violence: *An Alternative*
- Yazıcı, H. (2012). Suriye'de Kısa Öykü. *Şarkiyat Mecmuası*, (19), 119-142.
- Yegin, A. (2016, February). İran'ın sert gücü. *SETA*, 7-22.
- Yeğin, A. (2014). Devrimin 35. yılında İran dış politikası, *Seta Perspektif*, 32 (2).
- Yıldırım, Y. (2015). Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın silahlanmasının Ortadoğu bölgesi üzerindeki etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (2) , 342-354 . DOI: 10.24289/ijsser.106424
- Yılmaz, K. (2020). *İslam devriminden günümüze İran'da fıkıh ve dış politika ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Yüksel, B. A. & Bingöl, Y. (2013). Tunus'ta Arap Baharı: Liberal demokratik bir geçiş. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(47), 310-327.
- Zuber, M., & Moussa, SS (2018, Haziran). Suriye'deki iç savaşın arka planı olarak Arap Baharı. *International Conference Knowledge-Based Organization'da* (Cilt 24, No. 1, s. 245-251).

